

BIBL. NAZ.

Vitt. Emanuele III

6

A

42

6
A
12

L. CÆLII LACTANTII

F I R M I A N I

D E I R A D E I

LIBER SINGULARIS AD DONATUM

RECENSUIT, VARIANTIBUS LECTIONIBUS,
ANNOTATIONIBUS, CASTIGATIONIBUS,
AC DISSERTATIONIBUS ILLUSTRAVIT

FR. EDUARDUS A S. XAVERIO C. E.

ROMÆ, clō. 1800. LIX.

EX TYPOGRAPHIA JOSEPHI, ET NICOLAI GROSSI
IN ÆDIBUS DE MAXIMIS.

SUPERIORUM PERMISSO.

*Lento gradu ad vindictam sui divine
procedit ira, tarditatemque supplicii gra-
vitate compensat. Val. Max. L. 1. Cap. 1. Ex. 3.*

UNIGENITO ÆTERNI PATRIS FILIO

DEO, ET HOMINI,

DEUM INTER, ET HOMINEM

MEDIATORI,

UNIVERSI HUMANI GENERIS REPARATORI,

AC JUDICI IN FINE SÆCULI

ITERUM IN TERRAS VENTURO,

CUI

SECRETA CORDIUM PATENT OMNIA,

JUSTISSIMÆ IRÆ SUE VINDEX HUMILLIMUS

HOCCE SISTIT OPUS,

BJUS MISERICORDIAM DEPRECANS,

SIC DEINCEPS SIBI DARI VITAM TRADUCERE RELIQUAM,

UT EUM PROPITIUM SEMPER HABEAT,

ET NUMQUAM VEREATUR IRATUM,

FR. EDUARDUS A S. XAVERIO C. E.

H. M. P. M.

J. ✠ M.

FR. RAYNALDUS MARIA A S. JOSEPH
Præpositus Generalis Carmelitarum Discal-
ceatorum Congregationis S. Eliæ Ordinis
Bñæ Virginis Mariæ de Monte Carmelo,
ac ejusdem Sacri Montis Prior.

TEnore præsentium facultatem imper-
timur Reverendo Patri Eduardo a
Sancto Francisco Xaverio Sacerdoti Professo
Provinciæ Nostræ Romanæ imprimendi Ope-
ra omnia Lactantii Firmiani cum notis, &
Dissertationibus suis a duobus e nostris Theo-
logis, recognitis. Datum Romæ in Conven-
tu nostro SS. Theresiæ, & Joannis a Cruce
pridie Kalendas Decembris 1753.

Fr. Raynaldus Maria a S. Joseph.
Præpositus Generalis.

Fr. Pius a S. Dominico Secretarius.

AP-

APPROBATIO OPERIS.

Divinarum Institutionum Libros septem a Caelio Lactantio Firmiano acri iudicio conceptos, styloque eleganti exaratos, atque unico volumine comprehensos, post tot editiones ab aliis exornatos, modo in lucem publicam profert Admodum Rev. Pater Eduardus a S. Xaverio Carmelitici Ordinis Discalceati Alumnus, quondam Sacrae Theologiae Praeceptor, atque inter Supremae Sac. Inquisitionis Censores adscitus, notis auctos eruditione multa cum Sacra, tum profana refertos, ac in septem tomos distinctos: quos Jubente Reverendissimo Sacri Palatii Apostolici Magistro Patre Josepho Augustino Orsi Ordinis Praedicatorum, magno animi mei oblectamento a capite ad calcem usque sedulo lustravi, attentèque inspexi, nihilque, quoad eruditum Editorem attinet, invenire potui, quod Fidei adversetur Catholicæ, bonisque moribus sit contrarium, ac in Summos Principes injurium. Ubi se offert occasio clarissimus Author Veræ Fidei inconcussa dogmata, atque Sanctæ Ecclesiæ vetustos ritus vindicat, ac tuetur, a deliriis, & imposturis Eterodoxorum, quos sic impiè obloquentes charitativè admonet, ac blande adhortatur, ut relicta via, quæ ducit ad Tartara, eam ineant, quæ iter pandit ad gloriam. Imo si in Textu Lactantiano aliquid offendit, quod ad justam Fidei regulam non sit exactum, vel a Fide ipsa exorbitet, fatetur aperte, asseritque, Lactantium in Millennariorum errorem prolapsum, eundemque errasse in libro inscripto *de Vita beata*, ubi loquitur de Ella, nulla prorsus mentione facta de Enoch contra librum Apocalypseos. Quod in aliis approbationibus librorum a nostro Authore editorum absque ulla assen-

tatio-

tationis umbra me dixisse, memini, idipsum repetere, ac confirmare in hacce presenti, jure debebam. Sic sentiebam ex Ædibus S. Patris Francisci ad Ripas Tyberis octavo Kalendas Septembris anno reparatae salutis septingentesimo quarto supra millesimum.

*Fr. Franciscus Antonius a Colle-Longo Ordinis
Minorum Strictioris Observantiae S. P. Francisci,
Sac. Theologiae Lector emeritus, ac
Sacrorum Rituum Congregationis Consultor.*

APPROBATIO OPERIS:

QUOD, auctoritate Sac. Palatii Apostolici Magistri, injunctum mihi fuerat, perfeci, maxima, quæ potui, scilicet, diligentia perlegens, Commentaria, & Dissertationes, quæ in singula Lactantii Firmiani opera elaboravit vir eruditione præstans Pater Eduardus Franceschini a S. Francisco Xaverio Excalceatus Carmelita. In his, magna animi voluptate, ingenii acumen, doctrinæ robur, scribendi elegantiam, argumentorum vim, & copiam, atque facundiam inspexi; neque quidpiam, ullibi, observare mihi licuit, quod Catholicæ Fidei, honestisque moribus repugnaret: quare si, publici juris fiant arbitrator plurimam inde, legentibus utilitatem provenire posse. Romæ ex Monasterio S. Agnetis extra Muros Urbis die xv. Aprilis anni 1754.

D. Thomas Rita Præses, & L. Emeritus.

APPROBATIO OPERIS.

ERuditione, Doctrina, Methodo, Diligentia, cæterisque Dotibus, quæ Authorum scripta commendant, abunde coruscant Commentaria, & Dissertationes, quæ in omnia Lactantii Firmiani Opera Vir Cl. P. Eduardus Franceschini a S. Francisco Xaverio elucubravit, & non vulgari cum sui Nominis Gloria editurus est. Quapropter quum jubeante Reverendissimo P. Mag. Sac. Pal. Apost. Opus integrum attente perlegerim, & nihil in eis, quod Fidei Dogmatibus, aut morum integritati adversetur, invenerim, Typis vulganda censeo. Romæ ipsis Kal. April. Anni 1754.

*Michael Joseph Morei Archidia
Custos Generalis.*

I M P R I M A T U R,

Si videbitur Reverendissimo Patri Sacri Palatii Apostolici Magistro.

Dom. Jordanus Archiep. Nicomedia Vicesgerens.

I M P R I M A T U R,

Fr. Thomas Augustinus Ricchinus Ord. Prædic. Sacri Palatii Apostolici Magister.

L.CÆ-

L. C Æ L I I

L A C T A N T I I

F I R M I A N I

D E

IRA DEI AD DONATUM

LIBER SINGULARIS

C A P U T I,

§ 1. ¶

Nimadverti sæpe, Donate, plurimos existimare, quod etiam nonnulli philosophorum putaverunt, non irasci Deum, quoniam vel benefica sit tantummodo natura divina, nec cuiquam nocere, præstantissimæ, atque optimæ congruat potestati, vel certe nihil curet

L.Sing.

A

omni-

2. *De Ira Dei Seg. 1. 2.*

omnino ^c, ut neque ex beneficentia ^d ejus
quicquam boni perveniat ad nos, neque ex
malesicentia quicquam mali.

a *Animadverti saepe, Donate*: Quis fuerit Donatus
iste vide Diff. xlii. A. II. Cicero sic Paradoxa sua
inchoat: *Animadverti saepe*.

b *Plurimos id existimare*. Sic optime Cod. Bon.
Schottus, & Al. *astimare*. Ex hac legitima lectione
minime apparet id, quod jam notaverat Betulejus:
hunc scilicet librum non magis adversus Epicurum,
quam adversus hæreses ex ejusdem doctrinis male
subortas; puta Cerdonis, Marcionis, ac Valentini,
adornatum a Lactantio fuisse: nam infra c. II. seg. 6.
dicit, contra istos se disputaturum esse postea diligen-
tius, quum nunc contra eos tantummodo differat,
qui de secundo gradu lapsi, prava de summo Deo
sentiunt; nempe contra Epicureos, qui Providentiam
ab ipso auferbant; Ideoque jure contra Deistas, in
quorum gregem fere omnes hæreticorum sectæ sen-
sim hisce temporibus dilabuntur, eum sumimus il-
lustrandum. Quis enim in eorum, sive dogmatibus,
sive moribus, Epicureorum sectam redivivam non
videt?

c *Vel certe nihil curet omnino*: Sic Cod. Bon., &
Schottus, & Aldus. Al. *nil curet*.

d *Ut neque ex beneficentia*. In Cod. Bon. post
Tò ex aliqua ponuntur puncta, quæ solent esse indi-
cia correctionis.

✠ 2 ✠

Quorum error, quia maximus est, &
ad

ad evertendum vitæ humanæ statum spectat,
coarguendus est nobis ^a, ne & ipse fallaris ^b
impulsus autoritate hominum, qui se putant
esse sapientes.

^a *Coarguendus est nobis*. Al. *a nobis*.

^b *Ne & ipse fallaris*. Abest a quibusdam copula.

§ 3 ¶

Nec tamen nos arrogantes sumus ^a, ut
comprehensam nostro ingenio veritatem glo-
riemur: sed doctrinam Dei sequimur, qui
scire solus potest, & revelare secreta.

^a *Nec tamen nos arrogantes sumus*: Thomasi, &
alii quidam ediderunt: *tam arrogantes*: quam par-
ticulam plerique, & meliores abjecerunt cum Aldo.

§ 4 ¶

Cujus doctrinæ Philosophi expertes,
existimaverunt naturam rerum ^a conjectura
posse deprehendi. Quod nequaquam fieri
potest: quia mens hominis tenebroso corpo-
ris domicilio circumsepta ^b, longe a veri per-
spe-

^a *Naturam rerum*. Sic Schottus, & Aldus. Al.
addunt: *omnium*.

^b *Tenebroso corporis domicilio circumsepta*: Pla-
toni:

specificatione submotā est^c : & hoc differt ab humanitate divinitas^d , quod humanitatis est ignorantio , divinitatis scientia .

Un-

tonicam doctrinam verba ista redolet ex Betulejo Gallæus , Walehius , & Langletius observarunt ; quasi opponantur Apostolo dicenti 1. ad Cor. cap. III. *ψ. 16. Nescitis , quia templum Dei estis , & Spiritus Dei habitat in vobis .* Et rursus cap. v. *ψ. 15. Nescitis quoniam corpora vestra membra sunt Christi* : Erant tamen ; nec Lactantii , aut Apostoli verba intellexisse videntur . Apostolus enim de Christianis loquitur , qui per Baptismum , & per gratiam Christi , membra illius mystici corporis fiunt , cuius ipse caput est ; At Lactantius de Ethnicis loquitur , & de his , quibus Verbum Dei revelatum non est , vel eo se indigere non putant ad veram sapientiam comparandam , eosque non solum certum est , habere mentem tenebroso corporis domicilio circumseptam , ut minime valeant veritatis supernæ faciem aspicere ; sed *tenebras* esse , idem Apostolus declarat ad Ephesios scribens cap. v. *ψ. 8. Eratis enim aliquando tenebræ , nunc autem lux in Domino .*

c. Longe a veri perspectionis submotā est . Cod. Bon. habet : *a veri perspectione .* Al. *a Dei perspectione* , seu *perspectione* Eligo Aldi , Thomæ , Isæi , aliorumque lectionem , quam confirmat idem Lactantius L. vii. cap. II. seg. 8. *mens hominis . . . in tenebroso domicilio inclusa . . . neque clarius perspicere veritatem potest .*

d. Et hoc differt ab humanitate divinitas . Scilicet Hæc est Deum inter , & hominem differentia . Vide L. III.

Lib. III. cap. XIV. Et bene Bunent. hanc sententiam ex eodem Lib. cap. VI. illustrat, ubi Lactantius ait: Neque te omnia scire putes; quod Dei est; neque omnia nescire; quod pecudis. Est enim aliquid medium, quod sit hominis. Id est, scientia, cum ignorantia conjuncta.

§ 5

Unde nobis aliquo lumine opus est ad depellendas tenebras, quibus offusa^a est hominis cogitatio, quoniam in carne mortali agentes de nostris sensibus^b divinare non possumus.

^a Quibus offusa est. In Cod. Boni punctis Td offit-
sa distinguitur; non tamen puto mutandum cum effu-
sa, aut cum officia, ut habent quidam alii Codd.
Mss. & editi nonnulli.

^b Nostris de sensibus: Sic in Cod. Bon., & Al-
dino, ubi Td de idem valet, ut bene obserat Bunent.
ac ex scilicet ex nostris sensibus, ex nobis; per nos: quod
sæpe habet Lactantius. Vide ad prologum Symposii
§. 1. &c.

§ 6

Lumen autem mentis humanae Deus est:
quem qui cognoverint, & in pectus admiscerit,
illuminato corde mysterium veritatis
agnoscet; remoto autem Deo^a cæ-
lesti-

A 3

lesti-

lestique doctrina omnia erroribus plena sunt ,
 recteque Socrates, ^b quum esset omnium phi-
 losophorum doctissimus , tamen ut cæterorum
 argueret scientiam^c, qui se aliquid tenere arbi-
 trabantur , ait : *se nihil scire* , ^d *nisi unum*,
quod nihil sciret .

^a *Remoto autem Deo* . In Bon. Dom. Scilicet
Domino . quæ verba passim confusa in nostro repe-
 riuntur Codice .

^b *Recteque Socrates* . Al. *recte ergo Socrates* . Al.
Itaque Socrates . Vide de eo ad Lib. III. cap. 3. seg. 7.

^c *Scientiam* . Sic in cod. Bon. Al. *inscitiam* . Al.
insaniam . Al. *inscientiam* . Ironice *scientiam* vocat
 Philosophorum petulantiam .

^d *Se nihil scire* &c. Apud Platon. in *Apol. Socr.*
 & apud Cicer. L. I. & IV. *Acad. quæst.*

§ 7

Intellexit enim . Doctrinam illam nihil
 habere in se certi , nihil ^a veri : nec , ut pu-
 tabant quidam , dissimulavit ipse doctrinam ^b ,
 ut alios refelleret , sed vidit ex parte aliquam
 veritatem ; testatusque est etiam in judicio (si-
 cut

^a *Nec , ut putabant quidam , dissimulavit* . Heum.
putant . Al. *simulavit* .

^b *Ipse doctrinam* . Sic in Cod. Bon. , & Aldino .
 Al. *ipsam doctrinam* .

^c *Ex parte aliquam veritatem* . Sic edo ex Bon.
 Cod. Al. *ex parte aliqua* .

cut traditur a Platone) quod nulla esset humana sapientia : adeoque doctrinam ^a , quam Philosophi gloriabantur , contempsit , derisit , abjecit ^f , ut id ipsum pro summa doctrina profiteretur , quod nihil scire didicisset .

d *Testatusque est* . Aldus etiam sic legit . Al. *testatus est* .

e *Adeoque doctrinam* . Sic Nostr. Cod. Bon. antiquior . Longobard. autem, teste Aldo , legit *adeo* , ut etiam vidit Isæus , qui dixit abesse copulam , & aliis secum errandi ansam dedit , quod sæpe factum est ex omissione designationis codicum Bononiensium .

f *Contempsit , derisit , abjecit* . Asyndeton ad imitationem Cicer. *abiis , erupit , evasit* &c.

Si ergo nulla est sapientia humana , ut Socrates docuit , ut Plato tradidit , apparet esse divinam , nec ulli alii ^a , quam Deo , veritatis notitiam subiacere .

a *Nec ulli alii* . Sic omnes præter unum Ottobonianum Mss. Cod. num. 136. ubi legitur : *nec vllanis* .

Deus igitur noscendus est , in quo solo veritas est ^a . Ille mundi parens , & conditor

tor rerum , qui oculis ^b non videtur , mente
vix cernitur , cujus religio multis modis im-
pugnari solet ^c ab iis , qui neque veram sa-
pientiam tenere potuerunt , neque magni ,
& cælestis arcani comprehendere rationem .

a *In quo solo veritas est . Al. sola veritas .*

b *Qui oculis . Bon. quia oculis .*

c *Multis modis impugnari solet : Prima duo ver-
ba in Isæna editione desunt .*

C A P. I I.

✠ I ✠

NAm quum sint gradus multi , per quos
ad domicilium veritatis ascenditur ,
non est facile cuilibet evehi ad summum . Ca-
ligantibus enim veritatis fulgore luminibus ,
qui stabilem gressum tenere ^a non possunt ,
revolvuntur in planum .

a *Stabilem gressum tenere . Cod. Ottob. 136. sta-
bilem Gracum habere .*

✠ 2 ✠

Primus autem gradus est , intelligere
falsas religiones , & abjicere impios cultus
Deorum , humana manu fabricatorum ^a . Se-
cun-

cundus vero , perspicere animo , quod unus sit Deus summus , cujus potestas , ac providentia fecerit ^b a principio mundum, & gubernet in posterum . Tertius ^c , cognoscere ministrum ejus , ac nuncium ^d , quem legavit in terram , quo docente liberati ab errore , quo implicati ^e tenebamur ; formatique ad veri Dei cultum , justitiam disceremus .

^a *Abjicere impios cultus Deorum , humana manu fabricatorum .* Bon. Tò Deorum non habet . Al. *fabricatos* . Male ; nam non cultus ; sed Idola manu fabricabantur .

^b *Ac providentia fecerit .* Al. *effecerit* . Aldus legit nobiscum .

^c *Tertius .* Bon. *Tertio* .

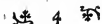
^d *Ministrum ejus , ac nuncium .* Jesum Christum Servatorem nostrum , qui & si Deus verus , & homo verus ; ab Apostolo tamen Legatus , Nuncius , Angelus magni consilii , & Minister aliquando appellatus est ratione officii , quo fungi dignatus est , profutendo Matth. xx. v. 28. *Filius hominis non venit ministrari ; sed ministrare* &c.

Ex quibus omnibus gradibus (ut dixi) pronus est lapsus , & facilis ad ruinam , nisi pedes inconcussa stabilitate figantur . ^a

De

^a *Figantur .* Al. *desigantur* . Al. *configantur* . Vide L. iv. cap. xxx. seg. 4.

De primo gradu eos excuti videmus , qui, quum falsa intelligant, tamen verum non inveniunt^a : contemptisque terrenis, fragilibusque simulacris, non ad colendum se Deum conferunt, quem ignorant, sed mundi elementa mirantes^b, cælum, terram, mare, solem, lunam, cæteraque astra venerantur. Sed imperitiam horum jam coarguimus in secundo divinarum institutionum libro.

^a *Tamen verum non inveniunt. Al. tamen vera.*

^b *Elementa mirantes. Intellige potiores mundi partes. Vide Lib. II. cap. v. & seq.*

De secundo vero gradu eos dicimus cadere, qui quum sentiant^a, unum esse summum Deum: iidem tamen a Philosophis irretiti, & falsis argumentationibus capti, aliter de unica illa majestate sentiunt, quam veritas habet, qui aut figuram negant habere ullam Deum, aut nullo affectu^b commoveri

^a *Qui quum sentiant. Al. qui consentiant.*

^b *Qui aut figuram negant habere ullam Deum, aut nullo affectu commoveri putant: Schostus putant habere.*

veri putant^c, quia sit hominis imbecillitatis,
quæ in Deo nulla est^d. De

habere commoveri negant. Errant, qui existimant, Lactantium nostrum, Deo figuram corpoream, & quantitativam verbis hisce impie affinxisse, quum sæpe in libris Instit. Divin., præsertim L. II. cap. ix. L. vi. c. ultim. Lib. vii. cap. III. ix. & xxi. cum non solum asserat, verum etiam aperte demonstraret, omni quocumque corpore expertem esse, illosque refellat, qui mundum, seu materiam, ex qua mundus constat, ejus corpus esse dicebant: vide L. vii. cap. III. seg. 4. Pro figura ergo heic Firmianus intelligit potentiam rerum omnium effectricem, seu potius, ideam totius operis faciendi, quæ in Divinis Deus ipse substantialiter est, Patri coæternus filius, pluribus nominibus appellatus, per quem, ut inquit S. Johan. cap. 1. *Omnia facta sunt.* Scilicet *Verbum divinum, divina sapientia, Imago Dei Patris. Brachium Dei: Dei figura* &c. Ut docet S. Ildor. Orig. L. vii. c. 2. *Figura Dei est, quia suscipiens formam servi, operum, virtutumque similitudinem, Patris in se imaginem, atque immensam magnitudinem designavit.* Disputat enim Firmianus contra eos Philosophos, quorum opinio ideas rerum, sive exemplaria creaturarum, extra Deum ponebat, ut videre est apud August. L. vii. de Civit. Dei cap. xxvi. & L. xii. cap. xxv. Vide etiam Interpretes Epistol. ad Hebr. cap. 1. §. 3. ubi Apost. Verbum divinum appellat. *Figuram substantiæ Dei*; nec repugnat si de Christo Domino, propter ea, quæ sequuntur, effectum hocce intelligatur, ut suo loco demonstrabimus. Vide Diss. xxxiv. cap. II. §. III. nec non quæ annotantur infra cap. xviii. seg. 13.

c *Aut nullo affectu*. Sic in Cod. Bon. Al. *aut nullo affectu*. Hoc est: *cura non habere quicquam*.

e *Quia sit hominis imbecillitatis, qua in Deo nulla est*. Sic in Bon. Cod. Al. omnes legunt: *quia sit omnis affectus imbecillitatis, qua &c.* Al. *effectus*.

✠ 6 ✠

De tertio vero ii præcipitantur, qui, quum sciant legatum Dei, eundemque divini, & immortalis templi conditorem ^a, tamen aut non accipiunt eum, aut aliter accipiunt, quam fides poscit; quos ex parte jam refutavimus ^a in quarto supradicti operis libro, & refutabimus postea ^c diligentius, quum respondere ad omnes sectas cœperimus, quæ veritatem, dum disputant perdiderunt ^d.

Nunc

a *Divini, & immortalis templi conditorem*. Scilicet Ecclesiæ.

b *Quos ex parte jam refutavimus*. Bon. *quod ex parte &c.* Vide iv. cap. x. & seq.

c *Et refutabimus postea*. Quod tamen morte præventus implere non potuit: etsi idem promississet L. iv. cap. xxx. Bunem. gratis asserit hocce opus intercidisse.

d *Quæ veritatem, dum disputant, perdiderunt*. Al. *dum dissipant*; sed male; nam de iis hic sermo est, qui ea, quæ credi debent, disputationibus subijciunt, quibus potius veritatem dissipant, quam colligant. Vide ad L. vii. cap. III. seg. 9.

¶ 7 ¶

Nunc vero contra eos differimus^a, qui de secundo gradu lapsi prava de summo Deo sentiunt. Ajunt enim quidam^b, nec gratificari eum cuiquam, nec irasci, sed securum, & quietum immortalitatis suæ bonis perfrui.

^a Contra eos differimus. Al. differemus.

^b Ajunt enim quidam. Bon. sentiunt enim &c.

¶ 8 ¶

Alii vero^a iram tollunt, gratiam relinquunt Deo: naturam enim summa virtute præstantem, ut non maleficam, sic beneficam^b esse debere: ita omnes Philosophi de ira consentiunt, de gratia discrepant.

^a Alii vero. Al. illi vero.

^b Ut non maleficam, sic beneficam. Al. & non maleficam; sed prave; nam Tò ut heic valet: sicuti.

¶ 9 ¶

Sed ut ad propositam materiam per ordinem descendat oratio, hujusmodi facienda nobis, & exequenda partitio est^a. Quum di-

^a Et exequenda partitio est: Aldus: & sequenda &c.

diversa, & repugnantia sint ira, & gratia :
 Aut ira tribuenda est ^b Deo, & gratia detra-
 henda, aut utrumque pariter detrahendum ^c.
 Aut ira demenda est, & gratia tribuenda, aut
 utrumque tribuendum,

Aliud

da &c. Partitio orationibus in primis necessario adhi-
 benda, ut clara, & perspicua fluat oratio.

b *Aut ira tribuenda est.* Betulejus heic ait: *Tu*
hanc initio rationem. Gratia, seu xpi^a propria
Dei opus esse, ut qui fons omnis bonitatis est, & ab
initio bona omnia fecit. Dum vero malum, quod Dia-
boli technis in mundum irrepsit, punit, non suum; sed
alienum facit officium. Sanctis siquidem, ut in Psal.
xvii. est: Sanctus est Dominus: pravis autem per-
vertitur. Id est, affingit sibi habitum pro meritis cu-
jusque improbitatis: Sed errat, nam quamvis etiam
 Genebrardus ad laudatum Psalⁱ versiculum dicat;
 Deum quodammodo vim inferre ingenio suo ad cle-
 mentiam facto quum in impios s^{er}vit; non ideo ta-
 men alienum a Deo officium exercet, quum repro-
 bos punit. Justitia quippe punitiva virtus est, supre-
 mo Domino convenientissima, ideoque idem Psalmi-
 sta saepe Deum: *Judicem justum appellat: & gloriose*
magnificatum fuisse, inquit Moses Exod. xv. v. 1.,
& 21. quum Equum, & Ascensorem dejecit in mare.

c *Aut utrumque pariter detrahendum.* Al. *Tò pa-*
riter, omittunt. Al. aut neutrum detrahendum; quæ
 lectio cum sequentibus repugnat: nostra autem,
 confirmatur ex seg. i Capitis iv. hujusce libri, ubi de
 Epicuri sententia sermo fit.

Aliud amplius præter hæc nihil potest ^a capere natura ^b, ut necesse sit ^c, in uno istorum aliquo verum, quod quæritur, inveniri. Consideremus singula, ut nos ad latebras veritatis & ratio, & ordo deducat.

^a *Aliud amplius præter hæc nihil potest* &c. Schot. *non potest*. Aldus nobiscum legit. Al. *præter hoc*.

^b *Capere natura*. Al. *interferunt vera*.

^c *Ut necesse sit*. Bon. *quod necesse sit*.

C A P. I I I.

Primum illud ^a nemo de Deo dixit unquam irasci eum tantummodo, gratia non moveri ^b: est enim inconviens ^c Deo, ut ejusmodi potestate sit præditus, quæ noceat, & oblit: prodesse vero, ac benefacere nequeat.

Quæ

^a *Primum illud* &c. Sic ratio dicendorum omnino postulat, quamvis in Bon. Cod. sit: *primum aliud*. Al. *primum autem illud*.

^b *Irasci eum tantummodo, gratia non moveri*. Al. & *gratia*.

^c *est enim inconviens*. Al. *disconviens*: Aldus legit nobiscum.

Quæ igitur ratio , quæ spes salutis hominibus proposita est , si malorum tantummodo author est Deus ? ^a Quod si sit ^b , jam majestas illa venerabilis , non ad judicis potestatem , cui licet servare , ac liberare ; sed ad tortoris , & carnificis officium deducitur ^c .

^a Si malorum tantummodo author est Deus ? Al. auctor , & ultor est Deus ?

^b Quod si sit . Bon. quod si sit .

^c Sed ad tortoris , & carnificis officium deducitur . Bon. ad tortores , & carnifices . Sæpe e pro i ponit . Al. deducitur .

Quum autem videamus , non modo mala esse ^a in rebus humanis ; sed etiam bona : utique si Deus est author malorum , esse alterum necesse est , qui contraria Deo faciat & & det nobis bona . Si

^a Non modo mala esse . Al. male esse .

^b Utique si Deus est author malorum , esse alterum necesse est , qui contraria Deo faciat &c. Hæc legitima nostri Cod. lectio . Al. cum Iſzo . Utique si Deus non est , auctorem esse alterum &c. Aldus legit nobiscum .

§ 4

Si est, quo nomine appellandus est? aut cur nobis ^a, qui male facit ^b, notior est, quam ille, qui bene? Si autem nihil potest esse præter Deum, absurdum est, & vanum, divinam putare potestatem, qua nihil est majus, nihil melius ^c, nocere posse, prodesse non posse ^d, & ideo nemo extitit, qui auderet id dicere, quia nec rationem habet, nec ullo modo potest credi.

^a Aut cur nobis. Al. cur ille nobis.

^b Qui male facit. Al. qui male faciat, Al. malefacit.

^c Qua nihil est majus, nihil melius &c. Bon. in qua nihil est malum, nihil melius. Quæ stare non possunt, nisi post malum addas, qua, quod forte excidit; ita ut legendum sit: in qua nihil est malum, & qua nihil est majus, nihil melius.

^d Nocere posse, prodesse non posse. Tria hæc ultima verba ab aliquibus omittuntur.

^e Qui auderet id dicere. In Bon. Cod. Tò id punctis, more corrigendorum, notatur.

§ 5

Quod quia convenit ^f, transeamus, & veritatem alibi requiramus.

L. Sing.

B

CAP.

^a Quod quia convenit. Sic Cic. de Invent. c. 1 x. quid

Quid factum sit convenit. L. 1. de Nat. Deor. conveniat id quoque. I. e. quia id omnes fatentur. Noster de Opif. Dei cap. xvii. seg. 2. inter philosophos convenit.

C A P. I V.

Quod sequitur, de schola Epicuri est ^a, sicut iram in Deo non esse, ita nec gratiam quidem ^b. Nam quum putaret Epicurus alienum esse a Deo, male facere ^c, ac nocere ^d, quod ex affectu iracundiæ plerunque nascitur: ademit ei etiam bene-

^a *De schola Epicuri est*: Bon. de scola sine adspiratione. De Epicuro, ejusque schola vide, quæ diximus ad Lib. de Opif. Dei cap. II. div. Inst. Lib. I. cap. II. L. III. cap. vii. Epit. xxxi. i. sententia autem hæc Epicureorum, habetur apud Lucretium L. I. v. 57.

^b *Nec gratiam quidem*. Al. ne gratiam &c. Sic Schottus.

^c *Male facere*. Al. malum facere. Al. mala facere. Al. malefacere.

^d *Ac nocere*: Isæus hæc omisit. Al. legunt: atque nocere.

^e *Ademit ei etiam beneficentiam*. Sic Vaticani, & typis editi fere omnes, quamvis in Bon. etiam ei adimit &c.

neſcientiam^a, quoniam videbat conſequens eſſe, ut ſi habeat iram Deus, habeat & gratiam^f.

f *Ut ſi habeat iram Deus, habeat & gratiam.*
Daviſius ad Caſar. L. II. de Bello Gall. cap. XIX. corrigi-
t: *Ut ſi habeat gratiam Deus, habeat, & iram.*
Vide Menag. ad Laert. L. X. ſeg. 77.

¶ 2 ¶

Itaque ne illi vitium concederet, etiam virtutis fecit expertem. *Ex hoc*, inquit, ^a, *beatus, & incorruptus eſt, quia nihil curat, neque habet ipſe negotium, neque alteri exhibet.*

a *Ex hoc*, inquit. Scilicet Epicurus apud Cicer. de Nat. Deor. L. I., & apud Tertull. c. XLVI. Apolog.

¶ 3 ¶

Deus igitur non eſt^a, ſi nec movetur, quod eſt proprium viventis: nec facit aliquid impoſſibile homini, quod eſt proprium Dei, ſi omnino nullam habet voluntatem, nullum actum, nullam denique adminiſtrationem, quæ Deo digna ſit.

B 2

Ee

a *Deus igitur non eſt, ſi non movetur* &c. Vide dicta ad Lib. II. cap. 17. Al. VIII. ſeg. 33.

✠ 4 ✠

Et quæ major, quæ dignior administratio Deo assignari potest ^a, quam mundi gubernatio, *quam cura viventium* ^b, & maxime generis humani: cui omnia terrena subiecta sunt?

^a Et quæ major, quæ dignior administratio Deo assignari potest &c. Al. aliis omisiss: Et quæ dignior &c. Al. quæ melior. Bon. signari: pro assignari.

^b Quam cura viventium. Hæc desunt in nostro Bon. Cod. sed in aliis omnibus, quos vidimus, extant.

^c Et maxime generis humani. Al. maximeque. Lego cum Aldo ex altero Bon. Cod. Longobardico.

✠ 5 ✠

Quæ igitur in Deo potest esse beatitudo, si semper quietus, & immobilis torpet ^a, si precantibus surdus, si colentibus cæcus? Quid tam dignum, tam proprium Deo, quam providentia?

^a Immobilis torpet. Al. immobile optet.

✠ 6 ✠

Sed si nihil curat, nihil providet ^a, ami-

^a Sed si nihil curat, nihil providet &c. Al. sed si nihil providet. Al. secundum nihil omittunt.

Lib. Sing. Cap. IV. Seg. 6. 7. 8. 21

amisit omnem divinitatem^b. Qui ergo totam vim, totam Deo substantiam^c tollit, quid aliud dicit, nisi Deum omnino non esse?

b *Omnem divinitatem. Al. dignitatem.*

c *Totam Deo substantiam. Heum. Marte suo: Dei substantiam. Bon. substantiam Deb.*

7

Denique M. Tullius a Posidonio dictum refert, id Epicurum sensisse: *nullos Deos esse, sed ea, quæ de Diis locutus sit, depellendæ invidiæ causâ dixisse: itaque verbis illum Deos relinquere, re autem ipsa tollere^b, quibus nullum motum, nullum tribuit officium.*

a *M. Tullius a Posidonio dictum refert. In Cod. Bon. ad Possidium; sed prave; nam Cicer. L. I. de Nat. Deor. cap. XLIV. ait: Familiaris omnium nostrum Posidonius disseruit in Lib. v. de Nat. Deor.; nullos esse Deos Epicuro videri; quæque is de Diis immortalibus dixerit, invidiæ detestandæ gratia dixisse: Lege depellendæ gratia, ut hec habet Lactantius.*

b *Re autem ipsa tollere. Cic. ibidem, & cap. XXXI ejusdem libri.*

8

Quod si ita est: quid eo fallacius^a? quod a sapiente, & gravi viro debet esse

B 3

alie-

alienum. Hic vero si aliud sensit, & aliud locutus est, quid aliud appellandus est, quam deceptor, bilinguis ^b, malus, & propterea stultus?

^a *Quid eo fallacius?* Al. *quid eo facilius?*

^b *Deceptor, bilinguis.* Vide Servium ad Virg. *Æn.* 1. *ŷ. 665. Tyriosque bilingues.*

§ 9 §

Sed non erat tam versutus Epicurus; ut fallendi studio ista loqueretur, quum hæc scriptis ad æternam memoriam consignaret ^a; sed ignorantia veritatis erravit: inductus enim a principio, seu verisimilitudine unius falsæ sententiæ ^a, necessario in ea, quæ sequebatur, incurrit.

^a *Quum hæc.* Schottus. *quum etiam.*

^b *Ad æternam memoriam consignaret.* Al. *consignemus.*

^c *Inductus enim a principio, seu similitudine unius falsæ sententiæ.* Al. *Tò seu*, & *Tò falsæ* omittunt. Al. pro *inductus* legunt *inductos*. In Bon. autem *Tò seu* postpositum est, ita exaratum ut *f* superius sit positum, infra vero *eu*.

§ 10 §

Prima autem sententiæ ^a fuit: *iram Deo*
non

non convenire ^b. Quod quum illi verum, & inexpugnabile videretur, non poterat consequentia refecare ^c, quia uno affectu amputato, etiam ceteros affectus adimere Deo necessitas ipsa cogebat.

^a *Prima autem sententia*. Al. *Prima enim*. Al. *Primum*.

^b *Iram Deo non convenire*. Boni in Domino. Al. Deo. Al. *ira Deo non* &c.

^c *Non poterat consequentia refecare*. Sic optime Cod. Bon. Al. *recusare*. Al. *recusari*. Al. *refutare*.

✠ 11 ✠

Ita qui non irascitur, utique nec gratia movetur, quod est ira contrarium: Jam si non ira in eo, nec gratia est, utique nec metus, nec latitia, nec mæror, nec misericordia^a.

^a *Jam si nec ira in eo, nec gratia est, utique, nec metus, nec latitia, nec mæror, nec misericordia*. In Bon. *deest Tò est*, & *se pro si*, legitur. Al. *jam non habent*. Nonnulli *Jam sic non ira* &c.

✠ 12 ✠

Una est enim ratio cunctis affectibus, una commotio, quæ in Deum cadere non potest^a. Quod si nullus affectus in Deo est, quia

quicquid afficitur ^b, *imbecillum est* : ergo
nec cura ullius rei, nec providentia est in eo ^c.

a *Quæ in Deum cadere non potest*. Al. *cadere potest*. Bon. *in Deo*. Al. *non possunt*.

b *Quia quicquid afficitur* Bon. *quicquid agitur*.

c *Nec providentia est in eo*. Schottus *in Deo*.

§ 13 ¶

Hucusque pervenit sapientis hominis ^e ;
 disputatio : cætera, quæ sequuntur, obtulit,
 scilicet, quia nec cura sit in eo, nec provi-
 dentia : ergo nec cogitationem aliquam, nec
 sensum in eo esse ullum; quo efficitur, ut non
 sit omnino. Itaque quum gradatim descendis-
 set, in extremo gradu restitit ^b, quia iam
 præcipitium videbat.

a *Sapientis hominis*. Scilicet Epicuri per ironiam
 sic appellati a Nostro, ut Lucretium vellicet, qui
 Epicuræ sapientiæ laudes tantopere extollit, ut eo
 sapientior nullus fuisse videatur.

b *In extremo gradu restitit*. Al. *constitit*. Al. *per-
 sistit*.

§ 14 ¶

Sed quid prodest reticuisse, ac pericu-
 lum dissimulasse? Necessitas illum vel invi-
 tum cadere coegit. Dixit enim, quod no-
 luit :

luit : quia argumentum sic ordinavit , ut ad illud , quod evitabat , necessario deveniret : Vides igitur quo perveniat ^a , ira sublata , & Deo adempta ^b .

^a *Quo perveniat* . Nempe idem Epicurus , . Al. *perveniat* .

^b *Et Deo adempta* . Al. addunt : *gratia* .

¶ 15 ¶

Denique aut nullus id credit , aut admodum pauci , & quidam scelerati , ac mali , qui sperant peccatis sui impunitatem .^a Quod si & hoc ^b falsum esse invenitur ^c , nec iram in Deo esse , nec gratiam ; veniamus ad illud , quod tertio loco positum est .

^a *Qui sperant peccatis suis impunitatem* . Hi sunt , qui apud Eccl. v. v. 4. dicunt . *Peccavi , & quid mihi accidit triste ?* cui ille reponit : *Altissimus est patiens redditor &c.*

^b *Quod si & hoc* . Al. copulam omittunt .

^c *Falsum esse invenitur* . Tò esse in quibusdam deest .

C A P. V.

¶ I ¶

Existimantur Stoici ^a , & alii nonnulli , aliquanto melius de divinitate ^b sensitse , qui

qui ajunt, *gratiam in Deo esse: iram non esse.*

a *Existimantur Stoici. Vide Lipsium in Manuduct. ad Philosoph. Stoicam de Deo, & ejus attributis agentem, & Senecam L. II. de ira.*

b *De divinitate. Al. de divinatione.*

Favorabilis, ac admodum ^a popularis oratio, non cadere in Deum hanc animi pusillitatem ^b, ut ab ullo se læsum putet, qui lædi non potest: ut quieta illa, & sancta majestas concitetur, perturbetur, insaniat: quod est terrenæ fragilitatis. Iram enim, commotionem mentis esse, ac perturbationem ^c, quæ sit a Deo aliena.

a *Favorabilis admodum. Cellario Tò admodum non placet, sicuti nec Walchio Tò favorabilis, sufficiat tamen latine loquentibus, secundam vocem, eodem sensu acceptam placuisse Tacito, nec a prima aliquem abhorruisse ex caste loquentibus.*

b *Animi pusillitatem. Al. pusillanimitatem.*

c *Ac perturbationem. Al. addunt animi.*

Quod si hominem quoque, qui modo sit sapiens, & gravis, ira non deceat, siquidem, quum in animum cujusquam incidit, velut

Iut sæva tempestas tantos excitet fluctus , ut
statum mentis immutet , ardescant oculi , os
tremat , lingua titubet , dentes concrepent ,
alternis vultum maculet ^a nunc suffusus ru-
bor , nunc pallor albescens ; quanto magis ^b
Deum non deceat tam foeda mutatio ?

^a *Alternis vultum maculet.* Scilicet per vices .
Al. *alterius* . Al. *alternus* . Svetonius in Augusto
cap. LXXXII. Ut manus , ac pedes alternis iactaret .

^b *Quanto magis.* Schottus : *quo magis* .

¶ 4 ¶

Et si homo , qui habet imperium , ac
potestatem , late noceat per iram , sangui-
nem fundat , urbes subvertat , populos de-
leat , provincias ad solitudinem redigat :
quanto magis Deum , qui habeat totius ge-
neris humani , & ipsius mundi potestatem ,
perditurum fuisse universa *credibile sit* ^a ,
si irasceretur ?

^a *Credibile sit.* Hæc equidem in Bon. Cod. non
reperio , ac ab editionibus Thomasiانا , & Isæana ,
& quibusdam antiquioribus desunt . Videntur tamen
Bunemannō necessaria , quamvis Heumannus censet
Sane abesse posse , idque eleganter . Imo vitari lati-
nitatem sermonis , ideoque merito rejici ; digniora
quippe quopiam mediæ ævi Monacho , quam Lactantio .
Langletius , qui post Heum. Lactantii opera edidit ,

ex XII. Mss. retinuit, & tamen Monachus non est. Walchius ante ipsum: *hoc*, ait, *credibile est*, & Codd. Mss.; & editiones antiquiores habent. *A vulgaribus abest*. vulgares ergo secutus est Heumannus, odio Monachorum, quicquid ab illis processisse suspicatus, temere respuens, ac gratis de more condemnans.

❧ 5 ❧

Abesse igitur ab eo tam magnum, tam perniciosum malum oportere, & si absit ab eo ira, & concitatio^a, quia & deformis, & noxia, est, nec cuiquam malefaciat: nihil aliud superesse^b, nisi ut sit lenis, tranquillus, propitius, beneficus, conservator.

^a *Ira, & concitatio*. Al. *ira ratio*.

^b *Nec cuiquam malefaciat, nihil aliud superesse*. Al. *malefaciet*. Al. *malefacit*. . . . *superest*.

❧ 6 ❧

Ita enim demum & communis omnium pater, & optimus, & verè maximus^a dici poterit, quod expetit divina, cœlestisque natura. Nam

^a *Et verè maximus*. Bon. & *verè maximusque*. Al. *optimus, maximus*. Forte, *optimus, maximusque*.

✠ 7 ✠

Nam si inter homines laudabile videtur, prodesse potius, quam nocere: vivificare, quam occidere: salvare, quam perdere ^a, (nec immerito ^b innocentia inter virtutes numeratur) & qui hæc fecerit diligitur, præfertur, ornatur ^c, benedictis omnibus, votisque celebratur: denique ob merita, & beneficia Deo simillimus judicatur: quanto magis ipsum Deum, par est divinis, perfectisque virtutibus præcellentem, atque ab omni terrena labe summotum, divinis, & cælestibus beneficiis omne genus hominum promereri ^d?

^a *Salvare, quam perdere. Schott. servare quam &c.*

^b *Nec immerito. Al. unde innocentia merito.*

^c *Diligitur, præfertur, ornatur. Sic Bon. & Schott. Al. honoratur.*

^d *Omne genus humanum promereri? Post Tò humanum, puncta quædam apposita sunt in Cod. Bon., & Heum. legendum putat. demerendum.*

✠ 8 ✠

Speciose ista, populariterque dicuntur, & multos illiciunt ad credendum: sed qui hæc sentiunt, ad veritatem quidem propius accedunt: sed in parte labuntur ^a, naturam
rei

30 *De Ira Dei Seg. 8. 9. 10.*

rei ^b parum considerantes. Nam si Deus non irascitur impiis, & iniustis: nec pios utique, justosque diligit ^c.

a *Sed in parte labuntur.* Bon. *in partem.*

b *Naturam rei.* Bon. *detritam* exhibet lectionem. Al. *naturam Dei.*

c *Nec pios utique, justosque diligit.* In Cod. Bon. statim additur, & *malos diligit:* omnis omnibus, quæ mediant, quod factum esse videtur ex repetitione ejusdem verbi *diligit*, oscitantia amanuensis Librarii non observati.

✠ 9 ✠

Ergo constantior est error illorum, qui & iram simul, & gratiam tollunt. In rebus enim diversis aut in utranque partem moveri necesse est, aut in neutram ^a.

a *Aut in neutram.* Al. præpositionem omittunt.

✠ 10 ✠

Itaque qui bonos diligit, & malos odit: & qui malos non odit, nec bonos diligit ^a, quia & diligere bonos, ex odio malorum venit: & malos odisse, ex bonorum charitate descendit ^b. Ne-

a *Itaque qui bonos diligit, & malos odit; & qui malos non odit nec bonos diligit.* Al. *Ita qui bonos diligit, & malos non odit, nec bonos diligit.*

b *Charitate:* cum aspiratione antiqui, & recentiores omnes boni legunt, in hoc sensu. Scioli sine aspiratione.

11

Nemo est, qui amet vitam suam sine odio mortis ^a; nec appetat lucem ^b, nisi qui tenebras fugit. Adeo naturæ ista connexa sunt ^c, ut alterum sine altero fieri nequeat.

^a Nemo est, qui amet vitam sine odio mortis. Al. amat. Al. addunt: suam.

^b Nec appetit lucem &c. Isæus: qui appetat lucem &c.

^c Connexa sunt. Al. connexa est.

12

Si quis Dominus habens ^a in familia servos, bonum, ac malum: non utique aut ambos odit, aut ambos beneficiis, & honore prosequitur; quod si faciet ^b, & iniquus, & stultus est: sed bonum & alloquitur amice, & ornat, & domui, ac familiæ, suisque omnibus rebus ^c præficit; malum vero maledictis,

^a Si quis Dominus habens &c. Hanc lectionem Schotto debemus, pro qua alii omnes hætenus incongrue legerunt: Si quis Dominus &c.

^b Quod si faciet. Al. facit. Al. faciat. Al. fecerit.

^c Suisque rebus omnibus. Isæus secundam vocem omi sit. Al. eam postponunt.

dictis , verberibus , nuditate , fame , siti & ,
compedibus punit : ut & hic exemplo ceteris
sit ad non peccandum , & ille ad promeren-
dum , ut alios metus coërceat , alios honor
provocet ,

d *Verberibus , nuditate , fame , siti &c.* S. Cy-
prius Demetrianum objurgans , hæc eadem illi ex-
probrat .

✠ 13 ✠

Qui ergo diligit , & odit : & qui odit ,
& diligit : sunt enim , qui diligi debeant :
sunt qui odio haberi .

a *Sunt enim qui diligi debeant , & sunt qui odio
haberi .* Al. statim post debeant , omiſſis & sunt :
legunt , ut ſequitur . Qui jubemur inimicos diligere ,
neminem odiſſe debemus . Et iccirco heic Tà odia
haberi intelligi debet eo ſenſu , quo apud S. Lucam
in Evangel. cap. xiv. v. 26. *Si quis venit ad me , &
non odit patrem ſuum , &c.* & Pſal. cxviii. v. 113.
Iniquos odio habui &c.

✠ 14 ✠

Et ſicut is , qui diligit , confert bona in
eos , quos diligit : ita qui odit , irrogat mala
iis , quos odio habet , quod argumentum ,
quia

a *Irrogat mala iis , quos odio habet , Legem
Chri-*

L.Sing. Cap.V. Seg.14.15.16. 33
quia verum est, dissolvi nullo pacto potest.

Christi prævaricantes, qui præcepit fidelibus suis,
ut beneficerent iis, qui eos oderunt. Luc.vi. *ψ.27.*
Tria postrema verba in nostro Mss. Cod. non ha-
bentur.

¶ 15 ¶

Vana ergo, & falsa est sententia eorum,
qui quum alterum Deo tribuant, alterum de-
trahunt, non minus, quam illorum, qui utrum-
que detrahunt ^a. Sed illi ^b (ut ostendimus) ex
parte non errant; sed id quod melius est ex
duobus retinent. Ii verò ^c, quos ratio, &
veritas argumenti hujus inducit, falsa om-
nino sententia suscepta ^d, in maximum er-
rorem cadunt.

^a Qui quum alterum Deo tribuant, alterum de-
trahunt; non minus quam illorum, qui utrumque de-
trahunt. Bon. Non minor illorum &c. Al. qui alte-
rum tribuunt . . . Non minus quam quod &c.

^b Sed illi. Scilicet Stoici.

^c Ii vero. Nempe Epicurei, qui utrumque de-
trahunt.

^d Falsa omnino sententia suscepta. Al. ob falsa su-
scepta.

¶ 16 ¶

Non enim sic oportebat eos argumenta-
L.Sing. Ira Det C *ri.*

34 *De Ira Dei Seg. 16. 17. 1.*

ri : Quia Deus non irascitur , ergo nec gratia commovetur ; sed ita : Quia Deus gratia movetur , ergo & irascitur . Si enim certum , & indubitatum fuisset , non irasci Deum , tunc ad illud alterum ^a veniri , esset necesse .

^a *Tunc ad illud aliud . Bon. ad illum . Al. tunc ; & ad illud .*

✠ 17 ✠

Quum autem magis sit ambiguum de ira , pene manifestum de gratia , absurdum est , ex incerto certum velle subvertere , quum sit promptius , de certis incerta firmare ^a .

^a *De certis incerta firmare . Iszus credere atque .*

C A P. VI.

✠ I ✠

HÆ sunt ^a de Deo philosophorum sententiæ . Aliud præterea nihil quisquam dixit . Quod si hæc , quæ dicta sunt , falsa esse deprehendimus ^b , unum illud extremum

^a *Hæ sunt . Al. hæc sunt .*

^b *Falsa esse deprehendimus . Hinc collige , ex
re*

num superest , in quo solo possit veritas inveniri : quod a philosophis nec susceptum est unquam , nec aliquando defensum : consequens esse , ut irascatur Deus , quoniam gratia cominoveatur .

relatis hactenus Philosophorum sententiis , invicem adversantibus , perperam Firmiani de Ira Dei mentem , quam nondum aperuit , percipere potuisse illos , qui eum , erroris postulant , tamquam Deo passiones hominum , humanasque proprietates affingentem .

✠ 2 ✠

Hæc tuenda nobis , & asserenda sententia est . In ea enim summa omnis ratio , & cardo religionis , pietatisque versatur . Nam neque honos ullus ^a deberi potest Deo , si
C 2 nihil

^a Nam neque honos ullus . Bon. bonus . Al. Tò nam omittunt . Al. honor. Betulejus heic illud Originis in Hieremiam assert , ita nimirum benignum Deum asserendum esse , ne desperemus , sicuti severum ne benignitatem contemnamus . Item illud Ciceronis in officiis . Virum bonum non peccare etiam impunitate proposita .

Oderunt enim peccare boni virtutis amore .

Oderunt peccare mali formidine pœnæ .

Deinde subdit : Quid quod Paulus etiam ait : Justis legem non esse positam ? Benignitas Dei contemptum sui adeo non gignit , ut (si Paulo credimus) Deus suam

nihil præstat colenti: nec ullus metus, si non irascitur non colenti ^b.

CAP.

suam erga nos charitatem tam maxime commendavit, quum adhuc peccatores essemus. Porro si hac, sive Lactantii, sive Origenis sententia rata esset, irrita fieret tota Pauli de fato, seu providentia disputatio. Sed quantum verum est, iustos, ac perfectos viros lege non indigere, ut bene vivant, tantum necesse est cæteris hominibus præmia, & pœnas statuere, ut legem impleant, & a præscriptis non declinent officiis. Pauci enim sunt, qui Deum gratis omnino, & non propter retributionem, ut agebat David Psal. cxviii. Ps. 112. super omnia diligant. Neque reprehensione digni sunt, qui bonum propter æternam mercedem operantur, & quia pravis operibus abstinere, ne pœnis afficiantur perpetuis; Nam merces illa Deus ipse est, qui se in præmium bonorum operum constituit, ita quidem, ut etiam sine prævisione illorum electos prædestinaverit; sed sine illis, nemo æternam beatitudinem, per modum coronæ, esset consecuturus. Idcirco idem Apostolus ad Rom. viii. Ps. 19. ait: Nam quos præsciuit & prædestinavit conformes fieri imaginis filii sui, ut sit ipse, primogenitus in multis fratribus. Suppliciorum autem æternorum timor, quoniam a fide procedit, & ad charitatem tendit, custos legis est, spei comes fidus, ne quis animo præsumat elato sine meritis coronari. Quem propterea insinuare gestit idem Apostolus quum ibidem cap. II. Ps. 5. inquit: Thesaurizas tibi iram in die iræ, & revelationis iusti iudicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera ejus &c.

^b Nec ullus metus si non irascitur non colenti.

Hinc

Hinc omnes Athei, & qui viri fortes audiunt, nihil magis student, quam Dei timorem a suis cordibus abjicere, illud Lucretii L. I. v. 62. de divina natura temere canentes:

Ipsa suis pollens opibus nihil indiga nostri,

Nec bene promeritis capitur, nec tangitur ira.

Ut consequi & ipsi possint, quod idem poeta impius subdit v. 79. seq.

Quare religio pedibus subiecta vicissim

Obteritur, nos aequat victoria Calo.

Haecenus humana impietas sine Dei timore furens excurrit.

C A P. VII.

QUum saepe Philosophi per ignorantiam veritatis a ratione desciverint, atque in errores inciderint inextricabiles^a: (id enim solet his evenire, quod viatori viam nescienti, & non fatenti se ignorare, ut vagetur^b, dum percontari^c obvios erubescit

C 3

bescit

^a In errores inciderint inextricabiles. Al. inestimabiles: Vide L. III. cap. xvii. seg. 17. ubi hac eadem phrasi usus est Lactantius ad Virgilii imitationem Aen. vi. v. 25.

^b Ut vagetur. Al. dum vagetur; aut vagatur.

Al

bescit) illud tamen nullus Philosophus asseruit unquam , nihil inter hominem , & pecudem interesse ^a .

Al. *at vagatur* , aut *evagetur* . Heum. *mallet ubi evagetur* . Sed nihil mutandum est ; nam optime dicitur : *evenire ut vagetur* . Aldus , & Schottus nostram retinent lectionem .

c *Dum percontari* . Bon. *dum per cantari* .

d *Nihil inter hominem , ac pecudes interesse* . Al. *nonnihil* , & sic Schottus . Al. *pecudem* . Isæus heic notat , Lactantium respuisse ab errore , de quo eum postulaverat L. II. c. III. ubi vide , quæ diximus , seg. 14. (c) , & diss. xxv. cap. vi. a §. 1v.

Nec omnino quisquam , modo sapiens videri vellet ^a , rationale animal cum mutis , & irrationabilibus coæquarit ^b : quod faciunt quidam imperiti , atque ipsis pecudibus similli-

a *Modo sapiens videri vellet* . Al. *qui modo* , aut *modo* , *qui sapiens* . Al. *qui leviter* , aut *qui vel leviter* . Hinc collige , quam dementes fuerint & ii qui rationem brutis animalibus tribuebant , & qui nihil habere hominem jumento amplius apud Eccl. III. y. 19. asseruerunt . Quibus tamen longe insipientiores sunt viri illi scelesti , qui *fortes* , & *liberi* appellari volunt ; quoniam ex indicatis Ecclesiastæ locis , Salomonem Atheorum , Pantheistarumque systematis fabricatorem constituunt .

millimi^c : qui quum ventri , ac voluptati se velint tradere , ajunt : *eadem ratione se natos , qua universa , quæ spirant^d* ; quod dici ab homine , nefas est .

b *Rationale animal cum mutis , & irrationalibus coæquavit . Al. rationabile . Al. irrationalibus coæquavit , aut coæqueverit . Plutarch. Lib. v. de Plac. Phil. inquit: Pythagoras, & Plato eorum etiam animalium , quæ irrationalia vocantur , animas ratione præditas esse , dixerunt ; illas tamen ob pravam corporum temperiem , & quod loquendi vi careant , secundum rationem non operari , ut in simiis , & canibus apparet &c. Adde dicta L. II. cap. II. , & ix.*

c *Aque ipsis pecudibus simillimi . Sic etiam Aldus . Al. similes . Ita expresse in Psal. xlviii. v. 12. & 21.*

d *Qua universa , quæ spirant . Bon. universa quæ sperant ; iis omisiss , quæ mediant .*

✠ 3 ✠

Quis est enim tam indoctus^a est , ut nesciat ? quis tam imprudens , ut non sentiat , inesse aliquid divini in homine^b ?

C 4

Non

a *Quis est enim tam indoctus . Bon. qui . Al. At qui .*

b *Inesse aliquid divini in homine ? Hoc ordine in Cod. Bon. Al. inesse aliquid in homine divini ? Al. inesse aliquid homini divini ? Al. divinum .*

Nondum venio ad virtutes animi, & ingenii, quibus homini cum Deo manifesta cognatio ^a est. Nonne ipsius corporis status & oris figura ^b declarat, non esse nos cum mutis pecudibus æquales ^c? Illarum natura in humum, pabulumque prostrata est, nec habet quicquam commune cum cælo, quod non intuetur ^d. Ho-

^a Homini cum Deo manifesta cognatio. Al. quibus homini festa cognatio. Al. manifesta cogitatio. Al. manifesta cognitio.

^b Corporis status, & oris figura. Vide L. II. c. I. Al. & omnis figura.

^c Non esse nos cum mutis pecudibus æquales? Al. Tò nos non habent. Al. æqualem? Notant heic singularem juncturam Philologi: æquales cum aliquo; sed sane miror; quum Cicero sæpe æquare cum alio dixerit; nec Cæsar, & alii boni ab hac junctura abhorruerint. Ille siquidem in Lelio ait: Ut igitur ii, qui sunt in amicitia, conjunctionisque necessitudine superiores, se æquare cum inferioribus debent. Idem 1. de Invent. dixit: Cum iis se paterentur æquare. Similia habet L. III. de Leg. &c. Cæsar de Bello Gall. cap. vi. inquit: Quum suas quisque opes cum potentissimis æquari videat. Sallust. Orat. II. ad Cæsar. de Republ. ordin. siue quisquis sit Author ejusdem: Tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est &c.

^d Cum cælo, quod non intuetur. Al. intuentur. Vide L. III. cap. x. seg. 10. seg.

Homo autem recto flatu , ore sublimi,
ad contemplationem mundi excitatus , con-
fert cum Deo vultum ^a , & rationem ratio
cognoscit .

^a *Confert cum Deo vultum* . Walch. Mallet *con-
fert ad Deum* . Vide L. II. c. II. a seg. 23. seq. Bu-
nem. Lactantium dicit , a Seneca hanc phrasim acce-
pisse *Epist. LXXI*. ubi ait : *Alius jam in tantum pro-
fecit , ut contra fortunam audeat attollere oculos ;
sed non pertinaciter ; cedunt enim nimio splendore
præstrikti ; alius in tantum , ut possit cum illa con-
ferre vultum* . Sed expresse idem legitur L. c.

Propterea nullum est animal (ut ait Ci-
cero ^a) *præter hominem , quod habeat ali-
quam notitiam Dei* . Solus enim sapientia
instructus est , ut religionem solus intelligat.
Et hæc est hominis, atque mutorum vel præ-
cipua , vel sola distantia ^b .

Nam

^a *Ut ait Cicero* . Vide L. III. Cap. x. Inst. Divi-
nar. ubi seg. 7. eadem hæc habentur .

^b *Vel præcipua , vel sola distantia* . Vide L. II. c. I.
seg. 1. & III. seg. 14. (c) ubi ista sunt a nobis illu-
strata , & iterum illustranda ex cap. v. seg. 19. ejus-
dem libri .

Nam cætera , quæ videntur esse homini propria ^a , etsi non sunt talia ^b in mutis , tamen similia videri possunt . Proprius est homini sermo ; est tamen & in illis quædam similitudo sermonis ^c . Nam & dignoscunt invicem se vocibus ^d , & quum irascuntur , edunt sonum jurgio similem : & quum se ex intervallo vident , gratulandi officium voce declarant ,

No-

^a *Esse homini propria . Al. hominis , Al. hominum esse .*

^b *Etsi non sunt talia .* Quod placet Heumanno. *Al. sint .* Leo Allatius vir non facile cum aliis sui temporis in eruditione comparandus , *diff. de Errorib. Magn. viror. in dicendo .* Cap. I. hocce Lactantii lucum indicat , quasi in eo non longe abludat a Porphyrii opinione . Verum quantum inter utrumque distet ex collatis locis apparet *diff. nostra xxv. cap. vi. §. viii.*

^c *Proprius est hominis sermo ; est tamen & illis quedam similitudo sermonis . Al. est homini . Al. proprius homini sermo est .* Anonymus quidam libellum scripsit de Simiis , in quo etiam de aliis animalibus loquens , quædam narrat , de hirundinibus præsertim , quæ hoc demonstrare videntur .

^d *Et dignoscunt invicem se vocibus .* Bon. *de vocibus .* Vide Lib. III. c. x. seg. 2. & L. vi. c. xx. seg. 2.

✠ 8 ✠

Nobis quidem voces eorum videntur inconditæ ^a, sicut illis fortasse nostræ : sed ipsis, qui se intelligunt ^b, verba sunt : denique in omni affectu ^c certas vocis notas ^d exprimunt, quibus habitum mentis ^e ostendant.

^a *Videntur inconditæ*. Al. *incognitæ*.

^b *Sed ipsis, qui se intelligunt*. Aldus Al. *sed ipsis, quæ* &c. Bon. *quia*.

^c *Denique in omni affectu* : Fulvius Ursinus sic legendum judicat. Al. *affectum*. Al. *affectione*. In Bon. Codice habetur *Dei*, *quæ* pro *denique*.

^d *Certas vocis notas*. Bon. *certas voces mutas*.

^e *Habitus mentis*. Horat. L. I. Sat. ix. v. 20.

..... *Iniquæ mentis asellus*.

Virgil. L. iv. Georg. v. 212. de Apibus ait :

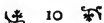
..... *Mens omnibus una est*.

✠ 9 ✠

Risus quoque est homini proprius : & tamen videmus in aliis animalibus quædam signa latitiæ, quum ad lulum gestiunt ^a, aures demulcent, rictum contrahunt, frontem ferenant, oculos in lasciviam resolvunt.

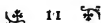
Quid

^a *Quum ad lulum gestiunt*. Schottus : *ad ludum*. Vide ad Lib. III. cap. x. seg. 2.

Quid tam proprium homini , quam ratio , & providentia futuri ? Atqui sunt animalia , quæ latibulis suis diversos , & plures exitus pandant, ut si quod periculum inciderit , fuga pateat obsessis : quod non facerent , nisi inesset illis intelligentia , & cogitatio ^a .

^a *Intelligentia , & cogitatio* . Intellige cognitionem ad sui tutelam necessariam , ut Lib. & cap. superius laudato seg. 3.

Alia providentia in futurum , ut :
*... : Ingentem formicæ farris acervum
 Quam populant^a , hyemis memores ,
 testoque reponunt .*

Ut apes ,

*Quæ patriam solæ^b & certos novere
 penates ,* *Ven-*

^a *Quam populant* . Sic Virgil. L. iv. Æn. v. 402 : etiam in Cod. Mss. Vatican. , & Mediceo . Bon. *conpopulant* . Al. perperam : *comportant* . Servius L. C. notat apud antiquos *Populo* pro *Populer* usurpari consuevisse .

^b *Quæ patriam solæ* : Versus itidem Virgilian. Georg. Lib. iv. a v. 155.

Lib. Sing. Cap. VII. Seg. 11. 12. 13. 45
Venturaque hyemis memores, æstate la-
borem

Experiuntur: & in medium quæ sita
reponunt.

✠ 12 ✠

Longum est, si exequi velim, quæ a singulis generibus animalium fieri soleant humanæ solertiæ simillima. Quod si horum omnium, quæ adscribi homini solent, in multis quoque ^a deprehenditur similitudo: apparet solam esse religionem, cujus in mutis nec vestigium aliquod, nec ulla suspicio inveniri potest.

^a *Quæ adscribi hominibus solent, in multis quoque cujus in mutis.* Sic omnino legendum cum melioribus Cod. ubi Al. *in mutis in mutis.* Vel *in multis in multis.* Vel *in mutis in multis.*

✠ 13 ✠

Religionis enim est propria justitia, quam nullum aliud animal attingit ^a. Homo enim solus impertit ^b: cætera sibi conciliata sunt

^a *Quam nullum aliud animal attingit.* Al. *quam.* Idem Lib. III. cap. XII. seg. 9. de immortalitate loquens ait: *quæ nec aliud animal attingit.*

^b *Homo enim solus impertit.* Al. *imperat.* Aldus secundam vocem delet.

sunt. *Justitiæ* autem *Dei* cultus adscribitur : quem qui non suscipit , hic a natura hominis alienus , *vita* pecudum ^c sub humana specie vivit .

^c *Vita* pecudum . Al. *vitam* , quæ lectio improbanda non est .

✠ 14 ✠

Quum vero a cæteris animalibus hoc pene solo differamus , quod soli omnium divinam vim , potestatemque sentimus , in illis autem nullus sit intellectus *Dei* ^a . Certe illud fieri non potest , ut in hoc vel muti plus sapiant , vel humana natura desipiat : quum homini ob sapientiam , & cuncta quæ spirant , & omnis rerum natura subjecta sit .

^a *Intellectus Dei* . Cognitionem intellige , quia Deum intelligant , & venerentur naturali institutione . Vide infra cap. xii. seg. 2.

✠ 15 ✠

Quare si ratio , si vis ^a hominis , hoc præcellit , & superat cæteras animantes , quod
fo-

^a *Si ratio , si vis* . Al. *si ratio , si jus* .

folus notitiam Dei capit: apparet, religionem
nullo modo posse dissolvi ^b.

^b *Posse dissolvi*. Ultimum verbum in Bon. Cod.
est omissum & in præcedentibus legit: *Quod solus
notitia decapit apparet* &c.

C A P. V I I I.

Dissolvitur autem religio, si credamus
Epicuro ^a, illa dicenti:

*Omnis enim per se divum ^b natura, ne-
cesse est,*

*Immortali ævo summa cum pace fruatur,
Semota a nostris rebus ^c, sejunctaque
longe:*

*Jam privata dolore omni, privata pe-
riclis ^d,*

Ipsa

^a *Epicuro*, Al. *Lucretio*. Nam Epicurus apud
Lucretium loquitur Lib. I. a V. 57.

^b *Divum*. Hocce verbum in nostro Cod. punctis
est distinctum.

^c *Semota a nostris rebus*. Præpositio in Bon.
Cod. deest, quam alii omnes habent. Schottus a
nostris oculis.

^d *Jam privata dolore omni, privata periclis*.

Sic

*Ipsa suis pollens opibus , nihil indiga
nostri ^e ,
Nec bene pro meritis capitur , nec tan-
gitur f ira .*

Sic Lucretii libri ; at in nostro Cod. *nam privata periclis* : legitur ex vocis repetitione , iis quæ mediant , omissis , ut sæpe nostro amanuensi librario contigisseprehendimus .

^e *Nihil indiga nostri* . In Bon. *nihil indiget nostri* . Al. *nil indigna* . Al. *indiga nobis* .

^f *Capitur , nec tangitur* . Primum verbum punctis distinguitur , in nostro Cod. , & pro *nec* legitur *neque* .

Quæ quum dicit , utrum aliquem cultum Deo ^a putat esse tribuendum , an evertit omnem religionem ? Si enim Deus nihil cuiquam ^b boni tribuit , si colentis obsequio nullam gratiam refert , quid tam vanum , tam stultum , quam templa ædificare , sacrificia facere , dona conferre , rem familiarem minuere , ut nihil assequamur ^c ?

^a *Aliquem cultum Deo* . Hæc ultima vox deest in nostro Cod. Bon.

^b *Nihil cuiquam* . Al. *nihil unquam* . Al. *nihil cuiquam unquam* .

^c *Quam Templa ædificare , sacrificia facere , dona con-*

conferre, rem familiarem minuire, ut nihil assequamur: Sic in nostro Bon. Cod., & in omnibus Mss., quos vidimus habetur: in editis vero, præsertim in Sublaçensi, & Veneta apud Simonem Bevilaquam an. 1497. quatuor verba defunt: scilicet: *sacrificia facere, dona conferre*, quæ ex Bunemanno defunt etiam Emmanuel., Cant., Reimm., Rost.; & Venet. an. 1493. Homo autem Lutheranz sectæ professor quamquam non dubitet, hæc esse genuina Lactantii verba, addit tamen: *Templa enim non semper, nec ab omnibus ædificabantur; sacrificia vero, & dona ad cultum omnium, & omni tempore pertinebat*; de quo cap. 16. 2. *Dona, & sacrificia offerunt*, Lact. vi. cap. 25. *Apud istos, qui nullo modo rationem divinitatis intelligunt &c. & L. vi. c. 5. Epitom. c. LVIII.* &c. quasi de solis paganorum sacris heic Noster loqueretur; At non de Ethnicorum tantum; sed etiam de Christianorum Templis, Sacrificiis, & Oblationibus heic Lactantius agit; quod demonstrat verbum illud *assequamur*, scilicet *quotquot sumus, qui Temppla ædificamus, qui sacrificia facimus* &c. Unde optimo jure Iſæus ex hoc loco ad cap. II. L. II. colligere potuit, frequentari tunc a fidelibus consuevisse Sacrosantum Missæ sacrificium, quod heic *fabulosum, ac nefarium*, impudentissime appellat blasphemus Gallæus, cujus sæpe audaciam fregimus, & penitus suis locis in Dissertationibus nostris prosteruimus.

§. 3.

At enim naturam excellentem a honorari oportet. Quis honos deberi potest nihil cu-
L. Sing. Ira Dei. D ran-

ranti, & ingrato? An aliqua ratione obstricti esse^b possumus ei, qui nihil habeat commune nobiscum? *Deus* (inquit Cicero^c) *scilicet talis est, ut nulla gratia, nulla hominum charitate teneatur, valeat. Quid enim dicam, propitius sit? esse enim propitius potest nemini.*

a *At cuius naturam excellentem honorari oportet.* Obiectio est, quam sibi proponit Firmianus, ex veritatis fonte derivata, & omnium Gentium consensione recepta.

b *Obstricti esse.* Al. *adstricti.* Al. *asstricti.*

c *Inquit Cicero.* Scilicet Lib. 1. de Nat. Deor.

Quid contemptius dici potuit^a in Deum? *Valeat*, inquit, id est: abeat, & recedat^b, quandoquidem^c prodesse nulli potest.

Quod

a *Dici potuit.* Bon. *dici potest.*

b *Id est: abeat, & recedat.* In Cod. Bon. *habeat.* Donatus, Servius, & alij quidam, Tò *valeat* explicant: *Pereat*; sed neque hanc, neque Lactantianam expositionem probat Valla Lib. vi. cap. xxx. *Elegant*: ait siquidem. *Vale*: salutatio est *recedentis*, ut *salve*: & *Ave*: *venientis*. Subdit tamen; *Ceterum, qui valeat*: pro execratione acceperunt, forsitan hoc argumento inducti sunt, quo nonnunquam hoc verbum languorem significat &c.

c *Quandoquidem*: Al. *quando*: Al. *quando, & quidem.*

Quod si negotium Deus nec habet, nec exhibet: Cur ergo non delinquamus ^a quoties hominum conscientiam fallere licebit ^b, ac leges publicas circumscribere? Ubicumque nobis latendi occasio arriserit, consulamus rei ^c, auferamus aliena vel sine cruore, vel etiam cum sanguine ^d, si præter leges nihil est amplius, quod verendum sit ^e.

a Cur ergo non delinquamus. Al. cur non ergo. Vide L. II. cap. XVII. a seg. 36.

b Licebit, ac leges publicas circumscribere. Bon. licevit, ac res publicas.

c Consulamus rei. Hæc in plerisque desiderantur.

d Vel sine cruore, vel etiam cum sanguine. Al. vel sine errore, vel sanguine. Al. vel & cum. Al. vel etiam sanguine. Bon. sanguinem.

e Quod verendum sit. Al. dolendum. Al. colendum.

Hæc dum sentit Epicurus ^a, religionem funditus delet: qua sublata, confusio, ac perturbatio vitæ sequitur ^b.

D 2

Quod

a Hæc dum sentit Epicurus. Al. dum sensit.

b Qua sublata, confusio, ac perturbatio vitæ sequitur: Cicero Lib. I. de Nat. Deor. Quibus sublatæ perturbatio vitæ sequitur, & magna confusio.

Quod si religio tolli non potest : ut & sapientiam , qua distamus a belluis ^a , & justitiam retineamus , qua communis vita sit tutior ^b . Quomodo religio ipsa sine metu teneri ^c , aut custodiri potest ? Quod enim non metuitur , contemnitur ; quod contemnitur , utique non colitur , ita fit , ut religio , & majestas , & honor metu constet : metus autem non est , ubi nullus irascitur .

^a *Ut & sapientiam , qua distamus a belluis .* Desunt hæc in aliquibus tam Mss. quam prelo editis .

^b *Sit tutior .* Bon. *fuit tutior .* Forte *fit tutior .*

^c *Sine metu teneri .* Isæus *sine meto teneri .*

Sive igitur gratiam Deo ^a . sive iram , sive utrumque detraxeris , religionem tolli necesse est , sine qua , vita hominum stultitia , scelere , immanitate completur . Multum enim refrenat homines conscientia , si credamus nos in conspectu Dei vivere , si non tantum quæ gerimus , videri desuper , sed etiam quæ cogitamus , aut loquitur , audiri a Deo putemus . At

^a *Sive igitur gratiam Deo &c.* Bon. *gratiam Domino :* Frequens permutatio .

§ 9

*At enim prodest id credere * (ut quidam putant) non veritatis gratia , sed utilitatis : quoniam leges conscientiam parere non possunt , nisi aliquis desuper terror impendat : ad cohibenda peccata . Falsa est igitur omnis religio & divinitas nulla est .*

a *At enim prodest id credere &c.* Politicorum verba sunt , qui reluctante conscientia , ut religionem omnem exterminet , hæc omnia ob commune societatis bonum excogitata esse obtrudunt : & quamquam utilia laudant ; tamen ut falsa parvipendunt .

b *Sed utilitatis . Repete gratia .* Al. utilitate .

c *Terror impendat .* Al. impendat . Al. impendit . Al. impediatur .

§ 10

*Sed a viris prudentibus universa conficta sunt * ; quo rectius , innocentiasque vivatur .*

D 3

a *Conficta sunt .* Al. confecta sunt . Sic enim Numam , Scipionem , & alios religionem simulasse , Valerius exemplis docet , quibus Betulejus addit : Sic Romanæ Religionis defensores sua decreta tuebantur , non quia vera sint ; sed quia ipsis sit utile , ea publice recipi , & in vulgus valere . Hoc ipsorum multi fatentur ; Neque enim hoc mihi persuasissent ; nisi

vatur. Magna hæc, & a materia, quam proposuimus, aliena quæstio est: sed quia necessario incidit; debet, quamvis breviter^b, attingi.

nisi ex ipsis audivissem. Hinc conjice prudens Lector, quam religiosus, quam cordatus, quam sapiens esset Betulejus, cui nullus id persuasisset, quod tamen nonnisi apostata aliquis, aut transfuga mendacissimus potuit ei persuadere; nam qui utilia sibi quærunt religionem simulando, tam a Romanâ Catholica fide alieni sunt, quam Betulejus ipse, & sectarii omnes a veritatis semita remoti, omni jure censentur.

^b *Quamvis breviter.* Al. *quam breviter.*

C A P. I X.

QUUM sententiæ Philosophorum prioris temporis^a de providentia consensissent, nec ulla esset dubitatio, quin mundus^b a Deo, & ratione esset instructus, & ratione regeretur: primus omnium Protagoras^c extitit temporibus Socratis^d, qui sibi diceret:

^a *Prioris temporis.* Bon. *proprioris.*

^b *Quin mundus.* Isæus: *qui mundus.* Bon. *quod mundus.* Al. *quoniam.*

^c *Primus omnium Protagoras.* Bon. & alii nonnulli: *Pythagoras*; sed prave. Vide de eo Lib. I. cap. 11. seg. 2.

erret: non liquere ^a, utrum esset aliquid divinitas, necne?

d Temporibus Socratis. Ex Laërtio L. ix. seg. 56. floruisse dicitur Protagoras Olymp. LXXIV.

e Sibi non liquere &c. Cicero L. I. de Nat. Deorum, inquit: Protagoras quum in principio libri sui sic potuisset: De diis neque ut sint, neque ut non sint habeo dicere &c.

§ 2

Quæ disputatio ejus adeo impia, & contra veritatem, & religionem judicata est, ut & ipsum Athenienses expulerint ^a suis finibus, & libros ejus in concione, quibus hæc continebantur, exusserint ^b. De cujus sententia non est opus disputare, quia nihil certi pronunciavit ^c. D 4 Post

a Athenienses expulerint: Laërtius ibidem, Suidas, Eusebius Præp. Evang. xiv. 19. Minucius Felix, & alii idem narrant. Philostratus vero in ejus vita hæc habet: Propterea certe omni solo ab Atheniensibus expulsus quum judicio, ut quidam volunt, condemnatus fuisset; ut vero aliis videtur, quum sententia, indicta causa, data esset, ex continenti in insulas transfurissus; quum Atheniensium triremes, toto mari dispersus, caveret, subterfugiens, parva Cymba navigavit. Adde Ciceronem ubi supra.

b Exusserint Al. excusserint.

c Nihil certi pronunciavit. Cicero ubi supra: Nec vero Protagoras . . . quicquam videtur de Natura Deorum suspicari.

✠ 3 ✠

Post hæc Socrates, & auditor ejus Plato ^a, & qui de schola Platonis ^b, tanquam rivuli diversas in partes profluxerunt, Stoici, & Peripatetici ^c in eadem fuere sententia, qua priores.

^a Socrates, & ejus auditor Plato. Vide L. III. cap. III., ac Euseb. de Prepar. Evang. L. XIII.

^b De Schola Platonis. Sic L. VII. cap. XII. seg. 31.

^c Stoici, & Peripatetici. L. II. cap. IX. seg. 48. iidem memorantur.

✠ 4 ✠

Postea vero Epicurus ^a Deum quidem esse dixit, quia necesse sit, esse aliquid in mundo præstans, & eximium, & beatum: providentiam tamen nullam: itaque mundum ipsum nec ratione ulla, nec arte, nec fabrica instructum; sed naturam rerum quibusdam minutis seminibus ^b, & insecabilibus conglobatam.

Quo

^a Postea vero Epicurus L. III. cap. XVII. a seg. 2. plura de ejus falsa doctrina dicta sunt.

^b Quibusdam minutis seminibus. Nempe atomis. de quibus L. de Opif. Dei cap. II. seg. 10., & cap. sequenti hujusce libri, quem præ manibus habemus, agitur.

§ 5 ¶

Quo quid repugnantius^a dici possit, non video. Etenim, si est Deus, utique providens est^b, ut Deus: nec aliter^c ei potest divinitas attribui, nisi & præterita teneat^d, & præsentia sciat, & futura prospiciat.

^a Quo quid repugnantius &c. L. III. cap. XVII. a seg. 23. id Noster ostendit. Bon. *quid quod*.

^b Utique providens est. Nihil magis, quam hanc veritatem in hoc libro Noster ostendit.

^c Ut Deus; nec aliter. In Bon. Tò ut punctis distinguitur, sicut de corrigendis sæpe diximus, & pro aliter habet: alteri.

^d Nisi & præterita teneat &c. Hæc infra prope finem capituli sequentis ex Cicer. confirmantur.

§ 6 ¶

Quum igitur providentiam sustulit, etiam Deum negavit esse. Quum autem Deum esse confessus est^a, & providentiam simul esse, concessit. Alterum enim sine altero nec esse prorsus, nec intelligi potest.

Ve-

^a Quum autem Deum esse, confessus est. Al. professus est: Adeo hæc connexa sunt, ut uno posito, & admissio, aliud mente sana negari non possit.

Verum iis postea temporibus, quibus jam philosophia defloruerat^a, extitit Athenis alius, quidam Diagoras^b, qui nullum esse omnino Deum diceret: ob eamque sententiam nominatus est ἀθεος: item Cyrenæus Theodorus; ^c ambo, quia nihil novi^d poterant re-
pe-

^a *Philosophia defloruerat.* Vide Lib. III. cap. vi. in quo ex repugnantibus invicem Philosophorum sententiis, philosophiam omnem extinctam esse, concluditur.

^b *Extitit alius quidam Diagoras.* Sic etiam Aldus. Al. *extitit Athenis quidam Diagorus.* Al. *estitit Melius quidam* &c. Al. *extitit Elius* &c. Al. *estitit Metius.* De eo nos locuti sumus ad L.I. cap. II. seg. 2. ac de eodem Laërtius ait Lib. vi. seg. 59. *Alii Diagora Melio hoc assignant; Cicer. de Nat. Deor. L.I. Deos esse . . . dubitare se Protagoras; nullos esse omnino Diagoras Melius, & Theodorus Cyrenæicus putaverunt.* Hinc plurimi etiam Lactantium Melius scripsisse putant, quod verbum quum amanuenses Librarii non intelligerent, quilibet eorum pro suo captu detorsit.

^c *Item Cyrenæus Theodorus,* de eodem diximus, ubi supra, & dicenda indicavimus. Heic notare sufficiat, Itæm ex Clemente Alexandrino apologiam quandam pro iis suscepisse quam Diss. xxvi. cap. I. §. II. ad examen revocamus.

^d *Ambo, quia nihil novi.* Bon. etiam ambo, quia, &c.

perire, omnibus jam dictis, & inventis, maluerunt vel contra veritatem id negare, in quo priores universi sine ambiguitate consenserant. Ii sunt, qui tot sæculis, & ingeniis *f* assertam, atque defensam providentiam calumniati sunt.

e Maluerunt vel contra veritatem id negare, in quo. Bon. in quibus Al. Tò vel omittunt. In Bon. Cod. primi duo characteres in *negare* punctis distinguuntur. Aldus nobiscum legit.

f Hi sunt, qui tot sæculis, & ingeniis. Al. li sunt, qui a tot sæculis, tot ingeniis &c.

8

Quid ergo è utrumne istos minutos, & inertes ^a philosophos ratione, an vero auctoritate ^b præstantium virorum refellemus? an potius utroque? Sed properandum est, ne longius a materia evagetur oratio ^c.

CAP.

^a *Minutos, & inertes*. Primum verbum in Cod. Bon. more corrigendorum punctis obsignatur. Al. *inimicos, & inertes*. Nostra lectio communior, & quæ atheorum characterem, & veram notionem ostendit.

^b *An vero auctoritate*. Al. *an veritate*.

^c *A materia evagetur oratio*. Al. *divagetur*. In nostro Bon. Cod. hæc desiderantur. Schottus delet

let Tò a materia . Equidem cum Cicerone II. de Oratore 209. lego *vagetur* ; aut *evagetur* , quum inter latinos non occurrat pto Mss: lectione exemplum ; nisi apud eundem Lactantium L. IV. c. III. seg. 20. secundum quasdam editiones , quas nos secuti non sumus , ne meliorem abicere cogeremur .

C A P. X.

Qui nolunt divina providentia factum esse mundum , aut principiis inter se temere coeuntibus , dicunt esse concretum , aut repente natura extitisse ^a : naturam vero , ut Straton ait ^b , habere in se vim
gi-

^a Aut repente natura extitisse. En Naturalistarum nostrorum temporum systema .

^b Ut Straton ait . Al. ut ait Straton . Quamquam Suidas quatuor dumtaxat , & Laertius octo hujus nominis viros recensent , plures tamen fuisse , necesse est ; Siquidem hi non memorant Stratonem Comicum , Geographum , ac Philosophum alium , de quo Plutarchus in Symposiacis . Is autem , de quo Lactantius loquitur , patria fuit Lampfacenus , Arcasilai filius , Theophrasti in schola successor , Ptolemæi Philadelphi magister , & Physici cognomine appellatus . Teste Apollodoro apud Laertium Lib. v. seg 57.

gignendi, & minuendi^c : sed eam nec sensum habere ullum, nec figuram, ut intelligamus^d, omnia quasi sua sponte esse generata, nullo artifice, nec authore. Utrumque vanum, & impossibile.

seg. 57. scholæ præfici meruit Olympiade cxxiii. an. III., ut ibidem notat Aldobrandinus. Vide Petrum Bælium Lex. Hist. in Spinoza, & Buddeum de Spinozismo ante Spinozam §. vi.

c *Vim gignendi, & minuendi. Al. & vivendi. Al. aut vivendi.* Cicero L. I. de Natur. Deor. c. xiii. Nec audiendus ejus auditor Strato, is qui Physicus appellatur, qui omnem vim divinam in natura sitam esse censet, qua causas gignendi, augendi, minuendi habeat.

d *Sed eam nec sensum habere ullum, nec figuram, ut intelligamus &c.* Cicero ibidem: sed careat omni sensu, & figura. Vide superius dicta ad cap. II. seg. 5.

2

Sed hoc evenit ignorantibus veritatem, ut quidvis potius excogitent, quam id sentiant^a, quod ratio deposcit.

a *Quam id sentiant.* Bon. Cod. *quam id sententiam.*

3

Primum minuta illa semina, quorum con-

concurſu fortuito cohaſiſſe ^a mundum lo-
quuntur, ubi, aut unde ſint, quæro, quis
illa vidit unquam? quis ſenſit? quis audivit?
An ſolus Leucippus ^b oculos habuit? ſolus
mentem? qui profecto ſolus omnium cæcus,
& excors fuit, qui ea loqueretur, quæ nec
æger quiſquam delirare, nec dormiens poſ-
ſit ſomniare.

^a *Quorum concuſſu fortuito cohaſiſſe &c.* Al. Td
fortuito non habent. Al. addunt: *totum cohaſiſſe.* Al.
coiſſe. Al. *coiſſe.* Vide Cic. Lib. I. de *Natur. Deor.*
cap. xxiv.

^b *An ſolus Leucippus*, quem aliqui Eleatem, qui-
dam Abderitam, & nonnulli Melium, Zenonis diſci-
pulum, fuiſſe dicunt, ac primum, qui atomos, rerum
omnium principium eſſe, ſtatuit. Vide Laertium
L. ix. ſeg. 30. ubi falſus deprehenditur Betulejus,
quum ait: Laertium in Leucippo nullam de ato-
mis mentionem feciſſe. Vide etiam Cicer. de *Nat.*
Deor. Lib. I. ubi ſupra, & Noſtrum L. III. c. xvi i.

✠ 4 ✠

Quatuor elementis ^a conſtare omnia,
Philoſophi veteres diſſerebant: ille noluit,
ne

^a *Quatuor elementis &c.* Empedocles, Anaxago-
ras, ac Peripatetici quatuor elementorum doctrinam
ducuerunt, quamquam Ariſtoteles in initio Librorum
de *Generatione*, quintam aliam eſſentiam addidiſſe
videatur.

ne alienis vestigiis videretur insistere ; sed ipsorum elementorum alia voluit esse primordia ^b , quæ nec videri possint , nec tangi , nec ulla corporis parte sentiri .

b *Ipsorum Elementorum alia voluit esse primordia.* Laertius ubi supra de Leucippo loquens inquit : *Primus hic atomos principia subjecit, Summasim ista illi visa sunt* ; sed sunt explicanda per partes . *Universum quidem , ut diximus , infinitum ait . Hujus partem plenam esse , partem inanem , & elementa ait , mundosque ex eis infinitos esse , & in illa dissolvi &c.*

✠ 5 ✠

Tam minuta sunt , inquit , ut nulla sit acies ferri tam subtilis , qua secari , ac dividi possint : unde illis nomen imposuit atomorum . Sed occurrebat ei , quod si una esset omnibus , eademque natura , non possent res efficere diversas , tanta varietate , quanta videmus inesse mundo .

✠ 6 ✠

Dixit ergo , lævia esse , & aspera , & rotunda ^a , & angulata , & hamata . Quanto me-

a *Dixit ergo lævia esse , & aspera , & rotunda , & angulata , & hamata . Bon. rotunda levitate esse &c. Al. Tò & angulata non habent. Sic Cicer. L.I.*

melius fuerat tacere , quam in usus tam miserabiles , tam inanes habere linguam . Equidem vereor , ne non minus delirare ^b videatur , qui hæc putet refellenda ; respondeamus tamen velut aliquid dicenti .

L. I. de Nat. Deor. *Esse corpuscula quadam lævia , alia aspera , rotunda alia , partim autem angulata , hamata quadam &c.*

^b *Equidem vereor , ne non minus delirare . Al. & quidem . In Cod. Bon. dilexare .*

^c *Velut aliquid dicenti . Phrasis Lactantio frequens . Aliquid dicere pro eo quod est ? Vanam omnino questionem agitare . L. III . cap. VII . seg. 3 . sive aliquid dicunt , nihil prosunt , sive delirant , nihil nocent .*

Si lævia sunt , & rotunda , utique non possunt invicem se apprehendere , ut aliquod corpus efficiant : ut si quis milium velit in unam coagmentationem ^a constringere , lævitas ipsa ^b granorum in massam coire non sinat ^c .

Si

^a *In unam coagmentationem . Al. coaugmenta- tionem .*

^b *Lævitas ipsa . Bon. lenitudo .*

^c *Non sinat . Heum. non sinet . Nobiscum legunt alii omnes , & nostram lectionem retinendam esse scite ostendit Bunemannus .*

8

Si aspera, & angulata a sunt, & hamata, ut possint coherere: Dividua ergo, & secabilia sunt; hamos enim necesse est, & angulos eminere b, ut possint amputari; itaque quod amputari, ac divelli potest, & videri poterit, & teneri.

a *Si aspera & angulata.* Al. *Aspera inquit & angulata.* Aldus nostram lectionem tenet.

b *Hamos enim necesse est, & angulos eminere; ut possint amputari.* In Bon. Cod. *hames & possint: punctis adhibitis ad ultimos characteres.* Al. *hamis.* Al. *angulis.* Vide Epit. cap. xxxvi.

9

Hæc inquit, per inane irrequietis motibus volitant, & hæc, atque illuc feruntur; sicut pulveris micas a videmus in sole, quum per fenestram radios, ac lumen immiserit. Ex his arbores, & herbae, & fruges omnes oriuntur, ex his animalia, & aqua, & ignis, & universa gignuntur, & rursus in eadem resolvuntur. Ferri hoc potest, quando

L. Sing. Ira Dei

E

a *Pulveris micas.* Al. *minutias.* Aldus nobiscum legit.

diu de rebus parvis agitur . *Ex his etiam mundus ipse concretus est .*

✠ 10 ✠

Implevit numerum perfectæ insanix * . Nihil videtur ulterius addi posse ; Sed invenit tamen ille quid adderet . *Quoniam omne , inquit infinitum est ; nec * potest quicquam vacare : necesse est ergo innumerabiles esse mundos .*

a *Implevit numerum perfecta insanix* . Bon. numerorum . Al. *percepta insanix* . Schottus *implevit numeros* .

b *Nihil videtur ulterius addi posse ; sed invenit tamen ille &c.* Al. *Ut nihil ulterius adjici posset* . Schottus delet *Tò sed* : legitque : *& invenit* .

c *Infinitum est : nec :* Sic in nostro Bon. Cod. Al. *Tò est* anteponunt .

d *Quicquam vacare* . Abest a nonnullis primum verbum , & pro secundo legunt : *vacuare* .

✠ 11 ✠

Quæ tanta vis fuerat atomorum , ut moles tam inæstimabiles ex tam minutis conglobarentur ? At primum * requiro , quæ sit isto-

a *At primum* . Al. *ac primum* . Al. *ad primum* .

istorum seminum vel ratio, vel origo? Si enim ex illis sunt omnia, ipsa igitur unde esse dicemus ^b? quæ natura tantam copiam ad efficiendos innumerabiles mundos subministravit?

^b Unde esse dicemus? quæ natura. Hæc desunt in nostro Bon. Cod.

✠ 12 ✠

Sed concedamus ^a, ut impune de mundis deliraverit ^b: de hoc loquamur, in quo sumus, & quem videmus. Ait: *omnia ex individuis corpusculis fieri*.

^a Sed concedamus. Al. concedam.

^b De mundis deliraverit. Bon. Cod. deliraverit. Ut supra.

✠ 13 ✠

Si hoc ita esset; nulla res unquam sui generis semine indigeret: sine ovis alites nascerentur, ac ova sine partu ^a: item cætera viventia sine coitu: arbores, & quæ gignuntur e terra, propria semina non haberent:

E 2

rent:

^a Aut ova sine partu. Bon. aut ova partu. Al. ac ova &c.

rent : quæ nos quotidie tractamus , & ferimus . Cur ex frumento seges nascitur , & rursus ex segete frumentum ?

§ 14 ¶

Denique , si atomorum coitio , & conglobatio efficeret omnia , in aere concreverent universa^a , siquidem per inane atomi volitant . Cur sine terra , sine radicibus , sine humore , sine semine , non herba non arbor , non fruges oriri , augerique possunt ?

^a *In aere concreverent universa . Al. & in aere universa concreverent .*

^b *Non herba , non . . . oriri , augerique possunt ? Al. non herba , non . . . oriri , aut generari &c.*

§ 15 ¶

Unde apparet , nihil ex atomis fieri^a : quandoquidem unaquæque res habet propriam , certamque naturam , suum semen , suam legem ab exordio datam .

^a *Unde apparet , nihil ex atomis fieri &c. Schottus . apparet nihil illis &c.*

§ 16 ¶

Denique Lucretius^a , quasi oblitus atomorum

morum, quos afferebat, ut redargueret eos, qui dicunt ex nihilo fieri omnia, his argumenti usus est, quæ contra ipsum valerent. Sic enim dixit:

Nam si de nihilo fierent, ex omnibus rebus

Omne genus nasci posset; nil semine egeret^b.

Item postea.

Nil igitur fieri de nilo posse fatendum est^c:

Semine quando opus est rebus, quo quæque creata

Aeris in teneras possint proferri et auræ.

a *Lucretius*. Nempe L. I. v. 160:

b *Nil semine egeret*, v. 206. ejusdem L. I.

c *Nil igitur fieri de nilo posse fatendum est*. Sic in omnibus *Lucretii* libris. At in *Bon.* *Nihil de nihilo putandum est*. *Al. de nihilo*.

Quis hunc putat habuisse cerebrum, quum hæc diceret, nec videret sibi esse contraria? Nihil enim per atomos fieri exinde apparet, quod semen cujusque rei certum est; nisi forte & ignis, & aquæ naturam ex atomis esse credemus. Quid? quod durissimi

rigoris materies, si ictu vehementiore collidantur^a, ignis excutitur^b?

^a Materies si vehementer collidatur. Al. materia si vehementiore ictu collidantur.

^b Ignis excutitur. Bunemannus mallet: excuditur, ut apud Virgil. Æn. L. I. v. 174.

Ac primum silicis scintillam excudit Achates: Quem loquendi modum probavit Harduinus in L. xvi. cap. xl. historię naturalis Plinianę, & Burman, ad Ovidii L. vii. Metamorph. 17. p. 447. Ubi etiam observat differentiam inter excudere, quod est: eudendo producere: & excutere, quod est: jactatione abjicere, seu a se expellere: Sed horum Philologorum pace, quum verbum excutio ab ex, & quatio derivationem habeat, jam apparet per hoc potius, quam per illud ignis productionem melius exprimi, si ignis scintillę ubique dispersę credantur, & non in silice, aut in calyce tantum latere, ut infra magis declarabimus.

✠ 18 ✠

Num in ferro, aut silice atomi latent? Quis inclusit? aut cur sua sponte non emicant^a? aut quomodo semina ignis^b in materia frigidissima permanere potuerunt?

^a Non emicant? aut quomodo: Hęc in nostro Codice desiderantur.

^b Semina ignis. Bon. Numina ignis.

✠ 19 ✠

Omitto silicem^a, ac ferrum. Orbem
vi-

vitreum ^b plenum aquæ si tenueris in sole,
de lumine, quod ab aqua refulget, ignis
accenditur, etiam in durissimo frigore.

a *Omitto silicem, ac ferrum. Al. mitto.*

b *Orbem vitreum &c.* Etiam Clemens Alexan-
drinus L. vi. *Stromat.* ait: *Artem excogitasse viam,*
qua a sole lux procedens, & vas vitreum, aqua ple-
num permeans, ignescit; sed non inde consequens est,
aquam ignem producere.

20

Num etiam in aqua ignem esse cre-
dent ^a? atqui de sole ^b ignis ne æstate qui-
dem

E 4

a *Num etiam in aqua ignem esse credent? Boni*
in aquam. Al. esse credendum est. Si de igne, &
aqua elementaribus sermo fiat, verissima est La-
ctantii sententia, quam habet L. II. cap. x. seg. 18.
Neque aqua nasci potest ex igne, neque rursus ignis
ex aqua; quoniam quum hæc simplicia sint, unum
in alio contineri non potest. At quum ad corporum
mixtorum omnia simul elementa aliquo modo con-
currant, & secundum recentiorum Philosophorum
systema nullum detur corpus, quod ignem quodam-
modo non contineat, exponendum superest, quare
is sua sponte aliquando non emicet ex quacumque ma-
teria. Gessiunt hoc explicare Nevvtoniani dicentes,
ignem illum latentem impediri a corporibus circu-
mam-

dem accendi potest . Si ceræ inhalaveris ^e ,
vel

mambientibus . Sed hoc manifeste falsum in eorundem systemate deprehenditur ; siquidem in vacuo , in quo corpora , ut ipsi docent , solida invicem collidi , findi , aut frangi non possunt , neque habent aliquod , a quo circummambiantur . Ergo quare ignis ex eis non erumpit ? Reponunt , ut nuper audiui : de facto aqua in Machina pneumatica ebullit , sicut in ære caldario accidit , flammis suppositis . † At quare ergo aqua illa ex machina , statim extracta , frigida , & talis est , qualis ibidem fuerat posita ? Quare ignis non cernitur ? Quare in eadem machina pulvis pyrius , aut materia combustibilis non accenditur ? Hactenus ratio ulla , quæ id clare ostendat , reperta non est .

b *Atqui de sole &c.* A majori ad minus hæc sit argumentum ; nam si alicunde ignis semina latentia sponte sua emicarent , utique ex solaribus radiis ; a quibus tamen ne æstate quidem media id fieri posse videmus . Non enim quicquam efficitur , si aut scintillas per machinam electricam excussas , aut ignem per speculum , seu vitrum ustorium cum re aliqua communicatum obrudas ; nam ratio in promptu est utrique experimento contraria ; in primo scilicet per motum , in secundo per radiorum collectionem calor intenditur in summum , qui combustibili materiæ participatus , ignem in ea producit , sicuti cum Nostro diximus ad Lib. II. cap. x. seg. 19. Non itaque per atomos igneos ubique dispersos , id fieri revera demonstratur .

c *Si ceræ inhalaveris . Al. inhaelaveris . Al. inalaveris .* Ceræ apud antiquos pictæ quædam tabellæ di-

vel si vapor læve aliquid attigerit *d*, aut crustam marmoris *e*, aut laminam: paullatim per minutissimos rores aqua concrescit. Item de halitu terræ, aut maris nebula existit *f*:
quæ

dicebantur, in quibus non solum characteres; sed etiam virorum, mulierum, ac rei cujuscunque effingebantur imagines, quæ atria, & domorum parietes ornabant; Unde Ovidius L. 1. Pastor. p. 455. *¶* 7.

Perlege dispositas generosa per atria ceras.

& Juvenalis Satyr. 8. *¶* 19.

*Tota licet veteres exornent undique Cera
Atria &c.*

Quomodo autem cera temperaretur colore; vide Plin. L. XXI. cap. XIV., & L. VII. cap. IX. Vitruvii, ex quibus discas quomodo parietibus; & atriis cera punicea inducebatur, ut marmoris levigati speciem præferrent. Heic Lactantius de his intelligendus est; nam si iis aliquis inhalaverit, nitor eorum in parte, humida ceu caligine, fuscatur, uti in speculis contingere videmus, quæ ex proximo oris halitu irrorantur.

d Vel si vapor læve aliquid attigerit. Al. *levis*, Scilicet vapor. Al. falso putant in nostro Cod. legi *lene*: quæ tamen, teste Aldo, est lectio Codicis Longobardici, pariter Bonon. Idem quod superius heic exemplis ostendere pergit Noster; nam *Tò læve aliquid* heic significat rem quamcumque expolitam, quæ dente, aut cote, levigata ita sit, ut niteat. Horat. L. II. Serm. Sat. VII. *¶* 87.

Externi ne quid valeat per læve morari.

e Aut crustam marmoris. In Bon. Cod. *crystallam* y pro u, quod etiam & in aliis Codicibus, ac in lapidibus scriptis aliquando observavimus.

quæ aut dispersa & humidum facit quicquid
texerit, aut collecta, in arduos montes in
sublime, vento arctata stipatur in nubem,
atque imbres maximos dejicit k.

f Item de halitu terra, aut maris, nebula exi-
sit. Est enim vapor humidus, qui in aere concrevit, &
vel statim dissolvitur in guttas minimas, vel in nu-
bes conglobatur; illa scilicet, de qua heic fit sermo, ab
alia diversa, de qua vide ad Symp. Enig. VIII.

g Quæ aut dispersa. In Bon. Cod. quæ aquam di-
persam.

h Humidum facit quicquid texerit. Sic lego, &
restituo; nam in nostro Bon. Cod. habetur: *humidum*
facit. Ubi Al. *humefacit*. Al. *humefcit*.

i Et in sublime, vento arctata. Sic restituo ex
nostro Bon. Cod.; in quo pro *arctata*, scribitur
more antiquo: *artata*, & correctoribus punctis sub-
signatur. Al. omissa copula legunt: *vento raptâ*. Quod
omnino repugnat; nam nebula, quum exhalatio sit
admodum tenuis, vento potius valido dissipatur,
quam rapiatur in sublime. Si autem per auram tenuem
illuc leniter nebula deferatur, ubi gignendæ nubis
aptus locus est; ibi vento frige facta, in nubem co-
gitur aquosam, ut Metereologistæ docent, quum de
nubibus, & nebula loquuntur.

k Dejicit. Bon. deicit.

21

Ubi ergo dicimus liquoris atomos esse?
tum

a Ubi ergo dicimus, liquoris atomos esse? Sic re-
si-

tum in vapore ? num in halitu ? num in vento ? Atqui nihil potest consistere in eo, quod nec tangitur, nec videtur.

fituo, nam in Bon. pro *Ubi* legitur *humi*. Al. pro *atomos* habent: *liquores natos*. Atomos aquarum annulosos esse dicunt Epicuræi; quomodo ergo vel in vapore, vel in halitu, vel in vento consistere possunt, & tamen nec videri, nec tangi? Sit quantumvis tenuis, & exilis quisque, & iccirco insensibilis, non renuo; at quomodo, quum adeo multi sint, sensus nostros effugiunt, & continentur in rebus, quæ non habent unde consistent?

§ 22 ¶

Quid ego de animalibus loquar, in quorum corporibus nihil sine ratione, sine ordine, sine utilitate, sine specie figuratum videmus? adeo ut solertissima, & diligentissima omnium partium, membrorumque descriptio casum, ac fortunam repellat.

a Quid ego de animalibus loquor? Al. Quid ergo. Nobiseum legunt Aldus, & Schottus.

b Omnium partium, membrorumque descriptio. Sic fere Cicer. L. 1. de Nat. Deor.

§ 23 ¶

Sed putemus, artus, & ossa, & nervos, & sanguinem de atomis posse conerescere.

Quid

Quid sensus, cogitatio, memoria, mens;
ingenium ^a, quibus feminibus coagmentari ^b
possunt? *Minutissimis* inquit. Sunt ergo alia
majora. Quomodo igitur infecabilia?

^a *Memoria, mens, ingenium*. In aliquibus Tō
Mens non habetur; sed omnino Firmiani manum in-
dicat vocabulum, quo sæpe eum abuti notavimus pro
ea facultate significanda, quam imaginativam, seu
fantasiam, seu in hominibus rationis usum, prout a
phantasmatibus pendet appellare consuevimus.

^b *Coagmentari*. Al. *coaugmentari*. Al. *augmen-
mentari*.

☞ 24 ☞

Deinde si ex invisibilibus ^a sunt, quæ non
videntur: consequens est, ut ex visibilibus
sint, quæ videntur. ^b Cur igitur nemo videt?

^a *Deinde si ex invisibilibus*. Al. *denique si* &c.

^b *Consequens est, ut ex visibilibus sint, quæ vi-
dentur*. Hæc in aliis ordine inverso leguntur, in
aliis vero desiderantur.

☞ 25 ☞

Sed si ve invisibilia, quæ sunt in homine ^a
consideres, si ve tactilia ^b, quæ veniunt sub as-
pe^a

^a *Quæ sunt in homine consideres*. Al. *consideret*.

^b *Si ve tactilia*. Sic etiam Aldus Al. *trastabilia*.
Al. *tactibilia*. Lucretius L. v. V. 152.

Tactile nil nobis quod sit, contingere debet.

pectum , ratione utraque constare quis non videt ? Quomodo ergo sine ratione coeuntia possunt aliquid efficere rationale ? Videmus enim nihil esse in omni mundo , quod non habeat in se maximam , mirabilemque rationem ^c . Quæ quia supra hominis sensum , & ingenium est , cui rectius , quam divinæ providentiæ tribuenda est ?

^c *Maximam , mirabilemque rationem .* Vide quo sensu dixerit sæpe Lactantius , bruta animalia habere rationem . Scilicet , prout non sunt casu , & fortuito partium , & atomorum concursu producta ; sed divina sic disponente ratione .

¶ 26 ¶

^a An simulacrum hominis , & statuam ratio , & ars fingit , ipsum hominem de frustis temere concurrentibus fieri putabimus ? Et quid simile veritatis ^a in ficto , quum summum , & excellens artificium nihil aliud , nisi umbram , & extrema corporis lineamenta possit imitari ? Num potuit humana solertia dare operi suo aut motum aliquem , aut sensum ?

^a *Et quid simile veritatis &c.* Heum , mallet veritati . Sed libri omnes repugnant ,

¶ 27 ¶

Mitto usum videndi , audiendi ^a , odoran-

randi, cæterorumque membrorum vel apparentium, vel latentium mirabiles utilitates. Quis artifex potuit aut cor hominis, aut vocem, aut ipsam fabricare sapientiam? Quisquam ne igitur sanus existimat, quod homo ratione, & consilio facere non possit, id concursu atomorum passim coherentium perfici potuisse? Vides, in quæ deliramenta inciderint, dum nolunt effectiorem, curamque rerum Deo dare.

a *Mitto usum videndi.* Al. *omitto sensum videndi.*
Legimus cum tribus Bononiensibus.

b *Inciderint.* Al. *inciderunt.*

c *Effectiorem*: Notat hanc vocem Walchius, tamquam minus latinam; errat tamen; nam, ut bene heic notat Bunem., est Ciceronis L. III. de finibus.

§ 28

Concedamus tamen his, ut ex atomis fiant, quæ terrena sunt: num etiam cælestia? Deos, ajunt, incorruptos, æternos, beatos esse, solisque dant immunitatem, ne concursu atomorum concreti esse videantur.

a *Deos, ajunt.* Al. *dum ajunt.*

§ 29

Si enim dii quoque ex illis constitissent,

sent ^a, dissipabiles fierent ^b, seminibus aliquando resolutis, atque in naturam suam recurrentibus ^c. Ergo si est aliquid, quod atomi non effecerint: cur non & cætera ^d eodem modo intelligamus?

^a Si enim dii quoque ex illis constitissent. Al. si Deos quoque ex illis constituissent. Aldus legit nobiscum.

^b Dissipabiles fierent. Etiam hanc vocem, ut raram notat Walchius; sed latina est; eam quippe idem Cicero usurpat in hoc eodem sensu L. III. de Natura Deorum.

^c in naturam suam recurrentibus. Al. revertentibus.

^d Et cætera. Al. copulam omittunt.

30

Sed quæro: ante quam mundum primordia ista generassent ^a, cur sibi dii habitaculum non ædificaverunt ^b? Videlicet, nisi atomi coiissent, calumque fecissent; adhuc dii per medium inane penderent ^c.

^a Generassent. Al. generarent.

^b Non ædificaverunt. Al. ædificaverint?

^c Per medium inane penderent. Al. in aere.

31

Quo igitur consilio, qua ratione ^a de
con-

confuso acervo se atomi congregaverunt ; ut ex aliis inferius terra conglobaretur ^b , cælum desuper tenderetur , tanta siderum varietate distinctum , ut nihil unquam excogitari possit ornatius ?

^a *Qua ratione . Bon. qua passione .*

^b *Terra conglobaretur . Al. numero plurali : Terra conglobarentur .*

§ 32 ¶

Tanta ergo qui videat , & talia , potest existimare , nullo effecta esse consilio , nulla providentia , nulla ratione divina ; sed ex micis subtilibus ^a , & exiguis concreta esse tanta miracula ^b ?

^a *Ex micis subtilibus . Al. ex atomis .*

^b *Tanta miracula . Scilicet corpora mirabilia . Ut Martialis L. 1. Epig. 1.*

..... *Sileat miracula Memphis .*

§ 33 ¶

Nonne prodigio simile est , aut natum esse hominem , qui hæc diceret , aut extitisse , qui crederet ? ut Democritum , qui auditor ejus fuit : vel Epicurum , in quem vanitas omnis de Leucippi fonte ^a profluxit .

At

^a *De Leucippi fonte . Vide notas ad hujusce cap. s. 3.*

34

At enim (sicut alii dicunt ^a) *natura mundus effectus est.* ^b , *quæ sensu* ^c , & *figura caret* . Hoc vero multo est absurdus . Si natura mundum effecit ^d , consilio, & ratione fecerit , necesse est; is enim facit aliquid , qui aut voluntatem faciendi habet , aut scientiam .

-
- a (*Sicut alii dicunt*) Scilicet Straton , & discipuli ejus , de quibus ad cap. hujus initium diximus .
 b *Natura effectus est* . Bon. *natura est* .
 c *Quæ sensu* . Bon. *quem* .
 d *Mundum effecit* . Al. *fecit* . Al. & *fecit* .

35

Si caret sensu , ac figura, quomodo potest ab ea fieri , quod & sensum habeat , & figuram ^a ? Nisi forte quis arbitretur , animalium fabricam tam subtilem ^b , tamque mi-

Lib. Sing. Ira Dei. F ra-

-
- a *Si caret sensu , ac figura , quomodo potest ab ea fieri , quod & sensum habeat & figuram ?* Bon. *caret sensum quod & in sensum habeat , & in figuram ?* Effectus enim nequit esse sua causa perfectior . De figura vide infra ad cap. xviii. seg. 13.

b *Tam subtilem* . Sic etiam Aldus Al. *tam subtiliter* .

rabilem ^a a non sentiente natura formari , animarique potuisse ; aut istam calî speciem tam providenter ad utilitates viventium temperatam , nescio quo casu , sine conditore , sine artifice , subito extitisse .

c *Tamque mirabilem .* Hæc absunt a nonnullis .

✠ 36 ✠

Si quid est , inquit Chrysippus ^a , quod efficiat ea , quæ homo , licet ratione sit præditus , facere non possit , id profecto est majus , & fortius , & sapientius homine . Homo autem non potest facere cælestia ; ergo illud , quod hæc efficiat ^b , vel effecerit , superat hominem arte , consilio , prudentia , potestate .

^a *Si quid est , inquit Chrysippus .* Vide L. I. cap. v. seg. 20. , & cap. vi. seg. 9.

^b *Ergo illud , quod hæc efficiat , aut affecerit .* Al. *quod hoc efficiet .*

✠ 37 ✠

Quis igitur potest esse , nisi Deus ? Natura vero , quam veluti matrem ^a esse rerum

^a *Natura vero , quam veluti matrem .* Al. *quis potest igitur nisi Deus naturas non quomodo veluti &c.*

rum putant , si mentem non habet , nihil efficiet^b unquam , nihil molietur . Ubi enim non est cogitatio , nec motus est ullus , nec efficacia .

^b *Si mentem non habet nihil efficiet unquam , nihil molietur . Bon. nihil movetur .*

38

Si autem consilio suo^a utitur ad incipiendum aliquid , ratione ad disponendum , arte ad faciendum^b , virtute ad consummandum , potestate ad regendum , & continendum , cur natura potius , quam Deus nominatur^c ?

^a *Si autem consilio suo utitur . Sic etiam Aldus . Al. Tò suo non habent .*

^b *Arte ad faciendum , Al. ad efficiendum .*

^c *Cur natura potius , quam Deus nominatur ? Hæc notanda erant ab iis , qui inter Naturalistas Lactantium veriti non sunt recensere ,*

39

Aut si concursus atomorum , vel carens mente natura , ea quæ videmus^a efficit , quæ-

F 2

ro ,

^a *Quæ videmus efficit . Al. effecit . Vide Cicero de Nat. Deor. L. II. cap. xxxvii .*

84 *De Ira Dei* Seg. 39. 40. 41.

ro, cur facere cælum potuerit, & urbem, aut domum non potuit: ? cur montes marmoris fecerit, columnas, & simulacra non fecerit ?

✠ 40 ✠

Atqui debuerant ^a atomi etiam ad hæc efficienda concurrere, siquidem nullam positionem relinquunt, quam non experiantur ^b; nam de natura, quæ mentem non habeat, non est mirandum, quod hæc facere oblita sit.

^a *Atqui debuerant*. Bon. *adquin*. Al. *debuerunt*. Al. *potuerant*. Al. *non debuerant*.

^b *Quam non experiantur*: In Bon. hoc verbum punctis subsignatur, & in margine adsunt duo characteres, sic distincti c. . . . a. . . .

✠ 41 ✠

Quid ergo est ? Utique Deus, quum inchoaret hoc opus mundi, quo nihil potest esse nec dispositius ad ordinem, nec aptius ad utilitatem, nec ornatius ad pulchritudinem, nec majus ad molem, ^{*} quæ fieri ab homine non poterant, fecit ipse; in quibus etiam hominem ^a ipsum, cui particulam de sua sapientia

^{*} Vide Diff. xxix. Cap. vii. §. viii.

^a *In quibus etiam hominem*. Bon. & Aldus *Tò etiam* non habent.

pientia dedit, & instruxit eum ratione, quantum fragilitas terrena capiebat ^b, ut ipse sibi efficeret, quæ ad usus suos^c essent necessaria.

^b *Fragilitas terrena capiebat*. Al. *cupiebat* Boni quanta fragilitas.

^c *Quæ ad usus suos*. Sic etiam Aldus. Al. *in usus suos*.

42

Si vero in hujus mundi (ut ita dixerim) Republica nulla providentia est, quæ regat, nullus Deus, qui administret, nec omnino sensus ullus in hac rerum natura pollet: unde igitur mens humana tam solers, tam intelligens orta esse credetur?

43

Si enim corpus homini ex humo fictum est ^a, unde homo ^b nomen accepit: animus ergo, qui sapit, qui rector est corporis, cui membra obsequuntur, tanquam regi, & imperatori, qui nec aspici, nec comprehendi potest, non potuit ad hominem, nisi a sapiente natura pervenire.

F 3

Sed

^a *Ex humo fictum est*. Al. *ex humano factum est*.

^b *Unde homo*. In quibusdam secunda vox desideratur, quam etiam Aldus restituit.

‡ 44 ¶

Sed sicut omne corpus mens , & animus gubernat , ita & mundum Deus . Nec enim verisimile est , ut minora , & humilia ^a regimen habeant : majora , & summa non habeant .

^a Minora , & humilia . Al. aut unam vocem ; aut copulam omittunt .

‡ 45 ¶

Denique M. Cicero in Tusculanis ^a , & in Consolatione: *Animorum*, inquit, *nulla in terris origo inveniri potest ; Nihil est enim ^b in animis missum , atque concretum , aut quod ex terra natum , atque fictum ^c esse videatur, nihilve humidum ^d , aut flabile ^e aut igneum .*

His

^a Cicero in Tusculanis &c. Lib. 1. sic ait : *Hanc nos sententiam secuti, his ipsis verbis in Consolatione hac expressimus . Animorum &c.*

^b Nihil est enim . Al. Nihil est , inquit &c. Aldus nostram retinet lectionem .

^c Atque fictum . Sic etiam Schottus qui tamen pro atque , legit aut . Al. factum .

^d Nihilve humidum . Al. nihilque . Al. nihilne .

^e Aut flabile : Bon. flavile .

✠ 46 ✠

His enim in naturis nihil est ^a, quod vim memoria, mentis, cogitationis habeat, quod praterita teneat, & futura prouideat, & complecti possit praesentia, quae sola diuina sunt. Nec enim inuenietur unquam ^c, unde ad hominem venire possint, nisi a Deo.

^a *His enim in naturis.* Bon. enim innatum. Isæus: *His enim naturis nihil inest:* Schottus legit nobiscum.

^b *Quod & praterita teneat.* Al. quo &. Quidam ordinem horum verborum invertunt.

^c *Inuenietur unquam.* Al. inueniuntur. Al. nusquam. Schottus: *usquam.*

✠ 47 ✠

Exceptis igitur duobus, tribusve calumniatoribus vanis, quum constet, divina providentia mundum regi, sicut & factus est, nec sit quisquam, qui Diagoræ, Theodorique ^a sententiam, vel Leucippi ^b inane

F 4

com.

^a *Diagoræ, Theodorique.* Bon. *Diagoræ, Teocriti sententia* &c. Superius in hocce eodem capite de iis locuti sumus. Sed quid heic dicendum esset de illis, qui Diagora, & Theodoro sine dubio dementiores, & certe deteriores, eandem istorum sectam infando labore tuentur? Superat humanæ mentis captum iniquitatis magnitudo.

commentum , vel Democriti , Epicurique levitatem præferre audeat autoritati vel illorum septem priorum ^e , qui sunt appellati sapientes, vel Pythagoræ ^d , vel Socratis, vel Platonis, cæterorumque ^e summorum Philosophorum ^f , qui esse providentiam judicarunt . Falsa igitur est & illa sententia , qua putant , terroris , & ac metus gratia religionem a sapientibus institutam , quo se homines imperiti a peccatis abstinere .

Quod

^b *Leucippi , ... vel Democriti , Epicurique .* De quibus jam ad capitis hujus initium mentio facta est.

^c *Illorum septem priorum .* Vide ad L. iv. cap. i. seg. 9. ubi de septemviris Græciæ sapientibus actum est .

^d *Vel Pythagoræ .* Bon. *Pythagorum .*

^e *Vel Socratis , vel Platonis , cæterorumque .* Hæc in Bon. desunt .

^f *Summorum Philosophorum .* Prima vox abest a pluribus . Petrus Baelius , ut atheismi imane crimen extenuaret , omnes philosophos paganos , tamquam *Naturalistas* traduxit , inde adversus istos dicta omnia collegit , ut inferret , idololatriam longe pejorem esse atheismo ; quem argutandi modum ex iis , quæ heic Noster habet , & in antecedentibus ostendit , penitus vanum , ac mendacem , cordati omnes deprehendent .

^g *Terroris , ac metus causa .* Bon. *erroris , ac metus ,* Ut etiam superius notavimus ,

¶ 48 ¶

Quod si verum sit , ergo derisi ab antiquis sapientibus sumus . Quod si fallendi nostri , atque adeo totius generis humani causa^a commenti sunt religionem , sapientes igitur non fuerunt , quia in sapientem non cadit mendacium .

¶ 49 ¶

Sed fuerint sapientes : quæ tanta felicitas mentiendi , ut non tantummodo^a indoctos , sed Platonem quoque , ac Socrarem fallerent , & Pythagoram , Zenonem , Aristotelem , maximarum sectarum principes , tam facile deluderent ?

^a *Ut non tantummodo &c.* Hoc ultimum verbum in nostro Cod. desideratur .

¶ 50 ¶

Est igitur divina providentia , ut senserunt ii homines^a , quos nominavi , cujus vi , ac potestate omnia , quæ videmus , & facta sunt , & reguntur .

Nec

^a *Ut senserunt ii homines &c.* Qui certe Leucippum , Democritum , Epicurum , Stratonemque validissimis argumentis refutarunt ,

§ 51 ¶

Nec enim tanta rerum magnitudo , tanta dispositio ^a , tanta in servandis ordinibus , temporibusque constantia , aut demum potuit sine aliquo , qui dux sit fictori ^b , oriri , aut constare tot sæculis sine incola potenti : aut in perpetuum gubernari sine perito , ac sentiente rectore ^c , quod ratio ipsa declarat .

^a Tanta dispositio , tanta in servandis ordinibus &c. Bon. tanta Dei in conservandis &c. Al. demum .

^b Aut demum potuit sine aliquo , qui dux sit fictori . Sic ex nostro Cod. restituo , ubi Al. legunt : aut olim sine provido artifice .

^c Sine perito , ac sentiente rectore . Al. sine perito , ac sine rectore . Ai. sine perito , ac sapiente rectore .

§ 52 ¶

Quicquid est enim , quod habet rationem , ratione sit ortum , necesse est . Ratio autem sentientis , sapientisque naturæ est : sapiens vero , sentiensque natura , nihil aliud potest esse , quam Deus ^a . Mundus autem ,
quo-

^a Sapiens vero , sentiensque natura nihil aliud potest esse , quam Deus . Vide Cicer. L. II. de Natura Deor. ; ubi plurimas affert Naturæ definitiones a
Phi-

Lib. Sing. Cap. X. Seg. 52. 53. 1. 2. 91
quoniam rationem habet , qua & regitur , &
constat : ergo a Deo factus est .

Philosophis traditas , & Strumii diatriben *de Naturæ
vocabulo* , ejusque significationibus apud antiquos
usitatis .

✠ 53 ✠

Quod si est conditor , rectorque mundi
Deus , recte igitur , ac vere religio consti-
tuta est : autori enim rerum , parentique
communi honos , veneratioque debetur .

C A P. X I.

✠ I ✠

QUoniam constitit ^a de providentia ,
sequitur, ut doceamus , utrum ne mul-
torum deorum ^b esse credenda sit, an
potius unius .

^a *Constitit* . Al. *constat* .

^b *Utrumne multorum Deorum* . Al. hocce ultimum
verbum omittunt .

✠ 2 ✠

Satis (ut opinor) ostendimus ^a in no-
stris

^a *Ostendimus* . Al. *docuimus* . En Lactantii testi-
monium de *Libris Divin. Inst.* a se jam vulgatis, quum
ista scribebat .

stris Institutionibus, deos multos esse non posse, quod divina vis ^b, ac potestas si distrabatur in plures, diminui eam necesse sit ^c. Quod autem minuitur utique mortale est ^b: d vero mortalis ^c non est, nec minui, nec siividi potest.

^b *Divina vis.* Confer hæc cum iis, quæ leguntur Lib. I. cap. III.

^c *Distrabatur in plures, diminui eam, necesse sit.* Bon. in pluribus, deminui &c. Al. in plures, diminuitur utique &c. Al. distribuatur. Al. quatuor ultima verba omittunt.

^d *Quod autem minuitur, utique mortale est.* Al. diminuitur, mortalis est, aliis omnibus omissis.

^e *Si vero mortalis &c.* Isæus: si autem.

3

Deus igitur unus est: in quo vis, & potestas consummata ^a nec minui potest, nec augeri. Si autem multi sint, ^b dum habent singuli potestatis aliquid, ac numinis ^c, summa ipsa decrescit, nec poterunt singuli habere totum, quod est commune cum pluribus ^d: unicuique tantum deerit, quantum cæteri possidebunt. Non

^a *In quo vis, & potestas consummata, nec minui potest &c.* Al. consummata est, nec &c.

^b *Si autem multi sint.* Al. si autem sunt multi.

^c *Ac Numinis.* Al. ac muneris.

^d *Quod est commune cum pluribus.* Hæc Heum. rejicit, tamquam glossema.

✠ 4 ✠

Non possunt igitur in hoc mundo multi esse rectores , nec in una domo ^a multi domini , nec in navi una multi gubernatores , nec in armento , aut grege ^b duces multi , nec in uno examine ^c multi reges ; sed ne in cælo quidem ^d multi soles esse potuerunt , sicut nec animæ plures in uno corpore , adeo in unitate natura univèrsa consentit ,

a *Nec in una domo* . Heum. mallet : *Ut nec in una domo* .

b *Nec in armento , aut Grege* . Al. & Grege Heum. *Armentorum Grege* : Bon. aut *Greges* .

c *Nec in uno examine* . Scilicet *Apum* . Al. in uno *regimine* . Aldus legit nobiscum .

d *Sed ne in Cælo quidem* . Al. *sed nec* &c. At Fontanellio , aliisque similibus , jam tot sunt in Cælo soles, quot fixa sunt sydera ; quamquam non uni , sed totidem mundis , unicuique suum , designatos ,

✠ 5 ✠

Quod si mundum

Spiritus intus alit ^a , totamque *infusa*
per artus . *Mens*

a *Spiritus intus alit* : Vide L. I. cap. v. , & L. VII. cap. III. Quid de hac sententia dixerit Firmianus , ut intelligas , qua ratione procedat , torquendo sententias Ethnicorum falsas contra eosdem , quod jam superius notavimus .

Mens agitat molem, & magno se corpore miscet :

apparet testimonio poetæ, unum esse mundi habitatorem ^b Deum, siquidem corpus omne, nisi ab una mente incoli, regique non potest.

b *Unum esse mundi habitatorem*. Al. gubernatorem. Sed male; nam Lactantius ad hominem heic eos arguit, qui mundum Dei corpus putabant, in quorum sententia una tantum anima eidem tribui debebatur.

§ 6 ¶

Omnem igitur divinam potestatem necesse est in uno esse, cujus nutu, & imperio regantur omnia, & ideo tantus est, ut ab homine non possit aut verbis enarrari, aut sensibus æstimari ^a:

a *Aut sensibus æstimari*. Al. sensu existimari; sic Schottus.

§ 7 ¶

Unde igitur ad homines opinio multorum deorum persuasione pervenit ^a? Nimirum

a *Persuasione pervenit?* Sic omnes, quos vidimus, ha-

rum ii omnes , qui coluntur, ut dii , homines fuerunt ^b , & iidem primi, ac maximi reges : sed eos aut ob virtutem, qua profuerant ^c hominum generi, divinis honoribus affectos esse post mortem : aut ob beneficia, & inventa, quibus humanam vitam ^d excoluerant , immortalē memoriā consecutos ^e, quis ignorat ? Nec tantum mares , sed & foeminas plures ^f .

habere comperimus ; placet tamen Francii Conjectura : *persuasioque* , & magis Heumanni : *persuasione* .

b *Homines fuerunt*. Vide L. I. cap. xv., & seq.

c *Ob virtutem , qua profuerant*. Al. *qua profuerunt*. Al. *præfuerunt*.

d *Et inventa , quibus humanam vitam*. Al. *aut inventa*. Bon. Cod. hoc secundum verbum punctis notat.

e *Immortalem memoriā consecutos*. Bon. *immortalitatem memoriā consecutus* : & sic Aldus .

f *Nec tantum mares ; sed & foeminas plures*. Heum. hæc omnia delenda esse censuit. Al. verò ultimum duntaxat verbum detrahunt .

¶ 8 ¶

Quod quum vetustissimi Græciæ scriptores , quos illi θεολόγος ^a nuncupant , tum
etiam

a θεολόγος nuncupant . In Bon. Cod. *Theologi nuncupant*. Al. *Theologos* : latinis characteribus .

etiam Romani Græcos secuti , & imitati do-
cent , quorum præcipue Euhemerus , ac no-
ster Ennius ^b , qui eorum omnium natales ,
conjugia , progenies , imperia , res gestas ,
obitus , sepulcra demonstrat ^c .

^b Quorum præcipue Euhemerus , ac noster Ennius .
Bon. aut noster &c. Heum. , *Lege* , inquit , *sine du-*
bitatione præcipui &c. Vide L. I. cap. XIV.

^c Obitus , sepulcra , demonstrant . Bon. , & alii
simulacra demonstrant . Et Tò obitus punctis obigna-
tur in eodem Cod. Aldus legit nobiscum vide L. I.
cap. XVII. seg. 7.

✠ 9 ✠

Et secutus eos Tullius ^a tertio de natu-
ra Deorum libro dissolvit publicas religio-
nes : sed tamen verani , quam ignorabat ;
nec ipse , nec alius quisquam potuit inducere ,

^a Tullius L. I. cap. XLII. de N. Deor.

✠ 10 ✠

Adeo & ipse ^a testatus est , falsum qui-
dem apparere , veritatem tamen latere .
Utinam ^b , inquit , *tam facile vera invenire*
pos-

^a Adeo & ipse . Al. *ideo & ipse* . Et sic Schottus .

^b *Utinam* &c. Cicero L. I. de N. Deor. c. XXXII.

possem, quam falsa convincere. Quod quidem non dissimulanter, ut Academicus, sed vere, atque ex animi sententia proclamavit, quia veritas humanis sensibus erui numquam potest^c: quod assequi valuit humana providentia^d, id assequutus est, ut falsa detegeret. Quicquid enim fictum est, & commentitium, quia nulla ratione subnixum est, facile dissolvitur.

^c *Erui numquam potest.* Al. *non potest.* Aldus nobiscum legit.

^d *Assequi valuit humana providentia.* Al. *valuit...*, prudentia. Al. *potuit.*

II.

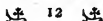
Unus est igitur princeps, & origo rerum Deus, sicut Plato in *Timæo*^a & sensit, & docuit: cujus majestatem tantam esse declarat, ut nec mente comprehendi, nec lingua exprimi possit.

L. Sing. Ira Dei

G

Idem

^a *Plato in Timæo.* Vide L. I. cāp. VIII. seg. 1. & Ciceronem de *Universitate* ubi sic Platonis verba in latinum transtulit: *illum quidem, quasi parentem hujus universitatis, indicare in vulgus nefas.* Confer hæc cum iis, quæ L. c. Laëtantius habet, & rationem percipies, quare nefas dixerit in vulgus indicare, Deum esse mundi parentem.

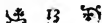

Idem testatur Hermes, quem Cicero ait: in numero deorum apud Ægyptios haberi; eum scilicet, qui ob virtutem, multarumque artium scientiam Termaximus nominatus est, & erat^b, non modo Platone, verum etiam Phythagora, septemque illis sapientibus longe antiquior^c.

^a Hermes, quem Cicero. Vide L. I. cap. vi. §. 3. & L. VII. cap. XIII. seg. iv. Cicer. L. III. de Nat. Deor. cap. XII. & Stobæum Serm. LXXX. de diis.

^b Termaximus nominatus est, & erat. Al. Trismegistus. Heum. nominatus erat.

^c Non modo Platone, verum etiam Pythagora, septemque illis sapientibus longe antiquior. Bon. addit fuit. Al. omittunt Tò etiam. Al. non modo. An vere, & quo tempore is floruerit, vide Diss. XL. cap. II. §. III.

Apud Xenophontem Socrates^a disputans ait: *formam Dei^b non oportere conquiri.* Et Plato in legum libris: *Quid omnino sit Deus*

^a Apud Xenophontem Socrates: Ubi ait: Ne expectes, quousque Deorum videris formas. Satis namque erit, opera eorum considerando, colere, ac honorare eos.

Deus, non esse quærendum: quia nec inveniri possit, nec enarrari.

b *Formam Dei.* Vide Cicer. L. I. de Nat. Deor. & Minuc. Felicem pag. 20. Bonem. heic ad cap. II. regredi jubet. seg. 5. Sed opus non est; nam heic Socratis verba referuntur, non Lactantii sensa.

14

Pythagoras quoque ^a, unum Deum confitetur, dicens: *incorporalem esse mentem, quæ per omnem rerum naturam diffusa, & intenta^b, vitalem sensum cunctis animantibus tribuat.* Antisthenes ^c autem in Physico: *unum esse naturalem Deum dixit, quamvis gentes & urbes suos habeant populares Deos.*

a *Pythagoras quoque.* Vide L. de Opif. Dei c. xvi.; & L. I. cap. v. Cicer. L. I. de Nat. Deor. Minuc. Fel. ubi supra &c.

b *Quæ.... diffusa, & intenta.* Bon. Quam. Al. intacta; pro intenta. Vide de Opif. xvi. id.

c *Antisthenes.* Vide L. I. cap. v. Cic. de Nat. Deor. L. I. cap. xiii. Minuc. Felicem ubi supra.

d *Populares Deos.* Hoc ultimum verbum abest a quibusdam.

15

Eadem fere & Aristoteles ^a cum suis Peripateticis, & Zenon cum suis ^c Stoicis.

Longum est enim singulorum sententias
æqui : qui licet diversis nominibus sint
abusi , ad unam tamen potestatem , quæ
mundum regeret , concurrerunt ^c .

^a Et Aristoteles . Vide apud Cicer. ubi supra .

^b Peripateticis , & Zenon cum suis . Hæc desunt
in nostro Bon. Cod. , de quibus vide ubi supra apud
Ciceronem , & Nostrium .

^c Concurrerunt . Al. concurrunt ,

§ 16 ¶

Sed tamen summum Deum quum & Phi-
losophi , & poetæ , & ipsi denique , qui deos
colunt , sæpe fateantur : de cultu tamen , &
honoribus ejus nemo unquam requisivit , ne-
mo differuit , ea scilicet persuasionem , qua
semper beneficam , incorruptamque creden-
tes , nec irasci eum cuiquam ^a , nec ullo cul-
tu indigere arbitrantur ^b : adeo religio esse
non potest , ubi metus nullus est .

^a Cuiquam . In Bon. Cod. primi characteres pun-
ctæ habent apposita .

^b Arbitrantur . Al. arbitrabantur . Forte melius :

C A P. XII.

§ 1 ¶

Nunc quoniam respondimus impiæ quo-
rundam , detestabilique impruden-
tiæ

tiæ^a, vel potius amentia, redeamus ad propositum.

a *Detestabilique imprudentia*. Bon. Cod., & Schottus *prudential*. Al. *impudentia*.

Diximus, religione sublata, nec sapientiam teneri posse, nec justitiam: Sapientiam, quia divinitatis intellectus, quo differimus a belluis, in homine solo reperiatur; Justitiam, quia^a, nisi cupiditates nostras Deus, qui falli non potest, coercuerit, scelerate, impieque vivemus^b.

G 3

Spe-

a *Diximus religione sublata nec sapientiam teneri posse, nec justitiam: Sapientiam, quia divinitatis intellectus, quo differimus a belluis, in homine solo reperiatur: Justitiam, quia &c.* Sic locum hunc pessime mutilatum restituit primus Fulvius Ursinus ex Vet. suo Ms. Cod. eamque lectionem etiam Bunem sua conjectura, ex collatione rerum hactenus a Lactantio dictarum sapienter est assecutus. Cod. Bon. sic habet: *Diximus religione sublata nec sapientiam quia divinitatis intellectus, quo differimus a belluis in homine solo reperi: justitiam, quia &c.* Sed alio-
tum jam tedet errata referre, quæ sunt multa, æt intollerabilia.

b *Impieque vivemus*. Al. *viveremus*.

§ 3 ¶

Spektari ergo actus nostros a Deo ^a, non modo ad utilitatem ^b communis vitæ attinget, sed etiam ad veritatem: quia religione, iustitiæque detractis ^c, vel ad stultitiam pecudum amissa ratione devolvimur ^d, vel ad bestiarum immanitatem: imo vero amplius; siquidem bestiarum sui generis animalibus parantur:

^a *Spektari ergo actus nostros a Deo.* In Bon. Cod. *actus nos.*

^b *Non modo ad utilitatem.* Al. *non modo quoad.* Al. *quod ad.* Al. *non modo quia.* Confer quæ Noster dixit supra cap. viii. refutando dicta politicorum, atque Epicureorum, quibus heic iterum ostendit: divinæ providentiæ vestigia in iis ipsis rebus apparere, ex quibus illi eam denegare gestiebant.

^c *Religione, iustitiæque detractis.* Bon. *religionem, iustitiæque.* Al. *detrabit.*

^d *Devolvimur.* Al. *devolvitur.* Al. *revolvimur.*

§ 4 ¶

Quid erit homine truculentius, quid immitius, si dempto metu superiore ^b, vim legum aut fallere potuerit, aut contemnere?

Ti-

^a *Dempto metu superiore . Heum. , & Schottus superioris . Bunem. de superiore ad imitationem S. Cypriani in Epist. ad Donatum .*

§ 5 ¶

Timor igitur Dei solus est , qui custodit hominum inter se societatem , per quem vita ipsa ^a sustinetur , munitur , gubernatur ^b . Is autem aufertur ^c , si fuerit homini persuasum , quod iræ sit expers Deus , quem moveri , & indignari , quum injusta fiunt , non modo communis utilitas ^d ; sed etiam ratio ipsa ^e , & veritas persuadet .

^a *Per quem vita ipsa &c. Al. per quam .*

^b *Munitur , gubernatur . Al. ac gubernatur .*

^c *Is autem timor aufertur . Al. auferretur . Al. auferetur . Aldus legit nobiscum .*

^d *Quum injusta fiunt , non modo &c. Al. duo extrema verba aliis anteponunt . Schottus , & Aldus legunt nobiscum .*

^e *Ratio ipsa . Aldus addit : nobis .*

§ 6 ¶

Rursus nobis ad superiora redeundum est , ut quia docuimus a Deo factum esse mundum , doceamus quare sit effectus .

C A P. X I I I.

✠ I ✠

SI consideret aliquis universam mundi administrationem, intelliget profecto, quam vera sit sententia Stoicorum ^a, qui ajunt: nostra causa ^b, mundum esse constructum. Omnia enim, quibus constat, quæque generat ex se mundus, ad utilitatem solius hominis ^c accomodata sunt.

^a *Intelliget profecto, quam vera sit sententia Stoicorum.* Bon. intelligit. Vide Lib. vii. cap. III., & apud Cicer. L. III. de Finib.; ac in III. de Nat. Deor. & in Lucullo.

^b *Nostri causa.* Sic in Cod. Bon., ac in plerisque, quos vidimus. Al. *nostri causa*, ut edidit Isæus, & Bunem. qui ei potius quam Thom. credidit; revera tamen Codex Bon. Longobardus *Nostri causa* legit, teste Aldo.

^c *Ad utilitatem solius hominis.* Al. *Tò solius* non habent. Aldus etiam restituit.

✠ 2 ✠

Homo igne utitur ^a ad usum calefaciendi,

^a *Homo igne utimur.* Bon. igni. Al. ordinem mutant horum verborum.

di, & luminis, & moliendorum ciborum^b, ferrique fabricandi: utitur fontibus ad potum, & lavacra, fluminibus ad agros irrigandos, terminandasque regiones: utitur terra ad percipiendam fructuum varietatem^c, Planis ed segetem, collibus ad conferenda vineta^d, montibus ad usum arborum, atque lignorum: utitur mari non solum ad commercia, & copias ex longinquis regionibus^e perferendas^f, verum etiam ad ubertatem^g omnis generis piscium.

Quod

^b *Et moliendorum ciborum.* Sic restituo ex nostro Cod. Bon. *moliri* enim *cibos* latine, & eleganter dicitur, quod quum quidam non intelligerent, scripserunt *molendorum* aut cum Aldo *molliendorum*. Al. *mollicandorum*. Al. *coquendorum*. Al. *dequoquendorum*. *Moliori* autem *cibos* est eos instruere, & parare, seu aptare.

^c *Fructuum varietatem.* Al. *frugum ubertatem*.

^d *Planis ad Segetem, collibus ad conferenda vineta* &c. Sic in nostro Bon. Cod. Al. priora tria verba vel omittunt, vel postponunt. Vide Cicet. L. II. de Nat. Deor. cap. IX., & Laet. L. VII. cap. III. Aldus legit nobiscum.

^e *Et copias ex longinquis regionibus.* Vide Cicet. ubi supra. Al. *de longinquis*.

^f *Perferendas.* Al. *ferendas*. Al. *deferendas*.

^g *Ad ubertatem.* Aldus, & aliqui alii: *ad varietatem*.

✠ 3 ✠

Quod si his elementis utitur, quibus est proximus, non est dubium, quin & cælo: quoniam & cælestium rerum officia ad fertilitatem terræ, ex qua vivimus, temperata sunt^a.

^a *Temperata sunt: sol irrequietis &c. Bon. temperata sunt, solis irrequietis.*

✠ 4 ✠

Sol irrequietis cursibus, & spatiis inæqualibus orbes annuos^a conficit, & aut oriens diem promit ad laborem, aut occidens noctem superducit ad requiem: & tum abscessu longius ad meridiem^b, tum accessu^c proprius ad septentrionem, hyemis, & æstatis vicissitudines facit: ut & hybernis^d humoribus

^a *Orbes annuos. Al. orbis annos.*

^b *Et tum abscessu longius ad meridiem &c. Hæc defunt in Cod. Bon.*

^c *Tum accessu. Bon. tum abscessu: ut intelligas a primo ad secundum membrum saltum fecisse amanuensem Librarium nostrum infidis oculis exemplar respiciens.*

^d *Ut & hybernis humoribus, ac pruinis. Sic etiam Aldus. Al. ut & &c.*

ribus , ac pruinis in ubertatem terra pinguescat , & æstivis caloribus vel hærbidæ fruges maturitate durentur , vel quæ sunt in humidis , incocta , & fervefacta mitescant ^a .

c Mitescant . Bon. migrant .

✠ 5 ✠

Luna quoque nocturni temporis gubernatrix , & amissi ; ac recepti luminis vicibus menstrua spatia moderatur , & cæcas tenebris horrentibus noctes ^a fulgore suæ claritatis illustrat , ut æstiva itinera , & expeditiones , & opera sine labore , ac molestia confici possint ; siquidem

Nocte leves ^b melius stipulæ , nocte arida
prata
Tondentur ^c

Astra

a Et cæcas tenebris horrentibus noctes &c. Bon. copulam omittit . Al. cæcas tenebras horrenda noctis &c. Al. certas tenebris &c.

b Nocte leves &c. Carmen Virgilianum ex L. i. Georg. v. 289. , cujus verba Betulejus immutat .

c Tondentur Addunt Al. quæ sequuntur Virgilii Carmina tria , quæ tamen ad rem non faciunt . Schottus legit nobiscum . Aldus tribus versibus servatis , delet ultimum solummodo .

Astra etiam cætera vel ortu , vel occasu suo
certis stationibus^d , opportunitates temporum
subministrant^e .

d *Certis stationibus* . Al. *stationibus* .

e *Temporum subministrant* . Al. *interferunt* : *plæ-*
ne , quam vocem etiam Aldus delet .

§ 6 ¶

Sed & navigiis , quo minus errabundo
curfu per immensum vagentur , regimen præ-
bent , quum ea rite gubernator observans^a ,
ad portum destinati litoris provehantur^b .

a *Ea rite gubernator observans* . Al. *caritatem ob-*
erans . Al. *claritatem* . Idem Laët. L. vi. cap. viii.
seg. 3. hac de re videndus .

b *Ad portum destinati litoris provehantur* . Bon. *ad*
portus . Al. *destinatum* . Al. *provehatur* . Al. *pro-*
vebat . Schottus legit nobiscum . Aldus ponebatur .

§ 7 ¶

Ventorum spiritu attrahuntur nubes , ut
sata imbribus irrigentur ; ut vites foetibus ,
arbuſta pomis exuberent . Et hæc per orbem
vicibus exhibentur , ne deſit aliquando , quo
vita hominum ſuſtineatur^a . At enim cæteras
ani-

a *Suſtineatur* . Schottus : *ſuſtentetur* .

Lib. Sing. Cap. XIII. Seg. 7. 8. 9. 109
animantes eadem terra nutrit, & ejusdem
foetu etiam muta pascuntur.

¶ 8 ¶

Num etiam mutorum causa Deus laboravit? Minime, quia sunt rationis expertia. Sed intelligimus, & ipsa eodem modo in usum hominis ^a a Deo facta ^b partim ad cibos, partim ad vestitum, partim ad operis auxilia ^c, ut clarum sit, divinam providentiam rerum, & copiarum abundantia, hominum vitam instruere, atque ornare voluisse ^d; ob eamque causam & aerem volucribus, & mare piscibus, & terram quadrupedibus implevit ^e.

^a in usum hominis. Al. ad usum. Al. hominum.

^b A Deo facta. Al. facta.

^c Ad operis auxilia. Lactant. L. II. cap. XI. seg. I. videndus,

^d Vitam instruere, atque ornare voluisse: Triapriora verba defunt in Bon. Cod., & ordinare pro ornare legit.

^e Implevit. Heum. legi omnino jubet: implevisse. Petrus Baelius hæc impugnat impudentissime; sed a nobis refellitur Diss. XXIV. Cap. II. §. VIII.

¶ 9 ¶

Sed Academici contra Stoicos ^a differ-

ren-

^a Sed Academici contra Stoicos. Apud Cicer. in Lu-

rentes solent querere, cur, si omnia Deus hominum causa fecerit, etiam multa contraria^b, & inimica, & pestifera nobis reperiantur, tam in mari, quam in terra?

Lucullo, & Laet. L. VII. cap. 15. & VII. S. August. contra Manich. in Gen. Lib. I. cap. XVI. eandem doctrinam tradunt.

b *Contraria, & inimica.* Bon. *contraria vis & &c.*

¶ 10 ¶

Quod Stoici, veritatem non respicientes^a, ineptissime repulerunt. Ajunt enim multa esse in gignentibus, & in numero animalium^b, quorum adhuc lateat utilitas^c: sed eam processu temporum inveniri: sicut jam plura^d prioribus sæculis incognita necessitas & usus invenerit.

a *Non respicientes.* Heum. *mallet perspicientes.*

b *In gignentibus, & in numero animalium.* Heum. *in ingenti numero animalium.*

c *Quorum adhuc lateat utilitas.* Al. *Tò adhuc: non habent.*

d *Sicut jam plura.* Bon. *jam multa.*

¶ 11 ¶

Quæ tandem utilitas potest in muribus^a,
in

a *In muribus.* Vide apud Plin. cap. VI. L. XXIX., & Har-

in blattis ^b, in serpentibus, reperiuntur, quæ homini molesta & perniciofa sunt? ^d An medicina in his aliqua latet? Quæ si est, invenietur aliquando, nempe adversus mala, quum id illi querantur esse omnino malum ^e: Viperam ferunt ^f exustam in cineremque dilapsam, mederi ejusdem bestię morsui.

Quan-

& Harduin. annot. pag. 684. 694., 705., 715. Si Murium caudæ, & capita reducantur in cineres, & melle inungantur, collyrium inde fieri optimum tradunt.

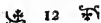
b *In Blattis*. Vide Plinium ubi supra; nam auribus prodesse ajunt, si forte auditus labefactari contigerit.

c. *In serpentibus*: Gallæus unicuique notum esse ait, ex illis Theriaca, homini valde utile confici; sed fallitur, nam viperæ dumtaxat ad pharmacum illud adhibentur, de quibus infra agit Lactantius; alius tamen est serpentum in medicina usus, de quo vide Ulissem Aldrovandum, ubi de iis plura refert. Ælianus autem Troglodytæ serpentibus vesci consuevisse, narrat, nec desunt apud nos homines, qui serpentes quosdam cibo consumere soleant, ut oculatus testis mihi retulit de quodam nonagenario Eræmita, qui etiam muribus vescabatur.

d *Et perniciofa sunt*. Hocce ultimum verbum abest a Noſtro Cod. Bon.

e *Quum id illi querantur esse omnino malum*. Bon. esse homini non malum.

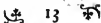
f *Viperam ferunt*. Vide Plin. ubi supra cap. xv. & Hard. pag. 687., & seq.

Quanto melius fuerat ^a eam prorsus non esse, quam remedium contra se ab ea ipsa ^b desiderari.

^a *Quanto melius fuerat* &c. Hæc etiam a nonnullis hodie in medium revocantur, qui intelligere nolunt, malum omne a voluntaria hominis depravatione initium habuisse, quod etsi Deus ab eo avertere potuisset; noluit tamen, ut inde & sibi maiorem gloriam, & hominibus præmium constitueret.

^b *Ab ea ipsa*: Al. secundam; Al. tertiam delent vocem. Nos utramque ex Mss., & prelo editis retinemus.

Brevius igitur ^a, ac verius respondere potuerunt in hunc modum: Deus cum formaf-

^a *Brevius igitur* &c. Sparkio visum est, non satis apposite heic contra Stoicos Lactantium egisse, quoniam cuncta, quæ a Deo creata sunt, bona fuisse, & divino declarantur eloquio; ita ut quæ deinceps mala acciderint, sibi homo, necesse sit, accepta referat: quippe quæ non naturæ; sed peccati humani sequela essent. Injusta profecto criminatio; quum ex jam alibi dictis, & præcipue de *Opif. Dei* cap. iv. seg. 2. & L. vii. cap. v. a seg. 14. Nostri mens pateat, & incorrupta doctrina, quæ infra magis, magisque declaratur.

masset hominem, veluti simulachrum suum, quod erat divini opificii summum ^b, inspiravit ei sapientiam soli, ut omnia imperio ac ditioni suæ subjugaret; omnibusque mundi commodis uteretur: proposuit tamen ei & bona, & mala ^c, quia sapientiam dedit, cujus *L. Sing. Ira Dei.* H om-

^b *Quod erat divini opificii summum.* Al. Tò divini omittunt. Al. opifici Al. opificiura. Heum. opificii sui. Jure heic Noster hominem appellat summum divini opificii, quoniam terrena omnia illi subjecit Deus, quem ad sui contemplationem excitavit, & cujus naturam assumpsit.

^c *Proposuit tamen ei & bona, & mala.* Ex dictis, ubi supra non ita Noster heic intelligendus est, ut malum aliquod sive physicum, sive morale primo homini in statu innocentie Deus proposuerit, tamquam præsens; sed ita, ut bona ea, quæ in illius gratiam fecerat, quibusque eum donaverat, talia permanerent, si ipse divino præcepto obtemperasset; secus vero si legem sibi impositam violasset. Eam violavit, & gratiam, in qua conditus erat, peccando amisit, & morti, ac cæteris omnibus malis, quibus nunc subjacet, factus est obnoxius; sicuti Deus illi statuerat, quum illi dixit: *De ligno autem scientie boni, & mali ne comedas; in quacumque enim die comederis ex eo, morte morieris.* Gen. 11. v. 17. Quod etiam per Eccl. xv. v. 18. seq. singulis posteris ejus repetitum est verbis illis: *Apposui tibi aquam, & ignem; ad quod volueris, porrige manum tuam. Ante hominem vita, & mors; bonum, & malum: quod placuerit ei dabitur illi.*

omnis ratio in discernendis malis , ac bonis posita est ^d .

^d *In discernendis malis , ac bonis posita est . Al. sita est . Al. sata est . Vide L. vii. cap. iv. seg. 15. , ubi eadem docet .*

¶ 14 ¶

Non potest enim quisquam eligere meliora , & scire quid bonum sit , nisi sciat simul rejicere , ac vitare , quæ mala sunt . Invicem enim sibi alterutrum connexa sunt ^a , ut sublato alterutro ^b , utrumque tolli sit necesse ,

Pro-

^a *Invicem enim sibi alterutrum connexa sunt . Al. Id enim omittunt Al. legunt : alterutra .*

^b *Sublato alterutro . Aldus : sublato altero . Boni mutilus heic est , & legit ; Invicem sibi alterutrumque si tolli necesse . Sensus autem est , ut jam LL. cc. exposuimus . Quum nihil sit , quantumvis bonum nobis ad humanam vitam tuendam , & ad æternam consequendam a Deo concessum , quo per liberum arbitrium vel in nostram , vel in aliorum perniciem non possimus abuti , necesse erat , ut bonum prosequendum non solum , verum etiam malum fugiendum , nobis notum esset ; namque notitia unius ab alterius notione dependet , quoniam privative opponuntur .*

‡ 15 ¶

Propositis igitur bonis malisque , tum demum opus suum peragit sapientia , & quidem bonum appetit ad utilitatem , malum rejicit ad salutem .

‡ 16 ¶

Ergo sicut bona innumerabilia data sunt homini ^a , quibus frui posset , sic etiam mala , quæ caveret . Nam si malum nullum sit , nullum periculum , nihil denique , quod lædere hominem possit : tollitur omnis materia sapientiæ ^b , nec erit homini necessaria .

H 2

Po-

a Bona innumerabilia data sunt homini &c. Hoc ultimum verbum abest a nostro Bon. Ms. Cod. , & ab aliis quibusdam .

b Tollitur omnis materia sapientiæ : Scilicet eligentis bonum , reprobantis malum , quæ propria sunt prudentiæ officia ; sed quum hæc a Gallæo simul , ac a Cellario ignorarentur : falsum hoc , ait ille , in Adamo fuisse ; iste autem : fuit , inquit , sapientia antequam mala essent , & erit perpetua sublati malis omnibus . Et tamen meminisse facile erat paullo supra , nempe seg. 13. Nostrum de ea sapientia disputare : cujus omnis ratio in discernendis malis , ac bonis sita est ; de qua Jerem. xv. v. 19. dicitur : Si separaveris pretiosum a vili , quasi os meum eris . Mala actu non erant , quæ Adamum preme-

rent,

rent , in statu innocentiz , in quo a Deo creatus fuerat ; prævaricationem tamen ejus secuta sunt , quoniam ipse in electione boni , ac mali ea sapientia non est usus , qua a Deo donatus fuerat , & de qua heic noster apertissime loquitur .

✠ 17 ✠

Positis enim tantummodo in conspectu bonis , quid opus est cogitatione , intellectu , scientia , ratione ? quum quocumque ^a porrexerit manum , id naturæ aptum , & accommodatum ^b sit ; ut si quis velit apparatusfam coenam infantibus , qui nondum sapiant , apponere , utique id appetent singuli , quod unumquemque aut impetus , aut fames , aut etiam casus attraxerit : & quicquid sumpserint , id illis erit vitale , ac salubre .

^a *Aptum , & accommodatum . Al. & commodum . Al. commodatum . Cicero L. v. de Finib. Nostro præi-
vit inquit : Omni animali , quod appetit , positum
est in eo , quod naturæ est accommodatum .*

^b *Quum quotiescumque : Sic etiam Aldus , & Schottus .
c Erit vitale , & salubre . Al. utile , & salubre .*

✠ 18 ✠

Quid igitur nocebit , eos , sicuti sunt , permanere , & semper infantes , ac nescios esse

esse rerum ? Si autem admisceas vel amara ,
vel inutilia , vel etiam venenata : decipien-
tur utique ^a per ignorantiam boni , ac mali ,
nisi accedat his sapientia , per quam habeant
malorum rejectionem , bonorumque dele-
ctum .

^a *Decipientur utique* . Al. *decipiuntur* . Respexisse
heic Noster videtur illud Isaïæ vii. 15. *Butyrum* ;
& *mel comedet* , ut *sciat reprobare malum* , & *eli-*
gere bonum , quia *antequam sciat puer reprobare ma-*
lum , & *eligere bonum* &c.

✠ 19 ✠

Vides ergo , magis propter mala opus
nobis esse ^a sapientia , quæ nisi fuissent propo-
sita , rationale animal non essemus ^b .

H 3

Quod

^a *Opus nobis esse* : secunda vox in plerisque Codd.
desideratur .

^b *Rationale animal non essemus* : Exponi ista de-
bent per ea , quæ habentur L. vii. cap. 14. seg. 13.
seq. Quamquam enim homo rationale animal esset ta-
met si nulla ei vitanda mala a Deo fuissent proposita ;
non tamen in eo ratio illa appareret , prudentia præ-
dita , qua bona eligit , & mala devitat ; nec præmio
dignus esset , si bene operaretur , sine aliquo inco-
modo ; sine pugna , sine industria , & labore ; Nam ,
ut Apostolus inquit II. ad Timoth. 11. 1. 9. & qui

ccr.

certat in agone, non coronatur; nisi legitime certaverit. Quod si verum est; quanto indignior is corona esset, & laude, qui nullum subiret certamen, nullisque meritis mercedem exposceret?

✠ 20 ✠

Quod si hæc ratio vera est, quam Stoici nullo modo videre potuerunt ^a: dissolvitur etiam argumentum illud Epicuri: *Deus, inquit, aut vult tollere mala, & non potest:*
aut

^a *Quam Stoici nullo modo videre potuerunt.* Al. *quam Stoici non posuerunt.* Petrus Baelius, qui alibi adstruere gessit, quod alibi nititur destruere, de iis disputans quæstionibus; Nostrum dixit; misere quidem Epicuri argumentis responsa dedisse; talia tamen illa esse; ut nemo meliora dare possit. *Contin. des Pens. div. Tom. I. g. LIX. pag. 285.* Nam, quæ hætenus a Lactantio dicta sunt; nihil aliud efficere pronunciat; quam totam disputationem ad verborum lusum redigere. Sicuti enim Lactantius docet, mala hominibus utilia esse propter meliora bona, quæ sibi ex illis comparare possunt; ita contra reponent adversarii: bona ipsa, quæ in nostram utilitatem producta dicuntur, esse nobis nociva, quoniam ex iis ipsis mala nobis provenire queunt: ibidem pag. 286. Quod etsi acute excogitatum est, facile tamen retunditur. In hoc quippe divinæ providentiæ summa maximopere elucet, quod homini in-
ter

aut potest^b & non vult : aut neque vult , neque potest : aut & vult ; & potest :

ter extrema constituto liberum arbitrium dederit , ad id eligendum, quod mallet; & ita quidem, ut quæ bona erant, depravari; vel amitti; sua culpa possent: & contra: si malum aliquod, ipso homine volente; contigisset; idem malum ipsum media virtute; ac divino auxilio, sciret sibi posse valde prodesse. Ac propterea semper vera est Lactantii responsio ne Epicuri, aut Baelii infringitur cavillationibus; ut ex mox dicendis constabit.

b *Aut & vult, & potest. Bon. & non potest. Præve; nam hoc est membrum primæ propositionis.*

✠ 22 ✠

Si vult & non potest^a imbecillis est : quod in Deum non cadit . Si potest , & non vult , invidus , quod æque alienum a Deo : Si neque vult , neque potest^b & invidus , & imbecillis est ; ideoque neque Deus . Si vult & potest ; quod solum Deo convenit , unde ergo sunt mala ? aut cur illa non tollit ?

H 4

Scio

a *Si vult , & non potest : Hæc in nostro Codice desiderantur .*

b *Si neque vult , neque potest : Bon. primum neque omittit .*

c *Si & vult , & potest , quod solum Deo convenit , unde*

unde ergo sunt mala? aut cur illa non tollit? Sæpe huic quæstioni Noster respondit, & præsertim L. II. cap. ix. L. VII. cap. iv. de Opif. Dei cap. iv. Epitom. cap. xxi. & Lix. non tamen responsis ejus aliquando Baelius acquievit; non solum enim in suo pessimo dictionario v. *Mannichai*, *Marcioniste*, *Pauliciani*, *Origenes*, *Xenophon*, atque in elucidationibus additis iisdem articulis; verum etiam in dialogis, ac in responsione ad *Provincialem* recoctam, protritamque objectionem, tamquam indissolubilem obtrudit; semper tamen infeliciter, nec sine fallaci artificio, ut vim tribueret formidoloso huic argumento, quod Lactantius facile dissolvit sequenti responsione, quæ a dictis superius necessaria sequela descendit.

✠ 22 ✠

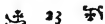
Scio plerosque philosophorum ^a, qui providentiam defendunt, hoc argumento perturbari solere, & invitos pene adigi, ut Deum nihil curare fateantur, quod maxime quærit Epicurus; sed nos ratione perspecta, formidolosum hoc argumentum facile dissolvimus.

Deus

^a *Plerosque philosophorum* &c. Id quod Ethnicis philosophis contigit, adversus Epicurum disputantibus, nuper heterodoxis quibusdam accidisse vidimus, qui contra Pælium hæc de re disseruerunt, Kingio præsertim, Clerico, Leibnitio, Buddeo aliisque, qui etiam pro virili ad divinam providentiam propugnandam,

erro-

erroresque circa mali originem eliminandos decertaverint; non tamen novum hunc Epicuræum dejecterunt, quoniam fragilibus, atque nutantibus armis adversus eum dimicarunt. Vide infra ad seg. 25.

Deus enim potest, quicquid velit: & imbecillitas, vel invidia in Deo nulla est: potest igitur mala tollere, sed non vult; nec ideo tamen invidus est ^a: iccirco enim non tollit, quia & sapientiam (sicut docui) simul tribuit, & plus est boni, ac jucunditatis in sapientia, quam in malis molestiæ. Sapientia etiam facit, ut etiam Deum cognoscamus, & per eam cognitionem immortalitatem assequamur, quod est summum bonum. Itaque nisi prius malum agnoverimus, nec bonum poterimus agnoscere.

Sed

^a *Potest igitur mala tollere; sed non vult; nec ideo tamen invidus est &c.* En responsio, quæ radicem securi obtruncat, si utrumque absolute intelligatur. Absolute enim certum, exploratumque est, ut is etiam, qui contra disputat tenere debet, Deum omnia posse, quæ contradictionem non involvunt; noluit tamen absolute omnia contingentia mala tollere, ut bona inde longe majora præstaret; in quo nec sibi necessitatem imposuit, nec homini injuriam
ali-

aliquam intulit. Non necessitatem sibi, quia si aliquando velit, malum omne de medio tollere, nihil erit, quod voluntati ejus resistat; non homini injuriam, quia non inermem eum ad pugnam exposuit, sed & vires, & arma eidem contulit, & paravit, quibus & vincere, & triumphare possit, si velit.

✠ 24 ✠

Sed hoc non vidit Epicurus ^a, nec alius quisquam: si tollantur mala, tolli pariter sapientiam, nec ulla in homine virtutis remanere vestigia, cujus ratio in sustinenda, & superanda malorum acerbitate consistit ^b.

Ita-

^a Sed hoc non vidit Epicurus: Et quod deterius est, videre noluit Bælius, & noscere detrectant, qui æternam felicitatem nullo labore consequi, temere præsumunt, quamquam ignorare nequeant, ipsum Dei unigenitum multa, & magna pati oportuisse, & ita intrare in gloriam suam, ut ipsemet dixit discipulis illis in Emmaus proficiscentibus, quos propterea stultos, & corde ad credendum tandos appellavit. Luc. xxiv. v. 25. seq.

^b Cujus ratio in sustinenda, & superanda malorum acerbitate consistit. Fortitudinis potissimum, & patientiæ ista hæc specimina sunt; unde stultissimi sine dubio dicendi erunt homines illi, qui sine patientia delectis unice addicti, fortes appellare se invicem insipientissime consueverunt. Boni & sufferenda.

Itaque propter exiguum compendium sublatorum malorum maximo, & vero, & proprio nobis bono careremus^a. Constat igitur, omnia propter hominem proposita, tam mala, quam etiam bona.

CAP.

^a *Maximo, & vero, & proprio nobis bono careremus.* Bonum Maximum, & verum, ad quod tamquam ad finem ultimum adipiscendum, natus est homo, Deus ipse est clare in patria contemplandus, quod tunc maxime proprium nostrum erit, quum loco præmii assequemur. Præmium autem præcedi debet a merito illius, qui id est consecuturus; ac propterea si labores omnes & mala, quæ in hac vita patimur, auferantur, jam merita nulla erunt, quibus præmium illud, nobis proprium, consequi possimus. Heterodoxi, qui nullum hujusmodi meritum hominibus necessarium esse volunt, veriti, ne Christi Domini meritis videantur injuri, intelligere nolentes, omne meritum nostrum ex divina ordinatione, & gratia ita proficisci, ut in quantum voluntate propria facimus, quod debemus, & illi gloriam debitam reddimus, ad ejus promissionem consequendam jus acquirimus, & revera statutum præmium, tali pacto, Christi meritis nobis applicatis, consequimur; vix elevare possunt argumenta, quibus a Bælio premuntur, & iccirco is facile de illis triumphum agit.

C A P. X I V.

20 1 00

Sequitur , ut ostendam , cur fecerit hominem ipsum Deus : sicut mundum propter hominem machinatus est , ita ipsum propter se , tanquam divini templi antistitem ^a , spectatorem operum , rerumque cælestium .
So-

^a *Tamquam divini templi antistitem .* Vide ad Lib. III. cap. ix. seg. 6. ubi pro *antistite* ; *testem* dicit ; ibi enim non templi metaphora utitur , ob quam heic congrue vocabulum mutat . Mundum propter hominem a Deo conditum non solum Epicuræi negabant , sed , & alii cum Bælio confiteri renuunt ; quoniam etiam brutis animalibus elementa deferunt ; immo homines ipsi iisdem , si uti velint , servitium præstare coguntur . Quod ideo faciunt increduli , quia humana ratione assequi volunt , quod fide credere deberent . *Omnia enim* , inquit Apostolus , 1. ad Corinth. III. §. 22. *Vestra sunt . . . sive mundus , sive vita , sive mors , sive præsentia , sive futura : omnia enim vestra sunt . Vos autem Christi : Christus autem Dei* , qui , ut in Proverbiis scriptum est xvi. §. 4. *universa propter semetipsum operatus est* &c. Id autem quod brutis impenditur animalibus , servitus non est , quoniam nec propter ipsa quicquam productum solummodo dici potest , quum ipsorum usus homini sit reservatus , sub cuius dominio redigi ,
vel

vel nasci eis semper contingat. De homine enim primo dixit Deus Genes. 1. v. 26. *Præsit piscibus maris & volatilibus Cæli, & bestiis universa terra, omnique reptili, quod movetur in terra.* Vide hæc de re Chrysost. Hom. in Psal. 148. S. August. L. 1. de Gen. contra Manich. cap. xvi. & Lib. 1. contra Julian. Theod. Inter. xviii. in Gen. Basil. Hom. v. in Hexam. Ambr. L. III. Hexam. &c.

Solus est enim, qui sentiens, capaxque rationis intelligere possit Deum, qui opera admirari, virtutem, potestatemque perspicere; iccirco enim consilio, mente, prudentia ^a instructus est; ideo solus præter cæteras animantes recto corpore, ac statu fictus est ^b, ut ad contemplationem parentis sui excitatus esse videatur: ideo sermonem solus accepit, ac linguam cogitationis interpretem, ut enarrare majestatem Domini sui possit; Postremo iccirco ei cuncta subiecta sunt, ut factori, atque artifici Deo esset ipse subiectus ^c. Sic

^a Prudentia, Bon. providentia cæteris repugnantibus.

^b Recto corpore, ac statu fictus est. Al. rectus. . . . factus est. Aldus legit nobiscum.

^c Iccirco ei cuncta subiecta sunt, ut factori, atque que

que artifici Deo esset ipse subiectus. Quandiu itaque homo mansit in Dei obsequio, tandiu habuit creaturas corporeas sibi subiectas, & innocuas; sed eodem suave Dei jugum excutiente, cætera etiam, quæ illi a Deo erant subiecta, adversus ipsum vim suam exercere cœperunt. Vide SS. PP. sententias superiori segmento laudatas.

Si ergo Deus hominem suum voluit esse cultorem, ideoque illi ^a tantum honoris attribuit, ut rerum omnium dominaretur ^b : utique iustissimum est & Deum colere: videlicet eum, qui tanta præstiterit: & amare hominem, qui sit nobiscum divini juris
fo-

^a *Ideoque illi: secunda hæc vox in Nostro Bon. Cod. desideratur.*

^b *Ut rerum omnium dominaretur. Heum. heic: In patria sua, inquit, hoc dicendi genus didicisse videtur Lactantius; nam & alter Afer Tertullianus ita loquitur. Sed contra; siquidem si ex hoc loquendi modo patriam Lactantii conicere recte velimus, jam Heumannus palinodiam recantare cogetur, quoniam sic Romani, vereque Latini locuti sunt. Cicero enim L. iv. Acad. quæst. Cleantes, inquit, qui quasi Majorum est Gentium Stoicus, Zenonis auditor, solem dominari, & rerum potiri putat. Et pro Rabir. Poethum. Dominatus est enim Alexandria. Aurel. Vict. de*

Lib. Sing. Cap. XIV. Seg. 3. 4. 5. 127
societate conjunctus ^c. Nec enim fas est,
cultorem Dei a Dei cultore violari ^d.

de Caesar. cap. xxxiii. num. 12. Annona dominans.
Ne alios memorem, quos heic Bun. recensuit.

c Et Deum colere qui tanta præstiterit: & amare hominem, qui sit nobiscum divini juris societate conjunctus. Sic omnino cum melioribus legendum est ubi Bon. habet. Et cum, qui tanta præstiterit amare Dominum, qui sit nobiscum divini juris societate conjunctus est. Aldus vero: & eum, qui tanta præstiterit, amare hominem.

d A Dei cultore violari. Bon. a Dei cultura violari.

✠ 4 ✠

Unde intelligimus ^a, religionis, ac justitiæ causa esse hominem figuratum, cujus rei testis est M. Tullius ^b in libris de Legibus, ita dicens: *Sed omnium, quæ in doctorum hominum disputatione versantur, nihil est profecto præstabilius, quam plane intelligi, nos ad justitiam esse natos.*

a Unde intelligimus: Sic Aldus etiam, & Schottus. Al. intelligitur.

b M. Tullius scilicet L. 1. de Legib. cap. x.

✠ 5 ✠

Quod si est verissimum ^a, Deus ergo vult
om.

omnes homines esse justos , id est , Deum ,
& hominem caros habere ; Deum scilicet ho-
norare tanquam patrem ^b , hominem dilige-
re velut fratrem : in his enim duobus tota
justitia consistit ^c ,

^a Quod si est verissimum . Al. Tò si non habent .

^b Honorare tanquam patrem . Bon. tanquam pa-
rentem .

^c In his enim duobus tota justitia consistit : Bon. na-
ta justitia &c. Respicit Noster ad Matth. xxi. v. 40.

✠ 6 ✠

Qui ergo aut Deum non agnoscit , aut
homini nocet , injuste , & contra naturam
suam vivit , & hoc modo rumpit ^a institutum ,
legemque divinam .

^a Rumpit . Al. justitiam . Al. irrumpit . Livius ,
jus rumpere habet L. 1.

C A P. X V.

✠ 1 ✠

Hic fortasse quærat aliquis ^a , unde ad
hominem peccata pervenerint , aut quæ
pra-

^a Hic fortasse quærat aliquis . Bon. Hic fortasse
quæ talia quis . Vid. L. IV. cap. xxix.

pravitas divini instituti regulam ad pejora detorserit⁴, ut quum sit ad justitiam genitus, opera tamen efficiat injusta.

b *Ad pejora detorserit. Al. detruserit.*

❧ 2 ❧

Jam superius explanavi, * simul Deum proposuisse, bonum, ac malum: & bonum quidem diligere; malum * autem, quod bono repugnat, odisse⁴: sed ideo malum permisisse, ut & bonum emicaret, quod alterum sine altero (sicut sæpe docui) intelligimus, constare non posse⁵. Denique ipsum
Lib. Sing. Ira Dei. I mun-

* *Ut quum sit ad justitiam genitus, opera tamen efficiat injusta. Jam superius explicavi &c.* Hæc in Bon. sic depravata leguntur: *quum sit ad justitiam superius explicavi. Al. explanavi. Al. addunt L. II, Al. explanavit. Vide L. II. cap. xv. seq.*

a *Simul Deum proposuisse bonum, ac malum, & bonum quidem diligere; malum autem &c.* Iterum prave Cod. Bon. *simul Deum proposuisse bonum, ac malum autem &c.* omittis iis, quæ mediant.

b *Malum autem, quod bono repugnat, odisse. Al. ac malum, quod hinc repugnat, odisse. Al. pugnas odisse. Al. pugnas odisse.*

c *Intelligimus, constare non posse.* Cellarius caute hæc legenda monet, nec advertit, Firmianum heic clarissime loqui, & a se alibi dicta clarius explica-
 re,

mundum ex duobus elementis repugnantibus; & invicem copulatis esse concretum, igneo & humido: nec potuisse lucem fieri, nisi & tenebræ fuissent: quia nec supremum potest esse sine infero *, nec oriens sine occidente ^d, nec calidum sine frigido, nec molle sine duro.

re, quum dicat: *Deum ideo malum permisisse, ut & bonum emicaret*. Preme Tò *permisisse*, & vide Augustinum de Civitate Dei L. XIV. c. XI. Etiam Alii alii cum Geretio notant, hunc locum, tamquam continentem errorem Manichæorum, quem equidem heic non video, ut suo loco ostendam.

* Sunt enim relativa, quæ sunt simul cognitione, & natura.

^d *Nec oriens sine occidente*. Hæc absunt a Bon. Ms. Cod.

¶ 3 ¶

Sic & nos ex duobus æque repugnantibus compacti sumus, anima, & corpore, quorum alterum cælo ascribitur, quia tenue est, & intractabile ^a: alterum terræ, quia comprehensibile est: alterum solidum, & æternum est: alterum fragile, atque mortale.

Er-

^a *Quia tenue est, & intractabile*. Jam supra explicavimus, quo sensu tenuis anima nostra a Lactantio dicatur. L. I. cap. v. seg. 12 (f) L. VII. cap. v. seg. 37., & cap. VII. seg. 12. &c.

Ergo alteri bonum adhæret, alteri malum: alteri lux, vita, iustitia: alteri tenebræ, mors, iniustitia. Hinc extitit in hominibus naturæ suæ depravatio^a, ut esset necesse,

I 2

con-

^a Hinc extitit in hominibus naturæ suæ depravatio. Al. damnatio: Gallæus heic notat: Videtur Lactantius originem corruptionis humanæ velle attribuere repugnantia elementorum, ex quibus constat, quod omnino falsum est; nam illa contrarietas elementorum inter se a peccato procedit, ut dictum fuit supra: Homini igitur depravatio extitit ex transgressione mandati divini, propter quam Deus illum iusto suo iudicio, gratia sua expoliavit; unde non potuit, quin prave cuncta faceret. Quemadmodum arbor nequit sine humore terræ, aut calore solis fructus proferre. Sed in pluribus homo iste errat dum Lactantium emendare contendit; nec statum ipsum quæstionis intelligit; siquidem quum Noster declarandum assumpserit: Unde ad hominem peccata pervenerint, aut quæ pravitas divini instituti regulam ad pejora detorserit? Ridiculum est respondere: depravatio extitit ex transgressione mandati divini. Hæc quippe est, manifesta petitio principii, & idem per idem exponere. Assignanda propterea est ratio, quare homo, qui a Deo gratia, & cognitione donatus erat, ut bonum eligeret, & malum odio haberet, sua sponte potius malum elegerit, & bonum respuerit. Hæc autem ratio optime ex repugnantia carnis, ac spiri-

ritus, quibus homo constat, defumitur; quamquam enim primus homo per Dei gratiam plene per superiorem sui partem inferiori dominaretur, nec prave concupiscentiæ stimulis intrinsecus obnoxius esset, extrinsecus tamen tentari poterat, & liber erat, ut inferiori potius consentanea eligeret, quam rationali appetitui; unde quum de facto aggressus in hac parte fuerit, illusum a bono commutabili, & apparenti, ad id conversus, præceptum violavit, & in eo, tamquam in capite, natura humana, ob hanc transgressionem divina gratia sanctificante, ac roborante, spoliata, ad pugnam internam, hactenus ignotam, se expositam sensit, & novit. Unde egregie de more Augustinus: Evæ lapsum in eo constituit, quod serpenti potius, quam Deo credidit; Adæ vero, quod uxoris persuasioni, quam divinæ jussioni obtemperaverit. Siquidem: *Si voluntas in amore superioris, immutabilis boni, a quo illustrabatur, ut videret, & accendebatur, ut amaret, stabilis permaneret, non inde ad sibi placendum averteretur, & ex hoc tenebresceret, & frigeret, ut vel illa verum, crederet dixisse serpentem, vel ille Dei mandato, uxoris præponeret voluntatem* &c. quæ leguntur L. XIV. de Civ. Dei cap. XII I. Pessime autem erravit Gallæus, quum intulit: *Unde non potuit, quin prave cuncta faceret* &c. Nam non ex eo quod iustitia originali, & gratia sanctificante spoliatus fuerit homo, omnibus pariter divinis auxiliis ita destitutus est, ut necesse esset, in cunctis operibus peccare, ut impie docuit exemplo arboris, cui vel terræ humor, vel solis calor defuit. *Non enim est, ex Psal. xvi. v. 7. qui se abscondat a calore ejus, qui so-*

constitui legem^b, qua possent & vitia prohiberi, & virtutis officia imperari.

solem suum oriri facit super bonos, & malos, & pluit super justos, & injustos: ut idem Christus Dominus dixit Matth. v. 45.

b *Ut esset necesse, constitui legem.* Ideo ait Apostolus ad Rom. x. 5. *Quoniam justitiam, quæ ex lege est, qui fecerit homo, vivet in ea; quæ tamen lex non nisi per fidem in Christum salvos facit credentes. Finis enim legis, ut versiculo superiori ibidem legitur: Christus, ad justitiam omni credenti.*

Quum igitur sint in rebus humanis bona, & mala, quorum rationem declaravi: necesse est, in utranque partem moveri Deum^a, & ad gratiam, quum justa fieri videt: & ad iram, quum cernit injusta. Sed occurrit nobis Epicurus, ac dicit:

a *In utramque partem moveri Deum.* Bon. *moveri Dominum.* Al. *ad utramque partem.* Adverte motum heic non significare mutationem; sed potius actionem, atque divinorum attributorum exercitium, ut infra sese Author explicat.

Si est in Deo^a lætitiæ affectus ad gratiam

I 3

a *Si est in Deo.* Desunt ista Bon. Ms. Cod., quæ alii omnes exhibent.

tiam, & odii ad iram: necesse est habeat & timorem, & libidinem, & cupiditatem, ceterosque affectus, qui sunt imbecillitatis humane.

§ 7 ¶

Non est necesse, ut timeat^a, qui irascitur: aut mœreat, qui gaudet: denique iracundi, minus timidi sunt: & natura læti, minus mœrent. Quid opus est de humanis affectibus dicere, quibus fragilitas nostra succumbit? Consideremus divinam necessitatem^b: nolo enim naturam dicere, quia Deus noster nunquam creditur natus^c.

^a Non est necesse, ut timeat. Heum. mallet: *At non est* &c. quæ tamen conjunctionis particula eleganter sæpe etiam a Cicerone in Dialogis omittitur. Observa heic quomodo Lactantius præoccupet objectiones omnes, easque dissolvat, quæ postmodum adversus ejus doctrinam de Ira Dei proponuntur.

^b Consideremus Divinam necessitatem. Aldus quod si consideremus divinam necessitatem. Intellige naturam.

^c Nolo enim naturam dicere, quia Deus Noster nunquam creditur natus. Bon. Num creditur natus? Al. Nolo enim &c. Al. Td noster omittunt. Quamvis Ecclesiæ Patres, Lactantius ipse, & Theologi divinam essentiam, naturæ vocabulo significant, nec alibi ab hac loquendi ratione idem abhorreat Lactantius: tamen heic etymologiæ potius, quam significationi consulens, hanc doctrinam tradere voluit, ut Ethnicorum animis altius infigetur Dei æternitas, & infinita majestas, atque increata virtus, longe distans ab imperfectionibus humanis.

Timoris effectus habet in homine materiam, in Deo non habet ^a. Homo quia multis casibus, periculisque subjectus est, metuit, ne qua vis major existat, quæ illum verberet, spoliet, laceret, affligat, interimat. Deus autem, in quem nec egestas, nec injuria, nec dolor, nec mors cadit, timere nullo pacto potest: quia nihil est, quod ei vim possit inferre.

^a *Habet in homine materiam; in Deo non habet, Bon. in hominem Deo.*

Item libidinis ratio, & ^a causa in homine manifesta est. Nam qui fragilis, & mortalis ^b effectus est, necesse fuit, ^c alterum sexum, diversumque constitui, cujus permissione soboles effici posset ad continuandam ^d generis perpetuitatem.

I 4

Hæc

^a *Ratio, & causa.* Hæc duo ultima verba absunt a quibusdam Mss. Codd. sed etiam Aldus ea restituit.

^b *Nam quia fragilis, & mortalis &c.* Sic nobiscum ex suis Mss. Codicibus legunt Aldus, & Fulvius Ursinus, ubi Al. habent: *qui fragilis &c.*

^c *Necesse fuit.* Bon. Cod. *Necessarium fuit.*

^d *Cujus permissione soboles effici posset ad continuandam &c.* Cod. Bon. *cujus permixtio subolis effici possit &c.* Al. *ad continendam.*

✠ 10 ✠

Hæc autem libido in Deo locum non habet, quia & fragilitas, & interitus ab eo alienus est: nec ulla est apud eum foemina, cujus possit copulatione gaudere: nec successionem indiget^a, qui semper futurus est.

^a Nec successionem indiget. Al. successore.

✠ 11 ✠

Eadem de invidia, & cupiditate dici possunt, quæ certis, manifestisque de causis in hominem cadunt^a, in Deum nullo modo.

^a In hominem cadunt. Al. cadent.

✠ 12 ✠

At vero & gratia, & ira, & miseria-
tio habent in Deo materiam^a, recteque illis
utitur summa illa, & singularis Potestas ad
rerum conservationem.

CAP.

^a At vero & gratia, & ira, & miseria-
tio habent in Deo materiam. Videlicet circa quam versen-
tur. Bon. Ad gratia, & ira, & miserationem habent.

C A P. XVI.

Quærit quispiam ^a, quæ sit ista materia? Primum accidentibus malis afflicti ^b homines ad Deum plerumque confugiant, mitigant ^c, obsecrant, credentes eum posse ab iis injurias propulsare. ^d Habet igitur ^e Deus causam miserandi; nec enim tam immitis est, hominumque contemptor ^f, ut auxilium laborantibus deneget.

^a *Quærit quispiam.* Schottus *quærat.*

^b *Accidentibus malis afflicti.* Bon. Cod. *additibus malis.* Aldus: *attendentibus* &c.

^c *Mitigant.* Heumanno non placet heic vox ista. Bunem. se aliquando legisse ait, *fatigat*; sed nihil mutandum censeo; nam idem Laet. L. iv. cap. xvi. *Deum pœnitentia mitigatum* dicit.

^d *Ab iis injurias propulsare.* Bon. *ab his.* Al. *ab his injuriis.*

^e *Habet igitur Deus causam miserandi.* Al. Tò *Deus* non habent Al. *causas* legunt. Aldus, & Schottus nostram lectionem retinent.

^f *Tam immitis, hominumque contemptor:* Bon. *hominum quæ*, ut sæpe in Taurinensi Cod. *Epitom.*

Item plurimi ^a, quibus persuasum est,
Deo

Deo placere justitiam, eumque, quum sit Dominus ^b, ac parens omnium, venerantur, & precibus assiduis ^c, ac frequentibus votis, dona & sacrificia offerunt, nomen ejus laudibus prosequuntur, justis ac bonis operibus demereri, eum laborant ^d. Est ergo, propter quod ^e Deus & possit, & debeat gratificari. Nam

a *Item plurimi &c.* Hæc omnia, quæ in hocce segmento leguntur, apertissime confirmant, quæ a nobis dicta sunt cap. viii. hujusce libri seg. 2. nota (c), & frustra detorquentur a Gallæo ad significandum sacrificium laudis, & Eleemosynas, quæ a fidelibus afferebantur ad aram sacræ cœnæ; nam distincte, ac diversimode heic de his Noster loquitur ita, ut non nisi de incruento Missæ Sacrificio possit intelligi, ut Diss. xxxv. cap. II. §. vi. demonstramus.

b *Eumque, quum sit Dominus*, Sic restituo ex Cod. papiraceo Barbarino 111., ubi alii omnes legunt vel *quia*, vel *qui*. Sensu satis incomodo. Bunnem. tentavit: *eum qui quippe qui*. Aldus: *eumque quum qui*.

b *Et precibus assiduis*. Al. *cum precibus assiduis*.

c *Demereri eum laborant*. Sic ex nostro Bon. Cod. restituo, ubi Al. legunt *laborantes*.

d *Est ergo, propter quod*. Al. *ergo est &c.*

e *Et debeat gratificari*. Gallæus heic inconsideratissimæ, ac dementissimæ temeritatis plenus: *Hoc inquit, falsum est. Deus nobis miseris peccatoribus nihil omnino debet, quicquid ab illo accipimus, ex mera procedit gratia, ut testatur sacra pagina*. Quid ergo

ergo significant verba illa Apostol. II. ad Thimoth. cap. IV. *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi. In reliquo reposita est mihi corona justitia, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex; non solum autem mihi; sed & iis, qui diligunt adventum ejus: si nihil est, propter quod Deus debeat ab hominibus gratificari? Quid David in, Psal. CXVIII. V. 112. Deo dicebat: Inclinaui cor meum ad faciendas justificationes tuas in aeternum propter retributionem; Si Deus nobis miseris peccatoribus, nihil debet retribuere? Quomodo fidelis Deus erit, si promissa servis suis præmia minime licet ab eo repetere? Sed merito hæc sibi, suisque similibus suadebat Gallæus, quibus fidem Deo non servantibus, non præmia; sed pœnæ debentur. Ii quippe mercedem suam receperunt, nec quid ultra sperare possunt, quum sponte obcæcati extra vitæ stadium currant ad interitum.*

§ 3

Nam si nihil est tam conveniens Deo, quam beneficentia, nihil autem tam alienum, quam, ut sit ingratus: necesse est, ut officiis optimorum, ^a sancteque viventium, præstet aliquid, ac vicem reddat, ne subeat ingrati culpam, quæ est etiam homini criminosa.

Con-

^a Ut officiis optimorum, sancteque viventium. En ergo, quæ segmento antecedenti recensentur, nempe

pe preces, vota, dona, sacrificia, laudes, & cætera omnia pietatis, quæ Deo a fidelibus offeruntur opera: hæc officia sunt virorum optimorum, sanctæque viventium; non autem vanæ, ac superstitiosæ Romanæ Ecclesiæ ceremoniæ, sicuti inconstiti, ac mendaces obloquuntur Heterodoxi.

✠ 4 ✠

Contra autem sunt alii facinorosi, & nefarii, qui libidinibus omnia polluant, cædibus vexent, fraudent, rapiant, perjurent^a; nec consanguineis, nec parentibus parcant; leges, & ipsum etiam Deum negligant.

^a *Rapiant, perjurent. Al. pejerent.*

✠ 5 ✠

Habet igitur ira in Deo materiam^a. Non est enim fas, eum, quum talia fieri videat, non moveri, & insurgere ad ultionem sceleratorum, & pestiferos, nocentesque delere, ut bonis omnibus consulat^b. Adeo & in ipsa ira inest gratificatio^c. Ina-

^a *Habet igitur in Deo ira materiam. Al. in verso ordine verborum legunt: Habet igitur ira &c. Bon. pro Deo: habet Domino, ut sæpe notavi.*

^b *Ut bonis omnibus consulat. Bon. ut nobis omnibus &c.*

^c *Adeo & in ipsa ira inest gratificatio. Al. est, & gratificatio.*

& gratificatio. Walchius ait: Gratificatio, ea significatione, qua Lactantius usurpat, rara est. Eadem voce utitur Cicero L. I. de Natur. Deor. in eadem significatione: Vos autem quid mali datis, quum imbecillitatem, gratificationem, & benevolentiam ponitis?

§ 6 ¶

Inania ergo, & falsa reperiuntur^a argumenta vel eorum, qui quum irasci Deum nolunt^b, gratificari volunt, quia ne hoc quidem fieri sine ira potest^c, vel eorum, qui nullum animi motum esse in Deo putant.

a Et falsa reperiuntur: Primæ duæ voces absunt
a Cod. Bon.

b Qui quum irasci Deum nolunt. Bon. Dominum nolunt. Al. volunt.

c Quia ne hoc quidem fieri sine ira potest. Bon. quia nec hoc quidem fieri sine potest omisso Td ira. Heum. putat, omnia hæc tamquam glossam esse delenda,

§ 7 ¶

Et quia sunt aliqui affectus, qui non cadunt in Deum, ut libido, timor, avaritia, moeror, invidia, omni prorsus affectu eum vacare dixerunt; his enim vacat, quia vitiorum affectus sunt^a: eos autem, qui sunt virtutis

tutis, id est ira in malos, charitas in bonos ^b,
miseratio in afflictos, quoniam divina potestate
sunt digna ^c, proprios, & justos, & veros
habet ^d.

^a *Et quia vitiorum sunt.* Al. *loqui vitiorum.*

^b *Id est, ira in malos, charitas in bonos &c. Bon.*
Id est, iram in malos caritas in bonos &c. Heum.
Iram, charitatem . . . miserationem &c. Bon. ut est
ira &c.

^c *Sunt digna.* Heum. *digni*; putat enim subaudi-
ri: *affectus.*

^d *Proprios, & justos, & veros habet.* Scilicet
affectus. Gallæus ait: *Et hoc falsum est; Deus enim,*
qui est Spiritus nec quicquam cum infirmitate carnis
nostræ habet commune. Quasi Iustitia punitiva, chari-
tas, & misericordia nequeant ab omni humana in-
firmitate secerni, ac Deum ipsum substantialiter esse,
& denominari: quemadmodum Theologi de divinis
attributis loquuntur. Et quæ ab iis perfectiones *sim-*
pliciter simplices appellantur.

Quæ profecto, nisi habeat, humana vita
turbabitur, atque ad tantam confusionem de-
veniet status rerum, ut contemptis, supera-
tisque legibus, sola regnet audacia: ut nemo
denique tutus esse possit, nisi viribus præva-
leat ^b. Ita quasi communi latrocinio terræ
omnis

^a *Quæ profecto.* Heum. *quos profecto.*

^b *Nisi viribus prævaleat.* Al. *nisi qui.*

omnis depopulabitur ^c. Nunc vero quoniam,
& mali poenam, & boni gratiam, & afflicti ^d,
opem sperant ^e, virtutibus locus est, & sce-
lera rariora sunt ^f.

c *Depopulabitur*. Depopulo, & depopulo apud
Latinos non infrequens verbum est, ideo non miran-
dum si heic passive verbum hocce a Laetantio usur-
patur. Adde Heusingerum ad Vechner. Hellenost.
pag. 114. apud Bunemannum, ne alios referam:
In Bon. Cod. *depopulavitur*.

d *Et afflicti opem sperant*. Al. *afflictionem*. Al.
adfectionem,

e *Sperant*. Id est: *expectant*. Vide ad cap. LXV.
Epitom.

f *Et scelera rariora sunt*. Bon. *sceleratiora sunt*.
Schottus: *rariora sunt*.

*At enim plerumque & scelerati fe-
liciores sunt, & boni miscriores, & iusti
ab iniustis impune vexantur*. Considerabi-
mus postea ^b, cur ista fiant. Interim de Ira
explicemus, an sit aliqua in Deo? utrum
nihil curet omnino, nec moveatur ad ea, quæ
impie geruntur? CAP.

a *At enim plerumque &c.* obiectio, & dicendi
formula satis vulgata apud incredulos.

b *Considerabimus postea*. Nempe infra cap. xx.,
& in

& in libro de M. P., ad quem præcipue videtur respicere. Bon. *consideravimus*.

C A P. XVII.

D *Eus*, inquit Epicurus, *nihil curat*: Nullam igitur habet potestatem. Curare enim necesse est eum, qui habet^a potestatem: vel si habet, & non utitur, quæ tantæ negligentia^b causa est, ut ei, non dicam nostrum genus; sed etiam mundus ipse sit vilis?

a *Qui habeat potestatem*. Al. *habet*. A Bon. abest vox ultima.

b *Quæ tanta negligentia causa est*: Sic in Cod. Bon. Aldus *quæ tanta est negligendi ratio*: Isæus in Var. lect. edidit *negligente*.

Ideo inquit^a *incorruptus est, ac beatus, quia semper quietus*. Cui ergo administratio^b tantarum rerum cessit, si hæc a Deo ne-

a *Ideo, inquit* &c. Nempe Epicurus.

b *Cui ergo administratio* &c. Al. *ministratio*:

negligantur ^c, quæ videmus ratione summa gubernari? aut quietus esse quomodo potest, qui vivit, & sentit?

^c *Negligantur* : Bon. *neclegantur*.

Nam quies aut somni est, aut mortis ^a; sed nec somnus habet quietem: nam quum soporati sumus, corpus quidem quiescit, animus ^b tamen irrequietus agitur; imagines sibi, quas cernat, effingit, ut naturalem suum motum exerceat varietate visorum: avocatque se falsis ^c, dum membra saturentur, ac vigorem capiant ^d de quiete.

L. Sing. Ira Dei

K

Quies

^a Nam quies aut somni est, aut mortis. Al. aut somni res est.

^b Animus tamen. Al. animus autem. Legit nobiscum Aldus.

^c Avocatque se falsis &c. Bon. advocatque &c. Al. a falsis. Lectionem nostram Bunem. tuetur exemplo desumpto ex cap. XVI II. 2 seg. 4. Libri de Opif. Dei, ubi his consona docet Lactantius.

^d Ac vigorem capiant. Quies igitur. Hæc lectio fere communis est plerisque Mss. Codd., ac melioribus editis, pro qua Bon. habet: vigorem capiant. Denique & requies igitur &c. Iszus: denique requies sempiterna &c. Et sic legit etiam Aldus.

4

Quies igitur sempiterna solius mortis est. Si autem mors Deum non attingit: Deus igitur nunquam quietus est^a. Dei vero actio quæ potest esse, nisi mundi administratio? Si vero mundi curam gerit, curat igitur hominum vitam Deus, ac singulorum actus animadvertit, eosque sapientes, ac bonos esse desiderat.

^a Deus igitur nunquam quietus est: Scilicet nunquam ab operatione cessat, secundum id, quod habetur Jo: v. 17. *Iesus autem respondit eis: Pater meus usque modo operatur, & ego operor. Ubi Patres, & interpretes videndi sunt.*

5

Hæc est voluntas Dei, hæc divina lex: quam qui sequitur, qui observat, Deo charus est^a. Necesse est igitur, ut ita moveatur adversus eum, qui hanc æternam, divinamque legem aut violaverit, aut spreverit.

Si

^a Deo charus est: Ideo Christus Dominus Joh. xiv. 15. ait: *Si diligitis me, mandata mea servate, & 22. qui habet mandata mea, & servat ea, ille est, qui diligit me. Qui autem diligit me diligetur a Patre meo, & ego diligam illum &c.*

Si nocet, inquit, alicui^a Deus, jam bonus non est. Non exiguo falluntur errore, qui censuram sive humanam, sive divinam acerbitalis, & malitiæ nomine^a infamant, putantes nocentem dici oportere, qui nocentes afficit poena. Quod si est, nocentes igitur leges habemus, quæ peccantibus supplicia sanxerunt, nocentes iudices, qui scelere convictos poena capitis afficiunt.

K 2

Quod

^a *Si noceat, inquit, alicui &c.* Alia Epicureorum objectio. Tò *inquit*: abest a quibusdam, in Bon. pun-
tis notatur; sed Aldus eam restituit.

^b *Qui censuram sive humanam, sive divinam acerbitalis, & malitia nomine &c.* Tò & *malitia* in ple-
risque desideratur. Nota heic Dei iram *censuram*,
appellari, quæ apud Romanos officium ejus erat, ad
quem morum jura spectabant, idemque valet ac
reprehensio, *correctio*, *castigatio*, qua homines in
officio continentur. Hinc autem quum Lactantius non
solum divinam laudet; sed etiam humanam censo-
riam animadversionem, manifestum sit, & fidei de-
sertores esse puniendos, eosque omnes, qui de per-
petrato scelere convinguntur; adversus eos, qui do-
cent ex Lactantii doctrina, nulli licere, fontes sup-
plicio plectere in lege gratiæ.

^c *Pena capitis afficiunt.* Hinc intellige explana-
tam, confirmatamque Nostri sententiam, de qua L.vr.
cap. xx. seg. 16. & seq. locuti sumus.

§ 7

Quod si & lex justa est, quæ & nocenti retribuit, quod meretur ^a, & iudex integer, ac bonus dicitur, quum male facta vindicat (bonorum enim salutem custodit, qui malos punit) ergo & Deus, quum malis obest, nocens non est: Is est autem nocens ^b, qui aut innocenti nocet, aut nocenti parcit, ut pluribus noceat.

^a *Retribuit quod meretur.* Al. *tribuit.* Hinc Benem. noscere poterat quid Noster intelligat, quum verbum *mereor* usurpat.

^b *Is est autem nocens.* Bon. Cod. *Hic est &c.* Al. *Ipsè autem est.* Al. *Est autem is nocens.* Aldus L. N.

§ 8

Libet quærere ^a ab iis, qui Deum faciunt immobilem: si quis habeat rem, domum, familiam, servique ejus contemnentes patientiam domini, omnia ejus invaserint ^b, ipsi bonis ejus fruantur, ipsos familia

^a *Libet quærere.* Al. *licet quærere.*

^b *Omnia ejus invaserint.* Al. *Tò ejus* omittunt. Respiciet ad Parabolam, quæ habetur, Matth. xxi. ^a v. 33.

lia ejus honoret : dominus autem contemnat-
tur ab omnibus , derideatur , relinquatur ,
utrum ne sapiens esse possit , qui contumelias
non vindicet , suisque rebus eos frui patia-
tur ^c , in quos habeat potestatem ? Quæ tan-
ta in quinquam potest patientia reperiri ? si
tamen patientia nominanda esset ^d , & non stu-
por quidam insensibilis .

^c Eos frui patiatur . Al. eos perfrui .

^d Nominanda esset . Al. nominanda est :

34 9 71

Sed facile est ferre contemptum ^a . Quid
si fiant illa , quæ a Cicerone dicuntur ^b ? Ete-
nim quæro , si quis pater familias liberis
suis a servo interfectis , uxore occisa , incen-
sa domo , supplicium de servo nunquam acer-
rimum ^c sumpserit : utrum is clemens , ac
misericors , an inhumanus , & crudelissi-
mus esse videatur ?

K 3

Quod

^a *Sed facile est ferre contemptum* . Diverso cha-
rattere hæc scribi curavi , quum Epicureorum , ac
quorundam aliorum sensa contineant , præsertim
Stoicorum , de quibus infra .

^b *A Cicerone dicuntur* ? Nempe Catelinar. iv.

^c *Numquam acerrimum* . Bunem. ex Cicer. Non
quam acerrimum , & sic etiam Schottus .

✠ 10 ✠

Quod si ejusmodi facinoribus ignoscere, crudelitatis est potius, quam pietatis ^a: non est ergo virtutis in Deo, ad ea, quæ injuste fiunt, non commoveri.

^a Potius quam pietatis. Al. humanitatis.

✠ 11 ✠

Nam mundus tanquam Dei domus est, & homines tanquam servi, quibus si ludibrio sit nomen ejus, qualis, aut quanta patientia est, ut honoribus suis cedat, ut prava ^a, & iniqua fieri videat, & non indignetur, quod proprium, & naturale est ei, cui peccata non placeant?

^a Ut prava &c. Plerique particulam ut omittunt.

✠ 12 ✠

Iraisci ergo rationis est; auferuntur enim delicta, & refrænatur licentia, quod utique juste, sapienterque fit. Sed Stoici non viderunt esse discrimen recti, & pravi: esse ^a iram justam, & injustam: & quia medellam

^a Discrimen recti, & pravi; esse. Hæc absunt
^a Cod. Bon. solita Amanuensis Librarii oscitantia.

lām rei^b non inveniebant, voluerunt eam
penitus exscindere. Peripatetici vero non ex-
cidendam^d, sed temperandam esse dixerunt,
quibus in sexto libro Institutionum^e satis
respondimus.

b *Et quia medelam rei. Tò quia.* Bon. omittit.

c *Voluerunt eam penitus exscindere.* In Bon. Cod.
voluerunt enim penitus excedere. Al. *excidere.*

d *Non excidendam.* Servo heic lectionem in-
variantam apud omnes, quæ etiam Horatii autoritate
elegans est; ait enim Serm. L. I. Sat. III. a *¶* 76.
contra eisdem Stoicos agens:

Denique, quatenus excidi penitus vitium ira,

Cetera item nequeunt stultis barentia: cur non

Ponderibus, modulisque suis ravior utitur?

e *In sexto libro Institutionum.* Nempe Cap. xiv.
& seq.

✠ 13 ✠

Nescisse autem Philosophos quæ ratio
esset iræ, apparet ex finitionibus eorum^a,
K 4 quas

a *Ex finitionibus eorum.* Al. *ex definitionibus.*
Vide Senec. de ira cāp. xiv., Frustra tamen in tri-
bus de ira libris, quos sub Senecæ nomine habemus,
hasce finitiones quæras; nam opus illud non in-
tegrum ad nos pervenisse colligit Fabricius in sua
Bibliotheca latina ex hoc Firmiani loco, quod jam
antea Lipsius observaverat ad Lib. I. cap. III. & ad
Lib. III. cap. pariter 111. laudati Senecæ operis.

quas Seneca enumeravit in libris, quos de ira composuit: *Ira est*, inquit, *cupiditas ulciscende injuriæ*. Aut (ut ait Posidonius) *cupiditas puniendi* ^b *ejus, a quo te inique putes læsum*. Quidam ita definierunt ^d: *Ira est incitatio animi ad nocendum ei, qui aut nocuit, aut nocere voluit*. Aristotelis definitio non multum a nostra abest. Ait enim: *iram esse cupiditatem doloris reponendi* ^e.

^b Aut, ut ait Posidonius. Al. alit, ut ait Posidonius. Al. vel, ut ait Posidonius. Scribo Posidonius cum simplicis, ut Græci, & Latini meliores faciunt. Is Philosophus Apamiensis ex Syria fuit, Strabone teste Lib. xiv. etsi Rhodius dictus, quod Rhodi vixerit, & philosophatus sit. Ciceronis eum familiarem fuisse ex Lib. II. de Nat. Deor. facile nosces; sicuti etiam Sectæ Stoicæ nomen dedisse, ac in Schola Panetio successisse. Romam aliquando venit, M. Marcelli tempore. De eo vide Plutarchum in Diss. Nostra XL. cap. xiv. §. v.

^c *Cupiditas puniendi*; Cicero in *Tuscul.* Lib. iv. cap. ix. *Libido puniendi*.

^d *Quidam ita definierunt*. Quinam ii fuerint, ignoratur.

^e *Doloris reponendi*. Al. *rependendi*. Al. *respuendi*. Al. *respondendi*. Al. *reprimendi* &c. Nobiscum legunt Senecæ editores ad Lib. I. de Ira cap. III. ubi vide Lipsium.

Hæc est ira, de qua superius diximus,
quæ

quæ etiam mutis inest ^a : in homine vero cohibenda est , ne ad aliquod maximum malum profiliat per furorem ^b . Hæc in Deo esse non potest , quia ille stabilis est ^c : in homine autem , quia fragilis est , invenitur : irritat enim ^d læsio dolorem , & dolor facit ultionis cupiditatem .

^a *Hæc est ira , de qua superius diximus , quæ etiam mutis inest .* Sic legendum puto cum Bunem. nam in Cod. Nostro Bon. depravata lectio sic se habet . *Hæc est ira , de qua etiam mutis inest .* Al. habent : *dixit pro diximus & quidam post hoc verbum addunt : injusta ,* quam lectionem Aldus quoque retinuit ; & forte legendum : *Hæc est ira injusta , de qua &c.*

^b *Ad aliquod maximum malum profiliat per furorem .* Al. in aliquid maximum . Al. ad aliquid .

^c *Quia ille stabilis est .* Bonon. , & alii quidam : *quia illesibilis .*

^d *Irritat enim .* Al. inurit .

15

Ubi est ergo ira illa justa , quæ movetur ^a adversus delinquentes ? quæ utique non est cupiditas ultionis , quia non præcedit injuria . Non

^a *Ubi est ergo ira illa justa , quæ movetur &c.* In aliquibus hæc duo ultima verba desunt , in aliis prima inversa sunt , & Heum. de more singit : *Est ergo illa ira justa , quæ movetur &c.*

✠ 16 ✠

Non dico de iis , qui adversus leges peccant , quibus etsi iudex ^a sine crimine irasci potest , fingamus tamen , eum sedato animo esse debere , quum subjiçit poenæ nocentem , quia legum lit minister , non animi , aut potestatis suæ ; sic enim volunt , qui iram conantur evellere : sed de iis potissimum dico , qui sunt nostræ potestatis , ut servi , liberi , conjuges , & discipuli ^b : quos quum delinquere videmus , incitamus ad coercendum .

^a *Quibus etsi iudex* . Bon. & iudex , sed post copulam puncta quædam habet . Aldus legit nobiscum .

^b *Ut servi , liberi , conjuges , & discipuli* . Bon. omittit particulam & ultimo loco positam , & ad singulas voces repetit : ut Al. utramque delent .

✠ 17 ✠

Necesse est enim bono , ac iusto ^a displicere , quæ prava sunt , & cui malum displicet , movetur , quum id fieri videt ^b . Ergo surgimus ad vindictam , non quia læsi sumus , sed ut disciplina servetur , mores corrigantur , licentia comprimatur . Hæc

^a *Necesse est enim bono , ac iusto* . Al. omni bono .

^b *Movetur quum id fieri videt* . Sic etiam Aldus . Al. moveri .

Hæc est ira iusta , quæ sicut in homine necessaria est ad pravitatis correctionem , sic utique in Deo ^a , a quo ad hominem pervenit exemplum .

^a *Sic utique in Deo . S. Thomas Lib. III. contra Gentes cap. cxi. Pænæ inferuntur a Deo non propter se , quasi Deus in ipsis delectetur ; sed propter aliud , scilicet propter ordinem imponendum creaturis , in quo bonum universi consistit .*

Nam sicuti nos potestati nostræ subiectos coercere debemus : ita etiam peccata universorum Deus coercere ^a debet : quod ut faciat , irascatur necesse est : quia naturale est bono , ad alterius peccatum moveri , & incitari .

^a *Ita etiam Deus peccata universorum debet coercere . Hoc ordine in nostro Codice leguntur hæc verba , quæ in aliis diversimode postponuntur . Al. cohercet . Al. Tò debet omittunt .*

Ergo definire debuerunt , *Ira est motus ani-*

animi ^a *ad coercenda peccata insurgentis* :
nam definitio Ciceronis : *Ira est libido ulci-*
scendi ^b ; non multum a superioribus distat .

^a *Est motus animi* &c. Hæc iræ definitio Divinæ Ju-
stitiæ non competit, ut quisque ex terminis videt; sed
per analogiam exponitur, & quatenus ipsam respicit,
est : *voluntas coercendi peccata* .

^b *Libido ulciscendi* . Cicero hanc definitionem
iræ a Stoicis traditam, retulit *Lib. 10. Tuscul. Quæst.*
cap. 11. Eandem vero a se adoptatum ostendit *L. III.*
cap. 5. earundem, ubi proprie non *iram*; sed *ira-*
cundiam definit .

§ 21

Ira autem, quam possumus vel furorem
vel iracundiam nominare ^a, hæc ne in homi-
ne quidem debet esse, quia tota vitiosa est ^b.
Ira vero, quæ ad correctionem vitiorum per-
tinet, nec homini adimi debet, nec Deo
potest, quia & utilis est rebus humanis, &
necessaria ^c .

CAP.

^a *Quam possumus vel furorem, vel iracundiam*
nominare . Hinc nosce, quam bene Lactantius iram,
ab iracundia discernat .

^b *Quia tota vitiosa est* . Al. *quæ tota vitiosa est* .

^c *Nec Deo potest, quia & utilis est rebus huma-*
nis, & necessaria . Boni nec Deo putet &c. Et ulti-
mam copulam omittit . Al. *nec necessaria* .

C A P. XVIII.

✠ 1 ✠

Quid opus ^a est, inquiunt, ira; quum sine hoc affectu peccata corrigi possunt? Atqui nullum est, qui peccantem ^b possit videre tranquille: possit fortasse, qui legibus præsidet, quia facinus non sub oculis ejus admittitur; sed defertur aliunde ^c tanquam dubium: nec unquam potest esse scelus ^d tam clarum, ut defensionis locus non sit; & ideo potest iudex non moveri adversus eum ^e, qui potest innocens inveniri, quumque detectum

^a *Quid opus est, inquiunt &c.* Hinc inferre non licet: ergo Lactantius, Deo iræ affectum, seu passionem tribuit; nam potius hanc illationem Noster omni studio vitare voluit, quum non ad exponendum modum, quo Deus irascatur, heic descenderit; sed potius homines docuit, qua ratione sine peccato irasci possint, & debeant ita, ut non irascendo peccent.

^b *Qui peccantem:* Sic etiam Aldus. Al. qui peccatorem.

^c *Defertur aliunde.* Absunt hæc a nonnullis, qui legunt: admittitur moveri.

^d *Potest esse scelus.* Bon. potest esse saculus.

^e *Adversus eum.* Ultima vox in Bon Cod. desideratur.

Etum facinus in lucem venerit, jam non sua,
sed legum sententia utitur.

✠ 2 ✠

Sed potest concedi ^a, ut sine ira faciat,
quod facit ^b; habet enim, quod sequatur.
Nos certe, quum domi peccatur a nostris, sive
id cernimus, sive sentimus, indignari ne-
cesse est.

^a Sed potest concedi. Schottus primam vocem
delet.

^b Quod facit: Hæc in nonnullis non leguntur.

✠ 3 ✠

Ipse enim peccati aspectus indignus est;
nam qui non movetur omnino: aut probat
delicta, quod est turpius; & injustius, aut
molestiam castigandi fugit, quam sedatus
animus, & quieta mens aspernatur, ac re-
nuit, nisi ira stimulaverit, & incitaverit: qui
autem commovetur ^a, tamen intempestiva
lenitate ^b, vel sapius, quam necesse est, vel
etiam

^a Ac renuit, nisi stimulaverit ira, & incitave-
rit. Bon. ac reunit &c. Al. ac tenuit nisi ira stimu-
laverit; cæteris omissis, quæ tamen etiam ab Aldo
restituuntur.

^b Intempestiva lenitate: Sic etiam Schottus. Al.
levitate.

etiam semper ignoscit, is plane & illorum vitam perdit, quorum audaciam nutrit ad facinora majora, & sibi ipse æternam molestiam subministrat^c. Vitiosa est ergo in peccatis iræ suæ cohibitio^d.

c Et sibi ipse æternam molestiam subministrat. Sic Aldus etiam, & Schottus hanc lectionem restituunt; ubi Al. legunt: *sibi ipsi æternam miseriarum materiam* &c.

d Cohibitio: Voce hac utitur Cicero Verrina v. eamque Latinam vindicat Falst. in suppl. L. L. p. 60.

✠ 4 ✠

Laudatur Archytas Tarentinus^a, qui quum in agro corrupta esse omnia comperisset, villici sui culpam redarguens^b: *Miserum te*, inquit, *quem jam verberibus necassem, nisi iratus essem*.

a Laudatur Archytas Tarentinus. De historia, de qua heic Lactantius, agit Cicero in Tuscul. L. iv. cap. xxxvi., eamque narrat Valer. Max. L. iv. cap. I. Bon. *Laudatur Arquitas Taruntinus*.

b Villici sui culpam redarguens. Bon. hæc ita permutat: *ulciscendi sua culpa*.

✠ 5 ✠

Unicum hoc exemplum temperantiæ
pu-

putant; sed autoritate ducti non vident; quam inepta & locutus fuerit, & fecerit. Nam (si ut ait Plato ^a) *Nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur*: apparet, quam malum vir sapiens proposuerit exemplum.

^a Nam si (, ut ait Plato.) Al. Nam sicut ait Plato. Quam lectionem exhibet etiam Aldus. *Vide Platon., in Gorgia, & Senec. Lib. I. in Protagor. de Ira.*

§. 6

Si enim senserint servi, dominum suum scire, quum non irascitur, tum parcere quum irascitur ^b: non peccabunt utique leviter, ne verberentur; sed quantum poterunt, gravissime; ut stomachum perversi hominis incitent ^c, atque impune discedant ^d.

Ego

^a *Dominum suum.* Al. *Tò suum* omittunt.

^b *Tum parcere, quum irascitur.* Aldus: *tum peccare*: quæ lectio etiam Codicis nostri fuisse videtur ex litura, sub qua nunc cubat; punctis quibusdam a tribus præcedentibus vocibus insignita.

^c *Ut stomachum perversi hominis incitent.* Al. *ut stomachum eius incitent.*

^d *Atque impune discedant.* Bon. *atque impone* &c.

¶ 7 ¶

Ego vero laudarem, si quum fuisset iratus, dedisset iræ suæ spatium, ut residente per intervallum ten poris animi tumore, haberet modum castigatio.

a *Ut residente tumore . Al. residente, Al. respuente . Al. retinente timore.*

¶ 8 ¶

Non ergo propter iræ magnitudinem donanda erat pœna, sed differenda: ne aut peccanti majorem justo dolorem inureret, aut castiganti furorem; nunc vero quæ tandem æquitas, aut quæ sapientia^a est, ut aliquis ob exiguum delictum puniatur? aut ob maximum^b non puniatur?

a *Nunc vero quæ tandem æquitas, aut quæ sapientia. Sic etiam Aldus, ubi alii secundum relativum omittunt.*

b *Ob maximum. Al. aut ob maximum: Aldus nostram retinet lectionem. Al. ob exiguum dolorem.*

¶ 9 ¶

Quod si naturam rerum, causasque didicisset, nunquam tam importunam contulisset.

L. Sing. Ira Dei. L. nen-

mentiam profiteretur, ut nequam servus, iratum sibi fuisse dominam gratularetur .

^a *Ut nequam servus iratum sibi &c. Bon. ut nequam servus iram sibi fuisse &c.*

¶ 10 ¶

Nam sicut corpus humanum Deus multis , & variis sensibus ad usum vitæ necessariis instruxit, sic & animo varios attribuit affectus, quibus vitæ ratio constaret : & ut libidinem producendæ gratiæ sobolis dedit , sic iram cohibendorum causâ delictorum .

^a *Et ut libidinem producendæ gratiæ sobolis &c.* Hanc lectionem Schotto debemus , ubi Bon. omiſſa prima copula , legit de more *sobolis gratiæ* , & copula præposita; pro *producendæ*, legit: *pruduendæ*. Aldus *provehendæ*.

¶ 11 ¶

Verum ii , qui nesciunt fines bonorum , ac malorum , sicut libidine utuntur ad corruptelas , & ad voluptates , sic ira , & affectu ad nocendum , dum iis , quos odio habent irascuntur ; ergo etiam non peccantibus , etiam paribus , aut etiam superioribus ^a . Hinc quotidie ad immania facino-

^a *Non peccantibus, etiam paribus, aut etiam superioribus.*

Lib. Sing. Cap. XVIII. Seg. 11. 12. 13. 163
cinora ^b proflitur : hinc tragoediae saepe nascuntur .

bus. Sic restituimus hanc lectionem ex uno Barbarino, & ex altero Ottoboniano Codd. Mss. ubi Al. ferre omnes diversimode, atque incomode legunt. Bon. & Aldus irascuntur ergo etiam non peccantibus, irascuntur etiam paribus &c.

b *Ad immania facinora . Al. ad maxima .*

✠ 12 ✠

Esset igitur laudandus Archytas, si quum alicui civi, & pari facienti sibi injuriam fuisset iratus; repressisset se tamen ^a, & patientia furoris impetum mitigasset. Hæc sui cohibitio gloriosa est, qua compescitur aliquod imminens magnum malum. Servorum autem, filiorumque peccata non coercere, peccatum est; evadent enim ad majus malum per impunitatem. Hic non cohibenda ira, sed etiam, si jacet, excitanda est.

^a *Repressisset se tamen . Bon. repressius, sed se tamen .*

✠ 13 ✠

Quod autem de homine dicimus, id etiam de Deo, qui hominem similem suum fecit.

fecit ^a. Omitto de figura ^b dicere, quia Stoici negant habere ullam formam Deum ^c, & ingens alia materia nascetur, si eos coarguere velim ^d: de animo tantum loquor.

Si

^a *Qui hominem similem sui fecit*. Quamquam heic non explicat Lactantius in quo similitudo Deum inter, & hominem consistat; ex alibi tamen dictis, per quæ constat, eum apertissime docuisse, Deum incorporeum omnino esse, jam apparet, similitudinem hanc, non in corpore, aut in sensibus corporeis intelligi debere; sed in spiritu, atque in potentiis ejus, ut Patres communiter docent.

^b *Omitto de figura dicere*. Sic nobiscum Aldus. Al. addunt *Dei*, quæ vox satis exprimitur per verba, quæ sequuntur; ideoque non credas, me illam rejicere, ut Lactantium excussem; sed potius, ut lectionem antiquissimi Codicis servem, eamque exponam in eo sensu, quo superius usus sum cap. II. seg. 5. nota (b). Non enim quicquam obstat, quod philosophi quidam, de quibus Aristoteles Lib. III. *Metaph.* & Cicero de *Nat. Deor.* Lib. I. aut Hæretici postmodum, de quibus August. de *Hæres.* cap. lxxxvi. alique mentionem faciunt, vere putaverint, Deum corporeum; atque figuratum. Nam Noster, heic contra Stoicos simul, & Epicuræos agens, inter quos opposita hac de re erat sententia, satius esse judicavit, si omissa disputatione inutili, utrosque iisdem principiis adoriretur, in quibus conveniebant, ab animo scilicet desumptis. Unde mox subdit: *de animo tantum loquor*. Quasi dicat: omitto quaestionem illam, de qua philosophi disputant, adversus quos

quos ago ; habeat ne Deus , an non corpus , figuram , formam , ideas rerum ad similitudinem hominum , qui ficti ad illam dicuntur ; loquamur potius de animo , quem Deo similem esse , omnes fatentur .

c *Quia Stoici negant h. n. f. Deum* . Bon. quia Stoici negent Dominam . Inter Stoicorum paradoxa hoc etiam recensendum , quod Deum figura carentem dicerent , eumque mundum esse , globosa figura compactum . Vide Laertium L. v. 11. seg. 137. & 140.

d *Et ingens alia materia nascetur ; si eos coarguere velim* . Sic etiam Aldus . Al. *Nascitur . . . velimus* .

§ 14 ¶

Si Deo subjacet ; cogitare , sapere ^a , intelligere , providere , præstare ; ex omnibus autem animalibus homo solus hæc habet ^b : ergo ad Dei similitudinem factus est ; sed ideo procedit ^c in vitium , quia de terrena fragilitate permixtus , non potest id , quod a Deo sumpsit , incorruptum , purum-

L 3

que

a *Cogitare , sapere &c.* En in quo similitudinem Deum inter , & hominem Lactantio ponere satis erat. ut inde , quod volebat , facile consequens esse monstraret .

b *Hæc habet ; ergo ad Dei similitudinem* . Bon. ergo addidit similitudinem . Al. *hoc habet* .

c *Sed ideo procedit* . Al. *sed idem &c.*

que servare, nisi ab eodem Deo justitiæ præceptis imbuatur ^a.

^d *Justitia præceptis imbuatur. Bon. justitiæ caput imbuatur.*

C A P. X I X.

✠ 1 ✠

Sed quoniam compactus est (ut diximus) e duobus ^a homo, animo, & corpore, in altero virtutes, in altero vitia continentur, & pugnant invicem ^b; Animi enim bona, quæ sunt in continendis ^c libidinibus, contraria sunt corpori: & corporis bona, quæ sunt in omni genere voluptatum, inimica sunt animo.

^a *E duobus.* Sic etiam Aldus. Al. statim addunt: *homo.*

^b *Et impugnant invicem.* Al. *se invicem.* Al. omisso pronomine, legunt: *repugnant*, aut, *pugnant.*

^c *Quæ sunt in continendis.* Secunda vox in Bon. Cod. desideratur.

✠ 2 ✠

Sed si virtus animi repugnaverit cupiditatibus, easque represserit ^a, vere Deo simili-

similis inveniatur ^b. Unde apparet, animam hominis, quæ virtutem divinam capit, non esse mortalem;

^a *Sed si virtus animi repugnaverit cupiditatibus, easque represserit.* Sic etiam Aldus. Al. *voluptatibus.... compresserit.* Virtus animi, voluntas efficax est, ac constantia roborata;

^b *Vere Deo similis inveniatur.* In aliquibus ultimum verbum desideratur. Al. *Erit vero Deo similis.* Hinc nosce quam similitudinem Deum inter, & hominem Lactantius adstruat.

¶ 3 ¶

Sed discrimen illud est, quod quum virtus ^a habeat amaritudinem, & sit dulcis illecebra ^b voluptatis, vincuntur plurimi, & abstrahuntur ad suavitatem. Ii vero, qui se corpori, rebusque terrenis addixerunt, premuntur in terram, nec assequi possunt divini muneris gratiam ^c, quia se vitiorum labibus inquinaverunt.

^a *Quod, quum virtus.* Al. *quidem quum virtus.*

^b *Et sit dulcis illecebra.* Bon. & sit lucis &c.

^c *Divini muneris gratiam.* Sic etiam Aldus. Al. *divini Numinis.*

¶ 4 ¶

Qui autem Deum secuti ^a, eique pa-
L 4 ren-

rentes , corporis desideria contempserint ,
& virtutem praeferentes voluptatibus , inno-
centiam , iustitiamque servaverint : hos
Deus , ut sui similes recognoscit .

^a *Qui autem Deum secuti . Bon. de more : qui
Dominum .*

§ 5 ¶

Quum igitur sanctissimam legem posue-
rit , velitque universos , innocentes , ac be-
neficos esse : potest ne non irasci ^a , quum vi-
det, contemni legem suam, abjici virtutem ,
appeti voluptatem ?

^a *Potest ne non irasci . Id est : potest ne talem se
ostendere , ut punire nolit , qui legem ab se statutam
contempserit ?*

^b *Abjici virtutem : Bon. avici virtutem .*

§ 6 ¶

Quod si est ^a mundi administrator (si-
cut esse debet) non utique contemnit id ,
quod est in omni mundo vel maximum . Si
est providus ^b (ut oportet Deum) consulit
uti-

^a *Quod si est . Al. qui si est . Bon. quia si est .*

^b *Si est providus . Al. providens .*

utique generi humano; quo sit vita nostra & copiosior, & melior, & tutior. Si est pater, ac Dominus ^c universorum, certe & virtutibus hominum delectatur, & vitiis commovetur. Ergo & justos diligit, & impios odit ^d.

^c *Si est pater, ac Dominus.* Al. *pater, ac Deus.*

^d *Et impios odit:* Intellige in eodem sensu, quo supra illud Psalmi exposuimus: *Iniquos odio habui* &c.

7

Odio, inquit, *opus non est* ^a: *semel enim statuit bonis præmium, & malis pœnam.* Quod si aliquis ^b juste, innocenterque

^a *Odio, inquit, opus non est* &c. Occurrit heic Noster objectioni, quæ facile fieri poterat, vel forte ab aliquo facta est, aut facienda, præsertim ob ea, quæ in expositionibus diximus; si enim ira quatenus voluntas est puniendi peccata in Deum cadit; utique quatenus odium heic appellatur, in Deum cadere non potest. Itaque concludendum videtur: quod Deus statuerit quidem, punire fontes, non autem ira, aut odio adversus eos moveri; scriptum enim sap. x. v. 25. *Diligis enim omnia, quæ sunt, & nihil odisti* &c. Sed audies quid Noster respondet. Al. legunt: *inquit aliquis.* Al. *inquit aliquis.*

^b *Quid si aliquis.* Id est: *Fac esse aliquem, qui* &c.

que vivat ^e, & idem Deum nec colat, nec curet ^d omnino, ut Aristides, & Cimon, cæterique Philosophorum ^e, cedit ne huic impune? Quod quum legi Dei obtemperarit, ipsum tamen spreverit ^f.

Est

c *Iuste, pieque vivat*. Sic viri fortes nostrorum temporum leges quasdam *Adeptis* suis tradunt, quibus ita homines cujuscumque Religionis professores, sive etiam cujuscumque Religionis expertes, in officiis se continere posse tradunt, ut iuste, pieque vivere dici possint: inter quos principem tenere locum videres *Benedictum*, seu potius *Maledictum* de Spinoza, si libellum lingua Gallica conscriptum legeres, cui titulus: *La vie, & l'Esprit de Mastr. Benoit de Spinoza*. Sed vide Isagogem nostram §. xxix. seg.

d *Et idem Deum nec colat, nec curet*: Sic etiam legit Aldus, ubi Al. Tò idem omittunt.

e *Ut Aristides, & Cimon, cæterique Philosophorum*. Isæus legit: *Aristoteles, cæterique philosophorum*. Al. & *Timon*. Bunem. non repugnat si legatur; ut *Aristides, & Cimon, ut Aristoteles* &c. Ego vero a lectione nostri Codicis, quam etiam Aldus retinet, non recedo, sed *Cimon* scribendum puto cum aliis; immo cum eodem Lactantio L. vi. c. ix. seg. 8. ubi de Cimone, & in eodem Lib. cap. vi. seg. 6. ubi de Aristide loquitur, & virtutes eorum, vanas ostendit, ex eo, quod sine Dei cognitione erant.

f *Cedit ne huic impune? quod quum legi Dei obtemperaverit, ipsum tamen spreverit*. En ergo responsum. quod responsum tollit indifferentissimi professoribus;

Nam

Nam si bonis præmia, malis poena statuta sunt, hos duos viros, qui inter bonos, & probatos recensentur, ipsumque Spinozam, de quo non solum sodales ejus, sed etiam Kortholth. in Præf. de Tribus impostoribus, alique virtutes laudant, ab ipsius impietate alieni, impunes esse dicendum erit? vel amore, aut odio divino dignos? Non primum quidem, quoniam qui non credit *judicatus est*, & prædamnatus, ut ad cap. III. S. Joh. omnes Patres, & interpretes docent; nec post judicii diem medius aliquis locus erit, in quo tales homines, nec præmio, nec poena digni existant. Non secundum; quia idem Christus ait: Matth. x. 33. *Qui autem negaverit me coram hominibus, negabo, & ego eum coram Patre meo, qui in Calis est.* Ergo cum Propheta dicendum Psal. v. 6. *Odisti omnes qui operantur iniquitates: perdes omnes, qui loquuntur mendacium.* De quo enim dicitur: nihil olit eorum, quæ ipse fecit: alibi prædicatur: *similiter odio sunt Deo impius, & impietas ejus.* Sap. xiv. 9. Vide S. Thom. 1. P. q. xx. A. 2. ad 1v.

8

Est igitur aliquid, propter quod Deus possit irasci, tanquam fiducia integritatis adversus eum rebellante ^a. Si huic potest irasci propter superbiam ^b, cur non magis peccatori, qui legem cum ipso pariter latore contempserit? Ju-

^a *Adversus eum rebellante:* Sic Aldus Bon. *rebellente*. Al. *rebellandi*.

^b *Propter superbiam.* Bon. *adversus superbiam*.

Judex peccatis veniam dare non potest ,
quia voluntati servit alienæ : Deus autem po-
test , quia est legis suæ ipse disceptator ^a ,
& judex : quam quum poneret, non ademit ;
sibi omnem potestatem ; sed habet ignoscen-
di licentiam ^d .

^a *Ipse disceptator* : I. e. qui jus habet legem ,
condendi, & abrograndi .

^b *Non utique ademit* . Al. *Tò utique non habent* :

^c *Sed habet ignoscendi licentiam* . Schottus pro-
trahit hocce caput usque ad subsequenter periodum ;

C A P. X X.

SI potest ignoscere , potest igitur & ira-
sci ^a . *Cur ergo, inquiet aliquis , & qui*
peccant , saepe felices sunt ^b , *& qui pie vi-*
vunt , saepe miseri ? Quia fugitivi, & abdica-
ti li-

^a *Si potest ignoscere , potest igitur & irasci* . Al.
priora tria verba , Al. adverbium , & copulam
omittunt . Schottus , & Aldus nobiscum legunt .

^b *Et qui peccant saepe felices sunt &c.* Hac de
caussa aliqui providentiam respuunt , vel injustitiæ
ar-

ti libere vivunt, & qui sub disciplina patris,
aut domini sunt, strictius, & frugalius.

arguunt, alii sibi blaudiuntur; sed vel pagani ipsi
longa tandem experientia noverunt, & professi sunt,
laneos pedes, sed ferreas manus habere Numen,
quod, quos diu, ut convertantur tollerat, & in bo-
nis vitam ducere sinit, non couersos tandem durius
condemnat. Unde scriptum est Eccl. v. ψ. 4. *Ne di-
xeris: Peccavi, & quid mihi accidit triste? Altissi-
mus enim est patiens reparator.*

✠ 2 ✠

Virtus enim per mala & probatur, &
constat: vitia per voluptatem; nec tamen il-
le, qui peccat, sperare debet perpetuam
impunitatem, quia nulla est perpetua feli-
citas:

... Sed scilicet ^a ultima semper
*Expectanda dies homini est ^b: dicitque
beatus*

*Ante obitum nemo, supremaque funera
debet:*

ut ait poeta non insuavis,

Exi-

^a Sed scilicet &c. Primam vocem aliqui omittunt.

^b Homini est: dicitque beatus. Bon. Tò est non
habet, & prosequitur: dicitque ante homini obitum
beatus nemo, supremaque funera debet.

^c Poeta non insuavis: Quidius, nempe Metam.
Lib. III. a ψ. 135.

✠ 3 ✠

Exitus est , qui arguit felicitatem ^a ,
 & nemo iudicium Dei potest nec vivus effu-
 gere , nec mortuus . Habet enim potestatem
 & vivos præcipitare de summo , & mortuos
 æternis afficere cruciatibus .

^a *Exitus est , qui arguit felicitatem .* In quibusdam
 Codicibus Mss. , & etiam in prelo vulgatis legitur :
non insuavis exitus . Est qui &c. Adeo hoc verum est.
 ut de quibusdam , qui dum viverent , nihil se cre-
 dere , aut timere jactabant , morti tandem proximi ,
 malum immines sero cognovisse vel inviti confessi
 sunt . Petrus Baelius exempla quædam , sed admo-
 dum suspecta , in contrarium refert *Repons aux quest.*
d'un Provinc. Tom. 4. cap. xiii. quibus tamen nec
 infringit , nec destruit ea , quæ a Voetio adstruun-
 tur *disp. Theol.* Tom. I. nec elevat testimonium
 infelicis Spinozæ discipuli illius , qui , teste Bern.
 Nievventyt. *Disc. Prelim. ad Lib. de exist. Dei.*
 Diutius , dissimulatis conscientiz stimulis , tandem
 sub invisæ mortis ictu in hæc verba , veritate co-
 gente prorupit : *Credo tandem , quæ hætenus negavi ;*
sed meæ jam despero salutis , ac quieti .

✠ 4 ✠

Imo , inquit ^a , si irascitur Deus , sta-
tim

^a *Imo , inquit ,* &c. Nova Atheorum objectio ,
 cui tamen ex dictis , & infra dicendis patet responsio-

*zim debuit vindicare, & pro merito quem-
que punire. At enim si id faceret b nemo
superesset. Nullus est enim, qui nihil pec-
cet, & multa sunt, quæ ad peccandum irri-
tent; ætas, vinolentia c, egestas, occasio,
præmium.*

b *Si id faceret &c. ~d id in nostro Cod. deside-
ratur. Ratio autem, quam mox Lactantius affert,
testimonio innititur S. Joh. Epist. 1. cap. 1. v. 8. Si
dixerimus quoniam peccatum non habemus; ipsi nos
seducimus, & veritas in nobis non est.*

c *Ad peccandum irritent, ætas, vinolentia &c. Al.
incitant. Bon. irritent. Al. violentia. Nobiscum le-
gunt Aldus, & Schottus.*

‡ 5 ‡

Adeo subjecta est peccato fragilitas car-
nis, qua induti sumus, ut nisi huic necessi-
tati a Deus parceret, nimium fortasse pauci
viverent. Propter hanc causam patientissi-
mus est, & iram suam continet. Nam quia
per-

a *Nisi huic necessitati. Intellige conditionem
depravatæ naturæ, quæ etsi suis viribus diu nequeat
peccata vitare, viribus tamen gratiæ, quam Deus
singulis præbet hominibus, omnes, si volumus, sine
peccato post baptismum vivere possumus; & iccirco
merito plectimur, quia scientes, & volentes pec-
camus.*

perfecta est in eo virtus, necesse est patientiam quoque ejus esse perfectam, quæ & ipsa virtus est ^b.

^b *Quæ & ipsa virtus est.* Bon. quia & ipsa &c. Sæpe in scripturis sanctis dicitur Deus *summæ misericors, & patiens*; Sed ad rem Psal. vii. v. 12. ait Propheta: *Deus judex justus, fortis, & patiens; numquid irascetur per singulos dies?*

✠ 6 ✠

Quam permulti ^a ex peccatoribus justi posterius effecti sunt, ex malis boni, & ex improbis continentes. Quam multi in primæ ætate turpes, & omnium judicio damnati, postmodum tamen laudabiles extiterunt. Quod utique non fieret, si omne peccatum pœna sequeretur ^b.

^a *Quam permulti.* Al. *quam multi.*

^b *Si omne peccatum pœna sequeretur.* Pessime in Nostro Bon. Cod. legitur: *nisi omne peccatum &c.*

✠ 7 ✠

Leges publicæ manifestos reos damnant: sed plurimi sunt, quorum peccata occultantur, plurimi, qui delatorem comprimunt, aut

aut precibus , aut præmio ^a : plurimi qui iudicia eludunt ^b per gratiam , vel potentiam .

^a *Precibus , aut præmio* : Bon. *precibus ad præmio* .

^b *Eludunt* . Bon. *ludunt* . Al. *elidunt* . Lego cum alijs , quamquam lectio nostri Codicis non sit omnino reprobanda .

¶ 8 ¶

Quod si omnes ^a , qui humanam poenam effugiunt , censura divina damnetur : esset homo aut rarus , aut etiam nullus ^b in terra .

^a *Quod si omnes* . Al. *quod si eos omnes* .

^b *Esset homo aut rarus , aut etiam nullus* . Al. *Tò aut* . Al. cum Bon. *etiam* omittunt ,

¶ 9 ¶

Denique vel una illa causa ^a delendi
L. Sing. Ira Dei. M ge-

^a *Denique vel una illa causa &c.* Aliam heic dissolvendam objectionem sibi Noster proponit ab Idololatria desumpta ; quoniam quum hæc totum pene orbem invalisset , causam Deo , si ira in eum caderet , genus humanum penitus delendi , esse potuisset . Non fecit , ergo , inferunt hodie Latitudinarii , ac Deistæ , hominum facta non curat Omnipotens . Quibus quoque infra respondetur seg. 12.

generis humani iusta esse potuisset , quod homines, contempto Deo vivo , terrenis , fragilibusque figmentis honorem divinum , tanquam cœlestibus deferunt ^b , adorantes opera humanis digitis laborata .

^b *Tamquam Cœlestibus deferunt* . Al. tamquam potentibus .

✠ 10 ✠

Quumque illos Deus artifex ; ore sublimi , statu recto figuratos , ad contemplationem cœli , & notitiam Dei excitaverit , curvare se ad terram maluerunt , & pecudum more humi repere ^a .

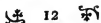
^a *Et pecudum more humi repere* . Bon. humani reperere . Al. hæc omnia omittunt . Al. *pecudum modo , humilis &c.*

✠ 11 ✠

Humilis enim , & curvus , & pronus est , qui ab aspectu cœli , Deique patris aversus , terrena , quæ calcare ^a debuerat , id est , de terra ficta , & formata , veneratur .

In

^a *Terrena , quæ calcare : Isxus : terram , quam .*

In tanta igitur impietate hominum ^a, tantisque peccatis id assequitur patientia Dei ^b, ut se ipsi homines, damnatis vitæ prioris erroribus, corrigant. Denique & boni sunt, justique multi ^c, & abjectis terrenis

M 2

nis

^a In tanta igitur impietate hominum &c. Qui expectant heic Lactantii responsionem, mirabuntur, sine dubio, videntes illum, objectionem, quam ipsi maximam putant, quasi levissimam præterire, & tamquam ex transverso cedere. Non ita tamen cordati existimabunt, qui norint, judicia Dei esse inscrutabilia, quæ nobis, ut credenda, non ut discutienda proponuntur. Olim delevit Deus genus humanum diluvio universali, octo dumtaxat hominibus in toto orbe servatis. Igne Sodomorum Civitates consumpsit; Terræ motibus Urbes sæpe contrivit, peste, bello, captivitate, persecutionibus, fame, ac pluribus flagellorum generibus contumaces homines percussit; sed non hac via occurrendum est incredulis, qui statim diverticula quærerent, quæ ab experto debent præoccupari. Hac arte Veteranus orator utitur, ut suavem divinæ Providentiæ oeconomiam demonstret, qua Deus patientia assequi voluit, quod severitate perdere recusavit.

^b Patientia Dei. Al. cum Isæo; potentia Dei.

^c Denique & boni sunt, justique multi. En secunda ratio, quare Deus homines malos non statim perdit; propter bonos nimirum, quos a pravis exerci

nis cultibus ^a, majestatem Dei singularis agnoscunt.

ceri permittit, ut ipsi æternum mereantur præmium, & exemplis cæteros doceant viam regiam, qua itur ad patriam. Quum Elias se solum, Deo fidelem, servum esse reservatum, crederet in persecutione Jezabelis, septem millia, id est, plurimas justorum chiliades, secundum Scripturarum phrasim, ostendit ei Dominus, *quorum genua non sunt curvata ante Belial*. III. Reg. cap. xix. v. 18. Quod autem propter bonos paucos, multos patiatur improbos Deus, patet ex iis, quæ leguntur Gen. xviii. a v. 24. ad 32., in quorum postremo Abraham Deus promissit, se non deleturum Sodomam, Gomorrhæ, aliasque duas civitates, regionesque finitimas, si decem justos in omni populo illo invenisset: quemadmodum propter Loth Urbs Segor incolumis servata est: Gen. xix. v. 21. in illarum incendio.

d *Terrenis cultibus. Bon. cultoribus. Al. culturis.* Sic de Constantino Magno idem ipse Lactantius tradidit Lib. I. cap. 1. seg. 13. ex cujus conversione tam grande emolumentum Ecclesia Christi reportavit, ut Idololatry eidem omnino decedere sit coacta.

✠ 13 ✠

Sed quum maxima, & utilissima sit Dei patientia, tamen quamvis fero, noxios punit ^a, nec patitur longius procedere, quum eos

a *Quamvis fero noxios punit.* Hoc autem factis demonstrandum sibi referavit in librum de Mortibus Persecutorum.

b *Quum eos inemendabiles esse perviderit*: Heum.
pronomem anteponendum judicat: sed, ut solet, qua-
re id faciendum omnino sit, non ostendit, quum tam
ex Lactantio, quam ex probatis scriptoribus utro-
que modo optime dici possit.

C A P. X X I.

¶ 1 ¶

Superest una, & extrema quaestio^a: Nam
dixerit fortasse quispiam: *adeo non ira-*
jet Deum, ut & in praeceptis^b hominem
irasci vetet:

a *Superest una, & extrema quaestio*. Al. *una,*
Maxima, & extrema. Heum. *una, & Maxima*.

b *Irasci Deum, ut & in praeceptis*. Hæc omnia
in Codice Nostro Bon. desiderantur. Aldus ut etiam
in praeceptis. Al. *quum ipse in praeceptis*.

c *Irasci vetet*. Primum verbum Al. omittunt.
Vide Psal. xxxvi. v. 8. *desine ab ira &c.* & ad
Rom. xii. v. 19.

¶ 2 ¶

Possẽm dicere^a, quod ira hominis re-
M 3 fre-

a *Possẽm dicere*. Bon. *possẽm discere* Betulejus
heic;

frenanda fuerit , quia injuste sæpe irascitur ,
& præsentem habet motum , quia temporalis
est .

heic : Hætenus , inquit , mihi magna contentio
cum Læstantio fuit , dum humanis rationibus divinam
iram ex humana metiretur fragilitate . Jam autem
quia dicit , iram Dei , sicut ipsum etiam Deum , æter-
nam , nihil habeo , quod repugnem &c. Sero quidem
quum antequam scriptoris alicujus sententia damne-
tur , non una , aut alia propositio expendi debet ,
iis prætermisissis , quæ antecedunt , & consequuntur ;
quod utinam aliquando intelligant librorum arbitrarii
censores quidam , qui tamquam ii , qui nudi saltant
in convivio , sic de libris judicant , quorum vel titu-
los , vel paginas quasdam perlustrarunt .

Itaque ne fierent ea , quæ faciunt per
iram & humiles , & mediocres , & magni
reges , temperari debuit ^a furor ejus , & com-
primi , ne mentis impos in bile aliquod inex-
piabile ^b facinus admitteret . Deus autem
non

^a Temperari debuit . Al. debuerat . Al. debuerit .
Al. debet .

^b Ne mentis impos in bile aliquod inexpiabile .
Bon. Cod. ne postea aliquod &c. Al. ne mentis impos-
sibile : Unde Janus Gulielm. Quæst. in Plaut Menæch.
cap. iv. lectionem restituit , quam pessime Librarii
corru-

non ad præsens irascitur, quia æternus est ^c,
perfectæque virtutis, & numquam, nisi merito
irascitur.

corruperant, vel tres voces ad unam redigendo, vel
duas omittendo postremas.

^c *Deus autem non ad præsens irascitur, quia æter-*
nus est &c. Al. Deus autem & non &c. Et quia &c.

Sed tamen non ita res se habet. Nam
si omnino prohiberet irasci, ipse quodammo-
do reprehensor opificii sui fuisset, quia a
principio iram ^a jecori hominis ^b indidisset.
Siquidem creditur causam ^c hujus commo-
tionis in humore fellis contineri.

M 4

Non

^a *A principio iram.* Desunt ista Cod. Bon. Al. *in*
principio.

^b *In jecore hominis.* Al. cum Bun. *in felle*, ne si-
bi contradixisse videatur Lactantius; vide notam se-
quentem.

^c *In humore fellis contineri.* De Opif. Dei. C. XIV.
& L. VI. cap. xv. Iram Lactan. in felle, non in jeco-
re posuerat; hic tamen ideo jecori inditam dixit,
sicuti docet Craanen in *diff. Physico Medica de Homine*
c. cxviii. quia in hepate bilis secretio fit, ibique fellis
vesicula, seu cistula, multas radices habet, & tubu-
los, per quos bilis ad eam perfuit, & ab aliis umori-
bus separatur, ut suo loco, ubi supra jam indicato,
videri poterit.

ⲓⲥ 5 ⲛⲓ

Non igitur in totum prohibet * irasci ; quia is affectus necessario datus est : sed prohibet in ira permanere ; ira enim mortalium debet esse mortalis ^b : nam si maneat , confirmantur inimicitiae ad perniciem sempiternam .

^a In totum prohibet irasci . Al. particulam *in* omittunt . Bon. Cod. *in tantum* .

^b Ira enim mortalium debet esse mortalis . Ideo ad Eph. 14. *ψ*, 26. *Sol non occidat super iracundiam vestram* .

ⲓⲥ 6 ⲛⲓ

Denique rursus quum irasci quidem * , sed tamen non peccare praecepit ^b : non utique evellit iram radicitus , sed temperavit , ut in omni castigatione modum , ac iustitiam teneremus .

^a Denique rursus quum irasci quidem . Al. denique rursus quum &c.

^b Praecipit . Bon. *praecepit* . Vide eandem Epist. ad Ephes. ubi supra , & Psalmi 14. *ψ*. 5. ex quo verba illa desumpsit Apostolus : *Irascimini , & nolite peccare* .

ⲓⲥ 7 ⲛⲓ

Qui ergo nos irasci * jubet : ipse utique ira-

irascitur ; qui placari celerius præcepit , est utique placabilis . Ea enim præcepit ^b , quæ sint iusta , & rebus utilia communibus .

a Qui ergo nos irasci jubet . Al. irasci nos jubet .

b Ea enim præcipit . Al. siquidem præcipit .

✠ 8 ✠

Sed quia dixeram non esse iram Dei temporalem , sicut hominis , qui præsentanea commotione fervere , nec facile regere se potest propter fragilitatem : intelligere debemus , quia sit ^a æternus Deus , iram quoque ejus in æternum manere : sed rursus quia virtute sit maxima præditus , in potestate habere iram suam , nec ab ea regi ; sed ipsum illam , quemadmodum velit , moderari , quod utique non repugnat superiori .

a Intelligere debemus , quia sit &c. Al. non ideo intelligere debemus , quia sit &c.

✠ 9 ✠

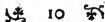
Nam si prorsus immortalis fuisset ira ejus , non esset satisfactioni , aut gratiæ post delictum locus ^a : quum ipse homines ante soli-

a Post delictum locus . Bon. postus locus ; quam lectionem etiam Aldus indicat .

lis occasum jubeat reconciliari ^b; sed ira divina in æternum manet adversus eos, qui peccant in æternum ^c.

^b Jubeat reconciliari. Al. reconciliari jubet. Vide paullo supra, quæ ex Epist. ad Ephes. recitavimus; ubi ait Betulejus. *Non Christi; sed Pauli vox hæc est. Ergo tantum autoritatis tribuit scriptis Pauli, ut oraculi loco habeat, & a Numine Divino dictata sint.* Sed quid ais, hominum dementissime? Numquid aliud judex nunciat; aliud præco clamat?

^c Sed ira divina in æternum manet adversus eos, qui peccant in æternum. Origenis error, & recentiorum quorundam hæc ratione refutatur. Vide Diss. xxxi. cap. v. §. II.

Itaque Deus non thure, non hostia, non pretiosis muneribus ^a, quæ omnia sunt corru-

^a Itaque Deus non thure, non hostia, non pretiosis muneribus &c. Idem Betulejus hæc notat. Si Lactantius hæc hodie scriberet, pro Lutherano haberetur. *Observa quod nullam Missæ, aut ceremoniarum mentionem hic faciat, ubi Dei ira placanda est. Usque adeo novam religionem ignorat antiquitas. Quasi inter catholicos; qui Lutheranos, cæterosque hæreticos execrantur, aliquis sit, qui putet, Deum thure placari; aut Missæ Sacrificio sine pœnitentiâ, & satisfactione. Potius Lutherani, alique Acatolici monendi*

corruptibilia , sed morum emendatione placatur : & qui peccare desinit , iram Dei mortalem facit : iccirco enim non ad præsens noxium quemque ^b punit , ut habeat homo resipiscendi , & corrigendi sui ^c facultatem .

di sunt , ut per veram , & salutiferam pœnitentiam , quæ unice in vera Christi Ecclesia est , Deo satisficiant , quod ipsi negant necessarium esse , & Lactantius cum omni antiquitate sæpissime , & heic etiam inculcat . Incrumentum autem Christi Domini sacrificium , quod in missa peragitur , vere propitiatorium esse , docet Ecclesia , per ipsumque fieri , ut qui vere contriti sint , veniam consequantur , & gratiam , ut magis contendantur , & ipsum veræ pœnitentiæ donum recipiant &c. Vide Diss. xxxv. cap. II. §. vi.

^b *Noxium quemque . Al. maximum quemque . Al. aliquem .* Sic Aldus etiam , & Schottus .

^c *Resipiscendi , & corrigendi sui . Al. omittunt , Et corrigendi .*

C A P. XXII.

20 I 62

HÆc habui , quæ de Ira Dei ^a dicerem ,
Donate charissime^b , ut scires quemad-
mo-

^a *De Ira Dei :* Vox ultima in nostro Codice desideratur .

^b *Donate carissime :* Sic ad L. de M. P. c. 1. seg. 1. cap. xv. seg. 3. cap. xxiv. seg. 1. cap. l. i. seg. 5.

modum refellas, qui Deum faciunt immobilem *.

c *Quemadmodum refellas eos, qui Deum faciunt immobilem. Bon. qui eam faciunt &c. Al. refelleres qui Deum &c.*

✠ 2 ✠

Restat, ut more Ciceronis utamur epilogo ^a ad perorandum; ac sicut ^b ille in Tusculanis de morte differens ^c fecit, ita nos in hoc opere testimonia divina, quibus credi possit, adhibere debemus, ut illorum persuasionem revincamus ^d, qui sine ira Deum esse credentes, dissolvunt omnem religionem, sine qua (ut ostendimus) ^e aut immanitate belluis, aut stultitia pecudibus adæquamur: in sola enim religione, id est, in Dei summi notione sapientia est.

a *More Ciceronis utamur epilogo. Quem morem semper servavit in suis libris Lactantius.*

b *Ac sicut ille. Sic etiam Schottus, & Aldus. Al. copulam omittunt.*

c *De more differens. Bon. diffens.*

d *Persuasionem revincamus. Sic etiam Aldus. Al. vincamus.*

e *Ut ostendimus. Scilicet cap. xii.*

✠ 3 ✠

Prophetæ universi divino spiritu repleti

ti ^a nihil aliud , quam de gratia Dei erga justos, & de ira ejus adversus impios loquuntur, quorum testimonia nobis quidem satis sunt : verum iis quoniam non credunt isti , qui sapientiam capillis , & habitu jactant ^b , ratione quoque , & argumentis a nobis fuerant refellendi ^c .

^a *Propheta divino Spiritu repleti* . En aliud Testimonium de Spiritu Sancto . Bon. *quam Propheta* .

^b *Capillis , & habitu jactant* . Vide ad Lib. III. cap. xxv. , & ad L. v. cap. II.

^c *A nobis fuerant refellendi* . Al. *fuerunt a nobis refellendi* .

Sic enim præpostere agitur , ut humana divinis tribuant authoritatem , quum potius humanis divina debuerint ^a . Quæ nunc sane omittamus , ne nihil apud istos agamus , & in infinitum materia procedat .

Ea

^a *Ut humana divinis tribuant authoritatem ; quum potius humanis divina debuerint* . Scilicet *authoritatem tribuere* . Perperam Al. legunt *humanam* *divinam* . Al. *debeant* . Al. *dederent* . Nobiscum legunt Aldus , & Schottus , quorum prior ait : *Fortasse erit expungendum si legatur humana* *divina* : indicando M

Ea igitur quæramus testimonia , quibus illi possint aut credere , aut certe non repugnare . Sibyllas multas fuisse , plurimi ^a , & maximi authores tradiderunt: Græcorum , Aristo Chius ^b , & Apollodorus Erythræus ^c : nostrorum , Varro , & Fenestella ^d . Hi omnes præcipuam , & nobilem præter cæteras Erythræam ^e fuisse , commemorant .

^a *Sibyllas multas fuisse plurimi* . Al. Medias duas voces omittunt .

^b *Aristo Chius* . Al. *Aristarchus* . Al. *Aristochius* : Al. *Aristonicus* . Al. *Aristorichus* . Al. *Aristomens* . Bon. *Aristo cius* . Aldus : *Aristo Stoicus* . De eo diximus L. VII. cap. VII. seg. II. & Diff. XL. c. XVIII. §. v

^c *Apollodorus Erythræus* . Vide L. I. cap. VI. seg. 9.

^d *Varro , & Fenestella* . Vide ibidem .

^e *Erythræam* : De qua ibidem seg. 9. & 14.

Apollodorus quidem , ut de civi ^a , ac populari sua, gloriatur: Fenestella vero etiam legatos Erythras ^b a Senatu esse missos refert,

^a *Apollodorus quidem , ut de Civi* : Sic optime . Vide Vossium L. II. de *Analog.* cap. XII. Al. *cive* .

^b *Erythras* . Vide ad L. I. cap. VI. seg. 14.

Lib. Sing. Cap. XXII. Seg. 6. 7. 191
 fert, ut hujus Sibyllæ carmina Romam de-
 portarentur, & ea Coss. Curio, & Octavius
 in Capitolio, quod tunc erat, curante Q. Ca-
 tulo restitutum, ponenda curarent.

c Coss. Curio, & Gn. Octavius. Sic etiam Schot-
 tus. Scilicet qui Consules fuere an. ab V.C. DCLXXVII.
 aut sequenti; non autem DCXXXVII. ut editum est
 ad L. I. cap. VII. seg. 14. (c)

✠ 7 ✠

Apud hanc de summo conditore ^a re-
 rum Deo hujusmodi versus reperiuntur ^b;

Ἀφ' ὁθατος κτίσης αἰώνιος αἰθέρα νείων,
 Τοῖς τ' ἀκάκοις ἀκακὸν προφέρων πολὺ μεί-
 ζονα μισθόν,
 Τοῖς δὲ κακοῖς, ἀδίκους τε χόλον καὶ θυμὸν
 ἐγείρων.

Rur-

a De summo conditore. Al. de summo, & conditore.

b Reperiuntur. In antiquo Cod. Bon. tertio sic
 latine versus isti leguntur, quos resperies apud Theop.
 ad Autolyc. Lib. II. cap. xxxvi. non sine aliqua ver-
 borum variatione. Et ex eodem in editione Orac.
 Sibyl. Gall. p. 29.

Incorruptibilis, ac aternus conditor in aethere
 habitans,

Bonis bonum praferens multo majorem mercedem,
 Malis autem & iram, & injustis furorem colli-
 gens.

Rurfus alio loco enumerans, quibus maxime facinoribus incitetur Deus, hæc retulit ^a:

Φύγε ἢ λατρείας ἀνόμους θεῷ ζῶντι λάτρου.
Μοιχείας π φύλασσε, καὶ ἄρσενος ἀκρίτου
ἑνὸς,
Ἴδιαν γονιὰν παίδων τρέφε μὴδὲ φόνους.
Καὶ γὰρ ὁ ἀθάνατος κεχολώσεται ὅσους
ἁμάρτη.

Indignatur ergo adversus peccatores ^b.

^a *Hæc retulit. Al. intulit. In eodem tertio Bon. Ms Cod. hæc sequuntur latine reddita, quæ Græce in aliis habentur L. III. Orac. Sibyll. pag. in edit. Gall. 475. cum aliqua varietate.*

*Fuge sceleratas religiones, & viro Deo famulare.
Adulteria cave, & Masculi insanum cubile:
Propriam generationem filiorum nutrias, & ne occidas.*

Etenim immortalis succensebit ei, qui peccabit.

^b *Indignatur ergo adversus Peccatores. Hæc ab aliquibus omittuntur; sed nobiscum reddidit Schottus.*

C A P. XXIII.

Verum quia plures (ut ostendi ^a) Sibyllæ a doctissimis authoribus fuisse tradun-

Lib. Sing. Cap. XXIII. Seg. 1. 2. 3. 193
 duntur, unius testimonium fatis non sit ad
 confirmandam, sicut intendimus, veritatem.

a *Ut ostendi. Bon. ut os ostendi. Vide cap. ante-*
cedenti seg. 5. seq., & L. 1. cap. vi, seg. 8.

✠ 2 ✠

Cimmeæ a quidem volumina, quibus
 Romanorum fata b conscripta sunt, in arca-
 nis habentur c; cæterarum tamen fere om-
 nium libelli, quo minus in usu sint omnibus,
 non vetantur.

a *Cimmeæ in Noſtro Bon. Ms. Cod. hocce voca-*
bulum punctis insignitur, legiturque: Cimæa more
corrigendorum.

b *Romanorum fata:* Hinc Sibyllina carmina a Ro-
 manis dicta sunt: *Fatales libri. Fatalia jussa. Fata Rei-*
publicæ: Vide Sveton. in Cæsar. Livium Lib. v. c. xiv.

c *In arcanis habentur.* Vide ad L. I. c. vi. seg. 9. &
 seg. 13. Ubi hæc Sibylla *Cimmea*, aut *Cimæa* dicitur,
 diversa scilicet a Cumana, ut Diss. XL. c. II. §. vii. i.
 videbimus. Adde Epitom. cap. V. seg. 1. & seg. 3.

✠ 3 ✠

Ex quibus alia denuntians universis gen-
 tibus iram Dei ob impietatem hominum, hoc
 modo exorsa est a:

Ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμῳ
 ἀπειθῇ b,

Ἐσχάτον εἰς αἰῶνα θεῶ μνημόματα φαίνω,

L. Sing. Ira Dei.

N

Πᾶσι

Πᾶσι προφητίσασα κατὰ πόλιν ἀνθρώ-
ποις .

a *Ερχομένης &c. Quæ sic latine ad oram nostri Codicis conversa leguntur, non solum diverso charactere impressa, sed minio, auroque notata:

Veniente ira magna ad mundum pertinacem

Postremis temporibus Dei edicta pando

Omnibus prædicens oppidatim hominibus.

Hæc Græce habentur in editione Gallæana Orac. Sibyl. pag. 676. initio Lib. vii. de more non sine variatione .

Alia quoque per indignationem Dei adversus injustos cataclysmum a priori sæculo factum esse dixit, ut malitia generis humani extingueretur b:

Εξ ἡ μνήσαντος ἱπερανίοιο θιοῖο

Αὐταῖσιν πολίτεσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν .

Γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ῥα-
γίτος .

Simi-

a *Cataclysmum*. Vide L. II. cap. xi. a seg. 9.

b *Extingueretur*. In Bon. Ms. Cod. sic latina lectio se habet:

..... Ex quo irato super Cælesti Deo
Ipsis Urbibus, & hominibus cunctis

Terram cooperuit mare diluvio rupto.

Græce autem leguntur in editione Gallæana L. i v. pag. 492.

✠ 5 ✠

Simili modo deflagrationem postea futuram vaticinata est, qua rursus impietas hominum deleatur ^a ;

Καὶ τότε τῷ ὀργῇ θεὸν ἔχει πρᾶσσοντα ;
 Ἄλλ' ἐξεμβρίθοντα καὶ ἐξολύοντά τε γένναν
 Ἀνθρώπων ἅπασαν ὑπ' ἐμπρησμῷ πέρθοντα.

^a Deleatur. Sic latine prosequitur in sæpe laudato Codice :

*Et tunc Deum iram non amplius placantem,
 Sed aggravantem, & perdentem genus
 Hominum, ac totum id incendio depopulantem :*

Græce habentur ubi supra pag. 529. seq.

✠ 6 ✠

Unde apud Nasonem de Jove ita dicitur ^a :

*Esse quoque in fati reminiscitur: affore
 tempus,
 Quo mare, quo tellus, correptaque re-
 gia cali
 Ardeat, & mundi moles operosa la-
 bore.*

^a Ita dicitur: Ovid. Metam. L. I. v. 256.

✠ 7 ✠

Quod tunc fiat necesse est, quum honor,
 N 2 & cul-

& cultus Dei summi apud homines interierit ,
Eadem tamen placari eum poenitentia facto-
rum , & sui emendatione contestans , hæc
addidit ^a :

Αλλ' ἐλπίε μετάνισθε βροτοὶ δὴ , μὴ δὲ πρὸς
ὄργην

Πανοίην ἀγάγετε θεὸν μέγαν .

Item paullo post ^b :

Οὐκ ὀλέσει , πάυσει δὲ πάλιν χόλον εὐτ' ἀν
ἅπαντες

Εὐσεβείην περὶ θυμῷ , ἐνὶ φρεσὶν ἀσκήσητε .

^a Hæc addidit . Latinus Interpres ibidem :

*Sed misericordia convertimini homines nunc ,
neque ad iram*

Variam ducite Deum Magnum .

Græce extant in editione sæpius laudata L. 1v. p. 530,
cum solita immutatione .

^b Item paullo post . Sic subdit interps :

*Nec perdet . Sedabit autem iterum iram , quum
omnes*

Pietatem ex animo in praeordiis exercueritis .

Græce habentur in editione Gall. pag. 537. L. 1v.

ⲙⲉ ⲟⲩ ⲛⲓ

Deinde alia Sibylla cælestium , terre-
norumque genitorem diligi oportere denun-
tial , ne ad perdendos homines indignatio
ejus insurgat ^a :

Μὴ ποτε θυμωθεὶς θεὸς ἀφθίτος ἑξαπολίεσση

Πᾶν

Πᾶν γένος ἀνθρώπων βίωτον καὶ φύλον ἀνάκτις.
Δεῖ σίργειν γενετῆρα θεὸν σοφὸν αἰὲν ἔοντα.

- a *Insurgat*. Sic prosequitur Latina interpretatio:
Ne forte iratus incorruptibilis Deus
Omne genus hominum perdat, vitam, & gentem
improbam.
Oportet genitorem Deum amare, qui sapiens sem-
per est.

Editio Oracul. Sibyll. Gallæna exhibet hæc Car-
mina Græce L. v. p. 618.

§ 9

Ex his apparet, vanas esse rationes Phi-
losophorum, qui Deum putant sine ira: &
inter cæteras laudes ejus id ponunt, quod
est inutilissimum, detrahentes^b ei, quod est
rebus humanis maxime necessarium, per
quod constat ipsa majestas.

- a *Qui Deum putant sine ira*. Bon. quia Dominum
&c. Al. addunt: esse.

- b *Quod est inutilissimum, detrahentes* &c. Al.
quod est contra ipsam majestatem.

§ 10

Regnum hoc, imperiumque terrenum
nisi metus custodiat, solvitur. Aufer iram
regi, non modo nemo parebit; sed etiam
de fastigio præcipitabitur: imo vero cullibet

humili eripe hunc affectum, quis eum non spoliabit? quis eum non deridebit? Quis non afficiet injuria?

^a *Quis eum non deridebit?* Hæc in quibusdam considerantur. Al. Tò eum non habent.

¶ 11 ¶

Ita nec indumenta, nec sedem, nec victum poterit habere, aliis quicquid habuerit diripientibus: nedum putemus cælestis imperii majestatem sine irâ, & metu posse consistere.

¶ 12 ¶

Apollo Milesius^a de Judæorum religione consultus, responso hoc indidit^b:

Ἦ δὲ θεὸν βασιλῆα καὶ γενέτηρα πρὸ πάντων,
ὃν τρέμειται καὶ γαῖα, καὶ ἔρανος, καὶ ἰδιό-
λασσοι,

Ταρτάρωϊ τε μυχοί, καὶ δαίμονες ἐκφρίττησιν.

Si

^a *Apollo Milesius*: De hoc Oraculo diximus ad Lib. 1v. cap. xiii. seg. 11.

^b *Responso hoc indidit* Bon. *responso introducit*. Schottus: *Hæc edidit*. In sæpe laudato Codice sequitur latinus interpres:

Et Deum Regem, & genitorem omnium,
Quem terra contremiscit, Cælumque, & Mare
Et latebra terreæ, & Damones abhorrescunt.

Si tam lenis est , quam Philosophi volunt , quomodo ad nutum ejus non modo dæmones ; & ministri tantæ potestatis ^a ; sed etiam cælum , & terra , & rerum natura omnis contremiscit ? Si enim nullus aliter servit , nisi coactus , omne igitur imperium metu constat ^b ; metus autem per iram : nam si non moveatur quis adversus parere nolentem , nec cogi poterit ad obsequium .

^a *Et ministri tantæ potestatis . Al. tandem potestatis .* Heum. Marte suo . *Tartareæ potestatis .*

^b *Metu constat . Al. per metum .*

Consulat unusquisque affectus suos : jam intelliget, neminem posse sine ira, & castigatione imperio subjugari . Ubi ergo ira non fuerit , imperium quoque non erit. Deus autem habet imperium : ergo & iram , quæ constat imperium , habeat necesse est .

C A P. XXIV.

Quapropter ^a nemo vaniloquentia Philosophorum inductus ^b, ad contemptum se Dei erudiat ^c, quod est maximum nefas.

^a *Quapropter*. Hic cum Isxo, aliisque quibusdam caput xxiv. inchoamus, quod alii cum antecedenti connectunt.

^b *Nemo vaniloquentia Philosophorum inductus*: Bon. *nemo vaniloquentia in Philosophorum inductum*. Al. *vana eloquentia*. Al. *viniloquentia*. Al. *inductus*.

^c *Ad contemptum se Dei erudiat*. Bon. *sed Dei*:

Debemus hunc omnes & amare, quod pater est: & vereri, quod dominus: & honorificare, quod beneficus: & metuere, quod severus: utraque persona in eo venerabilis ^a.

^a *Utraque persona in eo venerabilis*. Scilicet *Patris, & Domini*. Vide ad L. iv. cap. iv. seg. 2.

Quis salva pietate non diligat animæ suæ parentem? aut quis impune contemnat eum,
qui

qui, rerum dominator, habeat ^a in omnes ve-
ram, & æternam potestatem ?

^a *Qui, rerum dominator, habeat. Hem. habet. Al.*
Dominium. Al. Dominantem.

✠ 4 ✠

Si patrem consideres, ortum nobis ad
lucem ^a, qua fruimur, subministrat : per il-
lum vivimus, per illum in hospitium mundi ^b
hujus intravimus.

^a *Ortum nobis ad lucem. Bon. os tuum ad lucem.*

^b *In hospitium mundi hujus. Al. hujus mundi.*

✠ 5 ✠

Si Dominum cogites ^a, ille nos innu-
merabilibus copiis alit, ille sustentat, in
hujus domo habitamus, hujus familia su-
mus ^b : & si minus obsequens, quam dece-
bat, minusque officiosa, quam domini, & pa-
rentis immortalia merita poscebant ; tamen
plurimum proficit ad veniam consequendam,
si cultum ejus, notionemque teneamus, si
abjectis humilibus, terrenisque tam rebus,
quam

^a *Si Dominum cogites. Al. si Deum.*

^b *Hujus familia sumus. Bon. cujus familia ;*

quam bonis, caelestia, & divina, & sempiterna meditemur ^c :

^c *Caelestia, & divina, & sempiterna meditemur.*
Al. *Caelestia, divina.*

¶ 6 ¶

Quod ut facere possimus Deus nobis sequendus est, Deus adorandus, & diligendus quoniam in eo est materia rerum, & ratio virtutum, & fons bonorum. Quid enim Deo aut potentia majus est, aut ratione perfectius, aut claritate luculentius ^b ?

^a *Deus adorandus, & diligendus.* Bon. *adorandus est diligendus.* Al. ultimam vocem omittunt; quam tamen etiam Aldus restituit.

^b *Aut claritate luculentius.* Al. *charitate fragilibusque famulari.* Vide L. II. c. 5. 6.

¶ 7 ¶

Qui quoniam nos ad sapientiam genuit, ad justitiam procreavit, non est fas hominem relicto Deo, sensus, ac vitae datore, terrenis, fragilibusque famulari: aut quærendis temporalibus bonis inhaerentem, ab innocentia, & pietate desciscere ^a.

^a *Et pietate desciscere.* Bon. *discere.* Al. *discedere.* Al. *discindere.*

Non faciunt beatum ^a vitiosæ, ac mortiferæ voluptates, non opulentia libidinum irritatrix ^b, non inanis ambitio, non caduci honores, quibus illaqueatus animus humanus, & corpori mancipatus, æterna morte

^a *Non faciunt beatum.* Huc spectat fragmentum Pentadii de *Beata vita*, de quo diximus Diss. II. §. XLI. atque heic oculis lectorum meorum subjicio; sic enim legitur tam in Mss. Codicibus, quam in libello edito Lugduni apud Jacobum Choivet. MDXCVI. sub titulo: *Epigrammata, & Poemata vetera* pag. 28.

Non est, falleris, hac beata, non est:

Quod vos creditis esse, vita non est:

Fulgentes manibus videre gemmas,

Aut testudineo jacere lecto,

Aut pluma latus abdidiſſe molli,

Aut auro bibere, & cubare cocco.

Regales dapibus gravare menſas,

Et quicquid Libyco ſecatur arvo,

Non una poſitum tenere cella:

Sed nullos trepidum timere caſus:

Nec vano populi favore tangi,

Et ſtriſto nihil aſtuare ferro.

Hoc quiſquis poterit, licebit illi

Fortunam moveat loco ſuperbus.

^b *Non opulentia libidinum irritatrix; Bon. non pollentia libidinum invitatrix. Al. incitatrix* lego cum Aldo. Ovidius Metam. L. I. pag. x. y. 14.

Effodiuntur opes, irritamenta malorum.

204 *De Ira Dei* Sēg. 9. 10. 11.
te damna tur : sed sola innocentia , sola ju-
stitia * :

c *Sola innocentia , sola justitia . Al. innocentia so-
la , sola justitia .*

卐 9 卐

Cujus legitima , & digna merces est im-
mortalitas , quam statuit a principio Deus
sanctis , & incorruptis mentibus , quæ se a
vitiis , & ab omni labe terrena integras , in-
violatasque conservant .

卐 10 卐

Hujus præmii cælestis , ac sempiternæ
participes esse non possunt , qui fraudibus ^a ,
rapinis , circumscriptionibus conscientiam
suam polluerunt , quique injuriis hominum ,
ac nefariis commissis , ineluibiles ^b sibi ma-
culas inusserunt ^c .

^a *Qui fraudibus . Bon. faucibus . Al. facinoribus .*

^b *Nefariisque commissis ineluibiles &c. Al. &
nefariis commissis indelebiles . Vide L. vii. cap. xx.*

^c *Inusserunt . Al. immiserunt .*

卐 11 卐

Proinde universos ^a oportet , qui sa-
pien-

^a *Proinde universos . Bon. Proindeo .*

Lib. Sing. Cap. XXIV. Seg. 12. 13. 14. 205
pientes, qui homines merito dici volunt, fragilia contemnere, terrena calcare, humilia despiciere, ut possint cum Deo beatissima necessitudine copulari.

卐 12 卐

Auferantur impietas, discordiæ, dissensionesque turbulentæ, ac pestiferæ sopiantur, quibus humanæ societates, & publici fœderis^a divina conjunctio rumpitur, dirimitur, dissipatur: quantum possumus, boni, ac benefici esse meditemur: si quid nobis opum, si quid suppetit copiarum, non voluptati unius, sed multorum salutis impartiatur.

^a *Humana societates, & publici fœderis. Bon. societatis, & publicis fœderis.*

卐 13 卐

Voluptas enim tam mortalis^a est, quam corpus, cui exhibet ministerium. Justitiâ verò, & beneficentia tam immortales, quam mens, & anima, quæ bonis operibus similitudinem Dei assequitur.

^a *Tam immortales. Al. immortalis. subaudi: sunt.*

卐 14 卐

Sit nobis Deus non in templis, sed in
cor.

corde nostro consecratus ^a. Destructilia sunt omnia ^b, quæ manu fiunt: mundemus hoc templum quod non fumo, non pulvere, sed malis cogitationibus sordidatur, quod non cereis ardentibus ^c; sed Dei claritate ^d, ac luce sapientiæ illuminatur.

In

^a *In corde nostro consecratus.* Vide dicta ad L.vi. cap. xxv. seg. 15.

^b *Destructilia sunt omnia.* Al. *destructibilia* &c. Prudentius Peristeph. Him. x. y. 346. apud Bunem. *Eadem sibi ipse mente in hominis condidit Vivam, serenam, sensualem, stabilem, Solvi incapacem posse, nec destructilem.*

^c *Non cereis ardentibus* &c. Gallæus notas suas hocce monito sugillat. *Hac notent Papista, & memores sint eorum, quæ supra hac de re fuerunt dicta.* At potius ipse, sui que Sectatores monendi sunt, ut relictis hæreticorum tenebris, sapientiæ luce, de qua heic Lactantius agit, mentes suas illustrari patiantur ex Diss. xxix. cap. vii. §. xvii.

^d *Sed Dei claritate* Al. *Tò Dei* non habent.

✠ 15 ✠

In quo si Deum semper crediderimus ^a esse præsenrem, cujus divinitati secreta men-

^a *In quo si Deum semper crediderimus* &c. Bon. *in quo si semper Domini.*

mentis patent^b, ita vivemus, ut & propitium semper habeamus, & nunquam vereamur iratum^c.

b *Cujus divinitati secreta mentis patent. Al. ejus divinitatis potentia.*

c *Numquam vereamur iratum. Bon. habeamus iratum.* In Cod. Bon. post hæc verba habentur sequentia: De Ira divina exp. Lib. VIII. Incipit de Opificio divino.

F I N I S,

